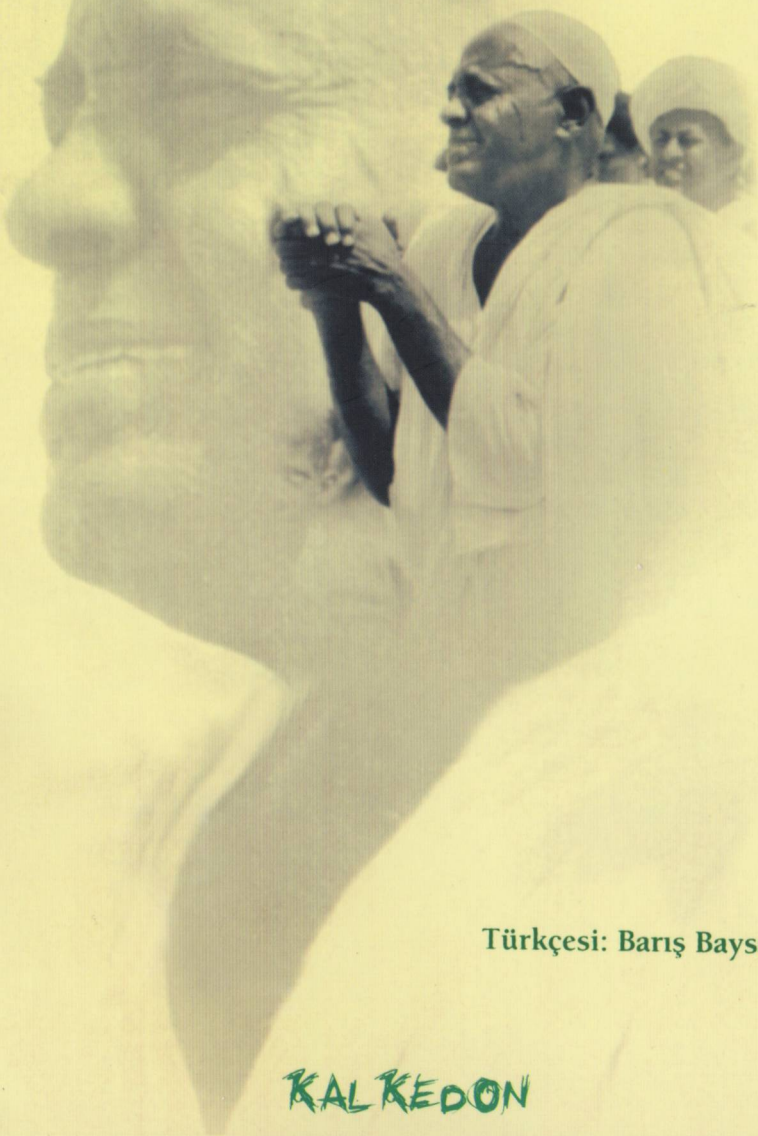
İSLAM'IN İKİNCİ MESAJI

MAHMOUD MOHAMED TAHA

Türkçesi: Barış Baysal

KALKEDON

İSLAM'IN İKİNCİ MESAJI

İSLAM'IN İKİNCİ MESAJI

Mahmoud Mohamed Taha

KALKEDON

İSLAM'IN İKİNCİ MESAJI

MAHMOUD MOHAMED TAHA

Orijinal İsmi: *Arrisala Atthaniya min Al-Islam*

Kitabın çevirisinde ve dipnotlarda Syracuse University Press tarafından yayımlanan eserin İngilizce basımı *The Second Message of Islam*'dan yararlanılmıştır. Kuran-ı Kerim'den yapılan alıntılar için Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır ve Diyanetin hazırladığı meallerden yararlanılmıştır.

Kalkedon Yayıncılık: **50**
Cumhuriyet Mah. Yeni Şile Yolu Cad. No 21/2-A
Taşdelen-İstanbul
Telefon: 0216 429 68 00
İrtibat Tel: 0212 249 88 49 Faks: 0212 244 09 02

Adonis Kitaplığı: **7**
Yayına Hazırlayan: **Hakan Tanıttıran**
Kapak Tasarım: **Sinan Acıoğlu**
Düzelti ve Dizin: **Koray Doğan Urbarlı ve Bora Bozatlı**

Bu kitap Can Matbaası'nda basılmıştır.
Davutpaşa Cad. İpek İş Merkezi, Kat 3 No 17 Topkapı İstanbul.
Tel: 0 212 613 10 77

Türkçe Birinci Basım
Kalkedon Yayınları, Mart 2008

Copyright© Kalkedon Yayınları 2008

İSBN 978-9944-115-37-7

İÇİNDEKİLER

MAHMOUD MOHAMED TAHA KİMDİR 7

MÜSLÜMAN GANDHİ 19

İSLAMİ BİR ÖZGÜRLEŞME TEOLOJİSİNE DOĞRU 29
SAMİR AMİN

GİRİŞ 35

UYGARLIK VE MADDİ İLERLEME 37

BİREYİN VE TOPLUMUN FELSEFEDEKİ YERİ 43

BİREYİN VE TOPLUMUN İSLAM'DAKİ YERİ 51

İSLAM 109

BİRİNCİ MESAJ 123

İSLAM'IN İKİNCİ MESAJI 149

SONUÇ 171

MAHMOUD MOHAMED TAHA KİMDİR

Hayatı

Taha, 1909 yılında Orta Sudan'da Nil'in doğusunda küçük bir kasaba olan Rufaa'da doğdu. Annesi Fatima bin Mahmoud 1915'te ölünce babası Muhammad Taha çocuklarıyla birlikte çiftçilik yapacakları komşu köy Al-Higailieg'e taşındı. Muhammad Taha 1920'de ölünce dört çocuğa Rufaa'daki halaları baktı. Taha'nın halası çocukların öğrenimlerinin devam etmesini sağladı. Böylece Taha dönemin oldukça zorlu olan eğitim sistemini tamamlamayı başardı. 1936'da bugün Hartum Üniversitesi'ne dönüşmüş olan Gordon Memorial College'ın mühendislik fakültesinden mezun oldu. Sudan demiryollarında bir süre çalıştıktan sonra istifa etti ve 1941'de özel sektörde çalışmaya başladı. 1930'ların sonlarından itibaren bağımsızlık mücadelesine aktif olarak katılan Mahmoud eğitimli Müslümanların bu mücadele içinde yeterince yer almadığından şikâyetçiydi.

Taha ve onun ulusal mücadele hakkındaki fikirlerini benimseyenler 1945 Ekim ayında Cumhuriyetçi Parti'yi kurdular. Örgü-

tün yayınları modernist İslami yaklaşım içinde güçlü bir liberal hareketin izlerini taşıyordu. Partinin sömürgeci yönetimlere doğrudan ve açık biçimde karşı çıkması sonucu Taha 1946'da tutuklandı ve cezaevine kondu. Sömürgeci hükümete karşı politik etkinlikten kaçınmayı reddettiği için bir yıl hapis cezasına çarptırıldı. Ne var ki, Cumhuriyetçi Parti tarafından giderek artan biçimde ortaya konan protestoların sonucunda İngiliz Genel Valisi tarafından affedildi ve 50 günün ardından serbest bırakıldı.

Taha'nın serbestliği çok uzun sürmedi. Aynı yıl içinde Rufaa Kasabası'nda İngilizlere karşı yapılan bir eyleme öncülük etmekten dolayı tutuklandı, yargılandı ve iki yıl hapis cezasına çarptırıldı. Sonraları cezaevinde geçirdiği o dönem için şunları söyleyecekti: "*Cezaevine kapatıldığımda oraya Tanrı tarafından getirildiğimi fark ettim ve onunla halvete başladım*". İki yıl cezaevinde üç yıl da memleketi Rufaa'da gönüllü bir dini inzivaya (halvet) çekildi. Taha bu süreçte *Kuran*'ın anlamını yeniden belirlemesini sağlayan İslami ibadet biçimlerine başvurdu. Bu ibadet yöntemleri Muhammed yoluna dua etmek ve oruç tutmaktı. Her ne kadar Taha da diğer Müslümanlar gibi *Kuran*'ın tüm semavi açıklamaların sonuncusu olduğu biçimindeki inancı taşıyorsa da inançlı bireylerin kelamla ilgili aydınlanmış bir algıya sahip olabileceklerini ve Tanrı tarafından doğrudan Muhammed'e aktarılmış sözleri anlayabileceklerini düşünüyordu. Bu düşünceye paralel olarak *Kuran*'ın ikinci suresinin 282. ayetini öne çıkarıyordu. Bu ayette Tanrı'nın ondan korkan ve ona inananlara öğreteceği yazılıydı. Öte yandan bildikleriyle uyumlu yaşayan insanlara Tanrı tarafından bilmediklerinin de öğretileceği biçimindeki hadisten de alıntı yapıyordu.

Yeni Felsefenin Yayılışı

Ekim 1951'de inziva döneminin sonuna geldiğinde, Taha yeni bir İslam anlayışıyla dolmuştu. Bu anlayışı 1952'de yayımlanan *Benim Yolum* adlı kitabında özetledi. Bundan sonra Cumhu-

riyetçi Parti politik bir partiden Taha'nın İslam anlayışını yaymaya kendini adamış bir örgüte dönüştü. Daha laik bir politik rol üstlenmek isteyen parti üyeleriyse partiden ayrılarak başka partilere yöneldiler. Parti içinde kalanlar için ise örgüt Taha'nın rehberliğinde ruhani bir harekete dönüşmüştü.

Hartum'daki Su ve Elektrik İdaresi'ndeki kısa dönemli görevinin ardından, Taha 1950'lerin başlarında özel sektörde çalışmaya başladı.

1955'te, Sudan bağımsızlığını kazanmadan hemen önce, Taha, Sudan anayasası üzerine görüşlerini açıkladığı bir kitap yazdı. Başkanlık sistemiyle yönetilen, federal, demokratik, sosyalist bir Sudan öneriyordu. Şeriattan alınmış yasaların uygulanmasına şiddetle karşıydı. Ona göre Şeriata başvurmak gayrimüslimlerin ve Arap olmayan Sudanlıların güvensizliğine yol açacaktı. 1955'te Sudan'ın güneyinde silahlı bir direniş boy gösterdi.

Ocak 1956'da kazanılan bağımsızlığın ardından Sudan Ulusal Meclisi'ne sunulmak üzere bir anayasa hazırlamaları için bir komite kuruldu. Bu komitede Taha, Cumhuriyetçi Parti'yi temsil etti. Birkaç ay sonra otoritelerin müdahalelerini gerekçe göstererek komiteden ayrıldı. Bu komite gelenekçi dinci partilerin istediği gibi Şeriattan faydalanılarak hazırlanmış bir taslağı meclise sundu. Bu taslağın parlamento tarafından kabul edilmesinden hemen önce Kasım 1958'de kanlı bir darbe gerçekleşti. Cumhuriyetçi Parti'nin de içinde olduğu bütün partiler dağıtıldı. Taha yeni rejimin başı olan General Abboud'a bir mektup yazarak Cumhuriyetçilerin demokratik, sosyalist ve federal bir hükümet kurulması yönündeki önerilerini kabul etmesini istedi. Bu mektuba ek olarak anayasayla ilgili yazdığı kitabı da gönderdi. Taha'nın önerileri kabul görmedi. Cuntanın ilk iki yılında Taha halka açık konferanslar düzenlemeye devam etti. Ne var ki, ilerici fikirlerinin dinci muhafazakarları rahatsız etmesi nedeniyle cumhuriyetçi harekete mensup üç öğrenci Taha'nın İslam anlayışının propagandasını yaptıkları gerekçesiyle Omdurman İslam

Enstitüsü'nden uzaklaştırıldı. Bunun ardından Taha'nın kamuya açık konuşmalar yapması yasaklandı. Böylece Taha etkinliklerine yakın arkadaşları ve hareketin üyeleriyle buluşabildiği özel mülkiyetlerde devam etmek zorunda kaldı. Yanlış olduğunu düşündüğü iddiaları düzeltmek amacıyla medyaya ulaşmak istediğinde engellerle karşılaştı.

Sudan'ın çok partili parlamenter sisteme dönüşünün ardından Taha toplumsal, politik ve dinsel reform önerilerini açık oturumlar, gazete makaleleri ve kitaplar aracılığıyla yaymak amacıyla Cumhuriyetçi Parti'yi yeniden canlandırdı. 1966 ve 1967 yıllarında en önemli kitaplarından üçünü yayımladı: *Muhammed'in Yolu*, *Duadaki Mesaj*, *İslam'ın İkinci Mesajı*. Arap devletleriyle İsrail Devleti arasında 1967'deki Altı Gün Savaşlarının ardından barışçıl bir işbirliği yapılmasını öneren ilk kişiydi. Bu sorunu tamamı 1967 yılında yayımlanan *Ortadoğu Sorunu* ve *Arapların Sorunları* adlı kitaplarında ele aldı. Mısırlı Gamal Abdel Nasser'in Arap milliyetçiliğine, İslam'ın Suudi Arabistan'daki ilkel uygulamalarına, başka Arap ülkelerindeki Müslüman Kardeşler hareketine şiddetle karşıydı.

Müslüman Kardeşler hareketiyle mezhepçi partiler parlamentodaki komünistleri saf dışı etmek ve partilerini dağıtmak amacıyla elele vererek 1965'te anayasanın 5/2 nolu maddesinde değişikliğe gittiler. Marksist komünizme karşı olmasına rağmen, Taha Sudan Komünist Partisi'nin kapatılmasına karşı çıktı ve bu girişimi Sudan demokrasisine yönelmiş bir hareket olarak gördü.

Kasım 1968'de Taha Ridda suçuyla, yani dinden dönmekle suçlandı. Bu suçun cezası ölümdü. Düşünce ve ifade özgürlüğü hakkını ileri sürerek mahkemeye çıkmayı reddetti. Ne var ki, "Hartum Şeriat 'İslami Yasalar' Yüksek Mahkemesi" onun yokluğunda toplandı ve Taha'yı ridda ile suçlayan ve partisinin ve hareketinin feshedilmesini talep eden iki "İslam Üniversitesi" hocasının iddialarını sorguladı. Yeni hükümet Cumhuriyetçi Parti'nin de içinde olduğu tüm siyasi partilerin faaliyetlerini yasakladı.

Mayıs Rejimi Sürecinde Cumhuriyetçiler: 1969-1983

Yeni askeri rejimin Komünist Parti ve Arap milliyetçileri tarafından en başından beri desteklendiği açıktı. Rejim Mısır'ın ve SSCB'nin başını çektiği sosyalist bloğun da desteğini almıştı. Buna rağmen, yeni hükümet başa geldikten sonra Cumhuriyetçi Parti üzerindeki baskılar hafifledi. Parti Ekim 1964'teki Sudan Halk Devrimi'nin hedeflerine ulaşması için gerekli öncelikleri sıraladı. Taha tarafından açıklanan adımlardan ilki güneydeki savaşı durdurmak ve çekişmeyi barışçıl bir çözümle sonlandırmanın yollarını aramaktı. Bu rejimi Sudan halkını İslam yasalarından korumanın bir aracı olarak gördü. 1973'te Gaafar Nimeiry tarafından halka açık konuşmalar yapması yasaklanana kadar bulduğu her fırsatta görüşlerini açıklamayı sürdürdü. Taha Nimeiry rejimine karşı saldırgan olmayan bir tutum izledi. Ancak rejimin yanında yer almaktan da uzak durdu. Bunun yerine hareket yeni ideolojisini yayma çabalarını sürdürdü ve yoğunlaştırdı. Başlangıçta rejim bu çabalara hoşgörülü yaklaşıyordu.

Kadınların Özgürleşmesi

Hayatının geri kalanının büyük kısmında Taha kendini, sonradan "Cumhuriyetçi Kardeşler" olarak tanınacak örgütün etkinliklerine rehberlik etmeye adadı. Örgüte yıllar içinde artan sayılarda kadın üye de katılıyordu. Örgütün erkek ve kadın üyeleri güvenlik güçlerine mensup kimi yetkililerinin baskılarına karşın İslam'ın İkinci Mesajını yaymayı sürdürüyorlardı. Taha için düşündüklerini uygulamaya geçirmek büyük önem taşıdığından İslam bakışının temel açılarını hayata geçirebilen bir topluluk oluşturmak belirleyiciydi. Sudan toplumu içinde küçük bir topluluk olan Cumhuriyetçiler Sudan devlet oluşumu içinde inançlarının tam karşılığını aktarmayı başaramadılar ancak kendi özel yaşamlarını ve topluluklarını bu inançlar doğrultusunda şekillendirmeye özen gösterdiler. Topluluk, özellikle kadınlarla erkekler arasındaki eşitlik ilkelerini yaymak konusunda başarılı

oldu. Kadın üyeler grubun tüm etkinliklerine yaygın biçimde katıldılar. Üniversite kampüslerinde, parklarda, sokaklarda yaptıkları eylemlerin başını çektiler. 1983 yılında örgütün önderlik kadrosu tutuklandığında bu kişilerin dördü kadındı.

Nimeiry ile Anlaşmazlığın Artması

Taha'nın halka açık konuşmalar yapmasının yasaklandığı 1973 yılının ardından taraftarları Nimeiry rejimiyle sorunlar yaşamaya başladılar. Düzenledikleri etkinlikler her ne kadar yasalar dâhilinde olsa da fikirleri muhafazakâr ve köktenci dinsel ve politik çevrelerden tepki toplamaya başladı.

Bu çevreler, Cumhuriyetçilerin etkinliğini kısıtlamak ya da yasaklamak için yönetimsel mekanizmaları harekete geçirmekte zorlanmadılar. O dönemde büyük oranda devlete ait olan medya araçlarına erişimleri engellenen Cumhuriyetçiler kendi yayınlarını yapmak ve halka ulaşmak için farklı yollar keşfetmek zorunda kaldılar. Sözgelimi, anlatmak zorunda oldukları şeyleri dinlemeye hevesli kişilere ulaşmak için sokak köşelerine ve parklara yerleştiler. Polis Cumhuriyetçilerin bu buluşmaları "halkın huzurunu bozmak" amacıyla düzenlediklerini öne sürerek bu gelişigüzel mitingleri engellemeye çalıştı. Cumhuriyetçilerin temel anayasal haklarının çiğnenmesi anlamına gelen bu engellemelere karşı sürdürdükleri protestolar cılız kaldı. Tüm bu engellemelere karşın Cumhuriyetçiler 1970'ler boyunca ve 1980'lerin başlarında Nimeiry rejimini desteklemeye devam ettiler. Rejim ulusal birlik politikalarını uygulamaya ve kadınların ve gayrimüslimlerin Şeriat tarafından ezilmelerini engellemeye devam ettiği sürece desteklenecekti. Cumhuriyetçiler Nimeiry rejiminin mezhepçi ve köktenci bir sivil diktatörlüğün tek alternatifi olduğuna inanıyorlardı. Ağustos 1983'te başkanlık kararnameleriyle Müslüman kuzeyle gayrimüslim güney arasındaki ulusal birliğin bozulması ve ülkenin tümden baskıcı politikalara teslim edilmesi uğruna Şeriat'ın ilan edilmesiyle birlikte Cumhu-

riyetçiler muhalif tavırlarını ilan ettiler. Başka bir deyişle hareket muhalif tavrını grubun önderliğinin tutuklandığı 1983 yılında kendine saklayıp rejimin yapısı ve yaklaşımları değişince açığa vurdu. Taha daha önce de 1977'de Suudi Arabistan'daki Vahabi rejimini eleştiren bir kitap yayımlamaktan dolayı bir ay tutuklu kalmıştı. 1973'ten bu yana da halka açık etkinlikleriyle ilgili bir yasaklamaya tâbi idi. Grup eski Nimeiry rejimine muhalefet etmeksizin bu yasaklamalara on yıldan daha uzun süre katlandı.

1983 ortalarında gerçekleşen tutuklamanın sebebi Cumhuriyetçiler tarafından dağıtılan bir broşürdü. Broşürde sonradan cumhuriyetin ilk başkan yardımcısı olan devletin emniyet teşkilatının başkanının İslamcı köktencilerin dinci düşmanlık tohumları ekmesine ve Cumhuriyetçiler ile gayrimüslimlere karşı şiddet yaklaşımları benimsemesine göz yumması eleştiriliyordu.

Sonraki gelişmelerin ışığında başlangıçtaki tutuklama dalgası olmasa da önderlerin tutuklanmaya devam etmesi başka planların da olduğunun göstergesi sayılabilir. Onların tutuklanmasından birkaç hafta sonra Başkan Nimeiry, Şeriat Hukuku'na geçiş ilanını yapmıştır. Cumhuriyetçiler özgür olsalardı bu girişime karşı çıkacaklardı, çünkü modern bir uygulamaya geçişten önce Şeriat hukukunda bir takım reformlar yapılması zorunluydu. Bu yeni yaklaşım Ağustos 1983'te başlayan bir dizi kararnameyle somutlaştıkça cumhuriyetçiler hâlâ içeride olan önderleriyle birlikte bir muhalefet hareketine girişmişlerdir. Başkan Nimeiry'nin İslamlaştırma politikasına karşı yaptıkları etkin muhalefete rağmen ya da belki de bu muhalefet nedeniyle Cumhuriyetçiler suçlanmaksızın tutuklu kaldıkları yaklaşık on dokuz ayın ardından 19 Aralık 1984'te serbest bırakılmışlardır. Sonraları, atılan bu adımın Cumhuriyetçileri aleni fiillere yönelterek yeni yasalara göre soruşturmalara tabi kılma amacı taşıyan kasıtlı bir tuzak olduğu ortaya çıkacaktır. 19 Aralık 1984'teki kitlesel serbest bırakma işlemi Taha'nın dört hafta sonra idam edilmesiyle sonuçlanacak olay dizgesinin başlangıcı sayılabilir. Bu tehlikelerin

hepsinin farkında olduğu halde, Taha vakit kaybetmeden Başkan Nimeiry'nin İslamlaştırma politikasına karşı kampanyalara ön ayak olmuştur. Bırakılmalarından bir hafta sonra 25 Aralık 1984'te "Ya Bu Ya Tufan" başlıklı bir broşür yayımlanmıştır. Burada yeni yasaların ilgası ve İslamlaştırma sürecinin ve ilkelerinin tartışılabileceği demokratik sivil özgürlüklerin tanınması talep edilmektedir.

Cumhuriyetçilerin kitlesel biçimde serbest bırakılmaları nedeniyle polis broşüre göstereceği ilk tepki konusunda kararsız kalmıştır. Ayrıca broşürün ılımlı dili ve içeriği mevcut yasalar çerçevesinde ciddi bir suç unsuru taşımamaktadır. Polis kimi bölgelerde broşürü dağıtırken yakaladığı Cumhuriyetçileri tutuklamış ve onları ceza yasasının ciddi bir sonuca yol açmayacak olan 127 nolu maddesi gereği huzuru bozmakla suçlamıştır.

Tam bu sırada adalet bakanı işe karışmış ve Hartum, Omdurman ve Kuzey Hartum'daki savcıların isyana kışkırtma, anayasayı ihlal etme, hükümete yasadışı yollarla muhalefet etme, halkın huzurunu bozma gibi suçlardan soruşturma açmalarını sağlamıştır. Böylece daha önce tutuklanmış olan on Cumhuriyetçinin tutukluluk hallerinin sürmesi sağlanmıştır. 2 Ocak 1985'te Omdurman'da tutuklanmış olan dört Cumhuriyetçi, 1984 Mahkemeler Kanunu uyarınca kurulmuş bulunan özel mahkemelerden birine çıkartılmıştır.

Taha, Cumhuriyetçi kadınların ve erkeklerin eşliğinde barışçıl bir yürüyüşle mahkeme önüne gitmiştir. Öngörülen cezaların başkanın özel iznini gerektirmesi dolayısıyla duruşma ertelenmiştir. 5 Ocak Cumartesi günü Taha Omdurman'daki evinden alınmış ve aynı suçlardan dolayı tutuklanmıştır. 7 Ocak Pazartesi sabahı Taha ve dört Cumhuriyetçi, başkandan alınan özel iznin akabinde mahkeme önüne çıkartılmışlardır. Cumhuriyetçiler tekrar barışçıl bir yürüyüş düzenlemek istemişler ancak bu girişimleri polis tarafından engellenmiştir. Taha'nın talimatlarıyla Cumhuriyetçiler oturma eylemine geçmişlerdir. Ne var ki, asıl

yapılmak istenenin onları mahkeme salonundan uzak tutmak olduğu anlaşılınca küçük gruplar halinde ilerlemeye devam etmişlerdir. Bu noktada başkandan alınan onayın 458(3) nolu yasayı kapsadığı da unutulmamalıdır. Bu yasaya göre mahkemeye Şeriattan kaynaklanan Hadd cezası verme yetkisi tanınmaktadır. Ancak yargılanmakta olan beş kişinin mahkemenin kurulmasını sağlayan yasalara, duruşmalarda görev alan yargıçlara olan itirazları sebebiyle mahkemelere katılmama kararı almaları nedeniyle bu yasanın içeriği tartışılamamıştır.

Duruşmaları boykot edeceğini açıklayan Taha, bunun sebeplerini ayrıntılarıyla ortaya koymuştur.

Yargılama ve İdam

Duruşma iki saatten daha kısa sürmüştür. 7 Ocak Pazartesi günü soruşturmanın tek tanığı olan polis yetkilisi savcı ve yargıç tarafından sorgulanmıştır. Onun tanıklığı yaklaşık bir saat sürmüştür. Tanık Cumhuriyetçiler tarafından 25 Aralık 1984'te dağıtılan broşürü mahkemeye göstermiştir. Suçlananların mahkemeyi boykot etmesi sebebiyle yargıç duruşmayı kararı açıklamak üzere bir sonraki güne ertelemiştir.

8 Ocak Salı günü yargıç, büyük oranda şüphelilerin soruşturmayı yürüten polis yetkilisi hakkındaki görüşlerine dayandırdığı kararını okumuştur. Yargıca göre şüpheliler İslam'ın tuhaf ve Ortodoks olmayan bir yorumunu yapmaktadırlar. Bunun doğruluğu ispatlanabilir değildir. Kendi İslam anlayışına göre *Kuran* kendi sırlarını dindar ve çalışkan kişilere gösterebilir. Karara göre suçlananların bu sırları ve bakış açılarını kamuoyuyla paylaşmaları tamamıyla yanlıştır çünkü bu girişim dinsel çatışmaya (fitne) yol açabilir.

Taha'nın düşüncesi hakkındaki bu görüşlerin açıklanmasının ardından Taha, yargıcın İslam'daki döneklik suçlamasından etkilendiğini iddia eder. Bunun üzerine yargıç hızla beş tutuklunun halkı kışkırtmaktan, anayasayı ihlal etmekten, hükümete

yasa dışı yollarla saldırmaktan, kamu huzurunu bozmaktan, yasadışı örgüte üye olmaktan suçlu bulunduğunu açıklar. Kararın gerekçesi hiçbir zaman tam adıyla belirtilmese de dinden dönme suçuyla ilişkilendirilir.

Daha sonra yargıç suçlananların fikirlerinden vazgeçerek yeniden yargılanma haklarının açık olması kaydıyla beş kişiyi de ceza yasasının 96 nolu maddesi gereği idama mahkûm eder. Bu durum bir çoklarını yargıcın aslında dinden dönme suçuna yönelik cezalar verdiği konusunda ikna eder çünkü Şeriata göre bir dinsizin tövbe etmesi onun affedilmesini sağlayabilir. Hâlbuki suçlular için öngörülen 96 nolu maddede böyle bir affetme söz konusu değildir.

Bu mahkemenin aksine yargılamayı gözden geçiren temyiz mahkemesi dinden dönme suçunu açıkça belirlemiştir. Temyiz mahkemesi beş tutuklu için de verilen idam cezalarını haklı bulmuştur. Taha'nın döneklik suçunda ısrar etmesi nedeniyle temyiz mahkemesi ona tövbe ederek cezadan kurtulma hakkı tanımamıştır. Mahkemeye göre Taha'nın idamı vakit kaybetmeden gerçekleştirilmelidir. Kalan dört kişiye kendi durumlarını değerlendirmeleri için bir ay süre tanınmıştır. Pişman olduğunu açıklayan affedilecektir.

Temyiz mahkemesinin kararı 15 Ocak Salı günü açıklanmış, başkanın onayı ise 17 Ocak Perşembe günü ilan edilmiştir. Taha'nın idamı 18 Ocak Cuma günü gerçekleştirilecektir. Başkan Nimeiry ulusa seslenişinde Şeriat hukukundaki dinden dönme suçundan bahsetmiş ve beş kişi için verilen idam kararlarını onayladığını bildirmiştir. Başkan, diğer dört kişinin pişmanlıklarını açıklamaları için yalnızca üç günlerinin olduğunu aksi takdirde 20 Ocak Pazar günü onların da infazlarının gerçekleşeceğini ilan etmiştir. Başkan Nimeiry 17 Ocak 1985 günü radyo ve televizyonlardan cezaları onayladığını bildirirken başkentteki tüm güvenlik güçleri teyakkuza geçmiştir. Bir yandan polis ve emniyet mensupları Cumhuriyetçileri sebepsiz yere gözaltında

tutarken bir yandan da silahlı kuvvetler ertesi sabah infazın gerçekleşeceği Kuzey Hartum'daki cezaevi çevresinde güvenlik önlemleri almaktadır. Cuma günü şafak vaktinde, cezaevi çevresindeki güvenlik önlemleri had safhaya çıkarılmış, sabah onda yapılacak olan idamı izlemeye gelen birkaç yüz insanın kimlikleri özenle incelenmiştir. Taha, kızıl çelikten idam sehpasının basamaklarına getirildiğinde yüzünü kaplayan örtü birkaç dakikalığına çıkarılmıştır. İnfaz için örtü yeniden takılana dek kalabalığı yüzünde bir gülümsemeyle süzdüğü görülmektedir. İnfazın ardından cesedi bir sedyeye yatırılıp üzeri bir battaniyeyle örtülmüştür. Sonrasında ise bir helikopterle bilinmeyen bir yere götürülmüştür. Daha sonraları bedeninin Omdurman'ın batısındaki çölde yayvan bir çukura gömüldüğü söylenmiştir.

Taha'nın idamının ardından infazı zorla seyretmeye zorlanan diğer dört Cumhuriyetçi pişmanlıklarını dile getirmişler ve 19 Ocak Cumartesi günü serbest kalmışlardır. Pişmanlık açıklamaları kameraya kaydedilerek ulusal televizyonda yayımlanmış, böylece rejime yönelebilecek bir Cumhuriyetçi ayaklanmanın önüne geçilmek istenmiştir.

Örgütlerini dağıtmayı ve Taha'nın fikirlerini takip etmekten kaçınmayı kabul eden Omdurman'da gözaltında bulunan yaklaşık dört yüz Cumhuriyetçi hafta içinde serbest kalmıştır. Ülkenin diğer kasabalarında tutuklu bulunan diğerleri de benzer sözleşmeler imzalayarak serbest bırakılmışlardır.

Taha'nın idamının 76 gün sonrasında Başkan Nimeiry 6 Ocak 1985'te gerçekleştirilen bir askeri darbeyle koltuğundan ayrılmıştır.

Nimeiry'nin ayrılmasının ve Ekim 1985'te yeni bir geçiş anayasasının kabulünün ardından Taha'nın ablası Esma ve Ocak 1985'te onunla birlikte tutuklanan Cumhuriyetçilerden biri tarafından hukuk davası açılmıştır. Bu davada davacıların Sudan Yüksek Mahkemesi'nden talepleri suçlamaların geri çekilmesi ve o davada varılan tüm sonuçların ilga edilmesidir. Geçiş hükü-

metinin başsavcısı Ocak 1985'teki davanın tamamen yasadışı olduğunu ve kendisinin bugünkü hükümetin bir savcısı olarak bu davayı savunamayacağını Yüksek Mahkeme'ye bildirmiştir.

Yüksek Mahkeme yine de taleplerin yanıtlanacağı ayrıntılı bir rapor hazırlanmasını istemiştir. Tüm delillerin ve iki taraftan da alınan savunmaların ışığında Yüksek Mahkeme davanın görülme şeklinin ve Taha'nın idamının hükümsüz ve geçersiz olduğunu ilan etmiştir. 18 Kasım 1986'da görülen uzun bir duruşmada Yüksek Mahkeme 1983 İslam yasalarını dahi ihlal eden sayısız hatayla dolu duruşmanın tamamını ele almıştır.

MÜSLÜMAN GANDHİ

11 Eylül 2006 yalnızca ABD'ye yöneltilen terörist saldırıların beşinci yıldönümü değildir. O gün aynı zamanda Mohandas Gandhi'nin 11 Eylül 1906'da Güney Afrika'da barışçı eylemliliğini başlatmasının 100. yıldönümüdür.

The Telegraph, başka bir terörist saldırının yıldönümünde şunu sormaktadır: "İslam'ın Gandhi'si nerede?" Aslında Gandhi'nin bir İslami benzeri vardır ve hak ettiği üne sahip değildir. Adı Mahmoud Muhammed Taha'dır.

Mahmoud M. Taha

Mahmoud Muhammed Taha, Orta Sudan'ın Mavi Nil bölgesindeki bir köyde doğmuştur. Ailesi kuşaklar boyunca üç temel Sufi mezhebinden Kadirilere bağlı kalmıştır.

Sıradışı kişisel nitelikleri daha çocukluk yaşlarında belirmeye başlamıştır. Okul arkadaşlarından biri –yetişkin Taha'nın fikirlerine sonradan hiç de yakınlık duymayan biri- şu anekdotu aktar-

maktadır: Yedi ya da sekiz yaşlarındayken okullarındaki sert mizaçlı İngilizce öğretmenleri Taha'ya, "*Senin ne olduğunu çok iyi biliyorum. Seni kapağı açık bir kitap gibi okuyabiliyorum.*" demiştir. Küçük çocuğun karşılığı ise şöyle olmuştur: "*Efendim, okuduğunuz kitabın tek bir satırını dahi anlamadığınız öyle açık ki.*"

1930'larda Hartum'da mühendislik okurken, Taha İngiliz sömürgeciliğine karşı bağımsızlık mücadelesine katılmıştır. 1945'te Cumhuriyetçi Parti'yi kurmuş ve ona önderlik etmiştir (bu partinin ABD'deki adaşıyla hiçbir benzerliği yoktur). Bu; Sudan'ın laik bir cumhuriyet olarak tam bağımsızlığını savunan özgürlükçü bir harekettir. Ertesi yıl kızını sünnet ettiren bir kadının tutuklanmasına karşı çıkarak özgürlük mücadelesinin ilk politik mahkumu olmuştur. Kadınlara baskının bir aracı olan bu sağlıksız pratiğe karşı olmasına rağmen bunun sömürgeci otoriteler tarafından yapıldığı gibi cezai yollarla değil eğitimle halledilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu bakış açısı Taha'nın düşünce biçiminin karakteristiğidir.

1946'da, Taha işgale karşı halk direnişine önderlik etmekten tutuklanır. İki yıllık cezasını çekerken bir Sufi'nin ruhsal uyanışını yaşar: "Hapishaneye girdiğimde" diyecektir daha sonra, "sanki Tanrı'yla buluşmaya gelmiştim." İnzivayla, meditasyonla, oruçla ve duayla geçirdiği üç yılın ardından yeni bir İslam anlayışına ulaşır.

Farklı Gözlerle Okunan *Kuran*

Taha, bu reformcu bakış açısının yalnızca akılcı bir analizin meyvesi değil aynı zamanda prensipte Peygamberin yolunu izleyen herkesin uygulayabileceği köklü bir ruhsal deneyim süresince edinilen tanrısal bir içe bakışın göstergesi olduğunu vurgulayacaktır. Bu bakış açısını *Benim Yolum* (*Qul Hadhihi Sabieli*, 1952) isimli kitabının ardından *İslam'ın İkinci Mesajı* (*Arrisala Atthaniya min Al-Islam*, 1966) adlı kitabında ortaya koymuştur. Bu kitabın ele aldığı temel sorun çağımız için büyük önem taşımaktadır.

İslam'ın kitabı *Kuran* tüm dünyadaki Müslümanlara göre başından sonuna dek hatasızdır. Bunun yanında çelişkileri ulema tarafından bin yıldan daha uzun süre boyunca tartışılmış bölünmüş bir doktrindir. Bir çok modern yorumcu gibi Taha da Peygamberin Mekke'deki dönemiyle (610-622) Medine'ye Hicret ettikten sonraki dönemi (622-632) arasında belirgin bir farklılık olduğunu belirtir.

İlk talimatlar ve açıklamalar genellikle çoğulcu, hoşgörülü ve pasifisttir. Örneğin, aşağıdaki ayetlerin Mekke döneminden kaldığı düşünülmektedir:

Öyleyse sana emredileni açıkça ortaya koy ve müşriklere de aldırma. (15:94)

Rabbinin yoluna bilgelikle ve güzel bir aydınlatma ile çağır. Onlar için üzülme ve onların tuzaklarından da endişelenme. (16:125)

Seni onlara avukatlık yapasın diye göndermedik. (17:54)

Kötülüğe iyilikle karşılık ver. (23:96)

Ben sadece apaçık bir uyarıcıyım. (67:2)

Onların sözlerine karşı sabırlı ol ve onlardan güzellikle ayrıl. (73:10)

Dahası, birbirlerine sabır ve sevgiyi öğütleyen inananlardan olmaktır. (90:17)

De ki, "Ey kâfirler. Sizin taptıklarınıza ben tapmam. Siz de benim taptığıma tapıcılar değilsiniz. Ben asla sizin taptıklarınıza tapacak değilim. Siz de benim taptığıma tapacak değilsiniz. Sizin dininiz size, benim dinim banadır. (109)

Bu Mekke emirlerine göre kendini savunma amacıyla dahi şiddet kullanmak açıkça yasaklanmıştır. İlk dönem Hıristiyanlığı ile benzerlikler çok güçlüdür. Ne var ki, İsa'nın aksine, Muhammed, kendisinin otorite sahipleri tarafından öldürülmesine izin vermek yerine kendi anayasasına sahip bir devlet kurup yönettiği komşu bir yerleşime destekçileriyle birlikte göç etmeyi tercih etmiştir. Müslümanlar onun liderliğinde daha önceki düşmanlarını yenecekleri bir savaşa girişerek galip gelmişler ve fetih yoluyla sonradan büyük bir imparatorluğa dönüşecek bir devlet kurmuşlardır. Muhammed'in bir nevi Konstantin olduğu söylenebilir.

Süreç içinde kitap daha da sertleşmiştir. Medine emirlerine göre, sözlere -en azından savunma amacıyla- kılıç eşlik etmelidir. Din değiştirmek, ölüm cezasını gerektiren bir suça dönüşür. İslami devlet içinde Müslüman olmayanlar arasından yalnızca Yahudilere ve Hıristiyanlara vicdan özgürlüğü tanınır. Medine ayetlerinden bazıları şunlardır:

İnananlar Allah yolunda savaşırlar. Kafirler ise azgınların ve despotların yolunda savaşırlar. (4:76)

İnananlar, Yahudileri ve Hıristiyanları dost edinmeyin. Onlar birbirlerinin dostudur. Sizden kim onlarla dost olursa onlardan sayılır. Allah zalim toplumu doğru yola iletmez. (5:54)

Kutsal aylar çıkınca, (hâlâ barışa yanaşmıyorlarsa) o putperestleri yakaladığınız yerde öldürün. Onları yakalayın, onları kuşatın ve her hareketlerini izleyin. Tövbe edip namaz kılar ve zekat verirlerse yollarını serbest bırakın... (9:5)

Kendilerine kitap verilenler arasından, Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, Allah'ın ve elçisinin yasakladığını yasaklamayan ve gerçek dine uymayan kimselerle boyunlarını eğip elleriyle vergi verinceye kadar savaşın. (9:29)

Yahudiler: "Uzeyr Allah'ın oğludur," dediler. Hıristiyanlar da, "Mesih Allah'ın oğludur," dediler. Bu, ağızlarından çıkan sözleridir. Önceden inkar etmiş olanların sözlerini taklit ediyorlar. Allah onları mahkum eder. Nasıl da çevriliyorlar? (9:30)

Ey peygamber, kafirler ve ikiyüzlülerle mücadele et ve onlara karşı güçlü ve sert ol. Varacakları yer cehennemdir. Ne kötü bir dönüş yeridir orası! (9:73)

Allah inananların canlarını ve mallarını cennet karşılığında satın almıştır. Allah yolunda savaşırlar, öldürürler ve öldürülürler. (9:111)

Ey inananlar, sizi kuşatıp saldıran kafirlerle savaşın. Sizde sertlik bulsunlar. Bilin ki Allah erdemlilerle beraberdir. (9:123)

Araplardan geri kalanlara de ki, "Siz çok güçlü bir topluluğa karşı çağrılacaksınız. Onlar teslim olana kadar onlarla savaşacaksınız." (48:16)

Devlet yönetimi, yasama ve savaş uygulamaları ile ilgili Kuran ayetlerinin çoğu Medine döneminde belirdiği için bunlar -Peygamberin aktarılmış sözleriyle (hadis) birlikte- İslami yasa (Şeriat) olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte kimi tartışmalar sürmektedir. Örneğin kimi Mekke dönemi emirlerinin şu ayetlere göre geçersiz sayıldığını öne süren ilga (nesih) doktrini söz konusudur:

Biz bir ayeti siler, unutturur veya ertelersek ondan daha iyisini veya onun bir benzerini getiririz. Allah'ın her şeye gücü yeter olduğunu bilmedin mi? (2:106)

Biz bir delilin yerine bir başka delili getirdiğimiz zaman ki Allah

neyi indirdiğini iyi bilir "Sen, ancak bir iftiracısın!" derler. Gerçekten çokları bilmiyor. (16:101)

El Kaide'nin ait olduğu cihat yanlısı Selefi mezhebi bu ilga doktrinini uçlara çekmektedir. Yaygın biçimde kabul gören 2:256 nolu ayetin -Dinde zorlama yoktur- yukarıda verdiğimiz 9:5 nolu ayet tarafından geçersizleştiğini öne sürmektedir.

Taha bu konuda taban tabana zıt bir görüşe sahiptir. Ona göre *Kuran*'ın evrensel ilkeleri ile belli tarihsel koşullarda inançlılara yol göstermek için koyulan ikincil kurallar birbirlerinden ayırt edilmelidir. İlkeler Mekke'deki başlangıç evresinde belirlenmişken diğerleri İslam'ın Medine'deki varoluş savaşı sürecinde ortaya çıkmıştır. Taha'ya göre bu kurallar Mekke'de verilen mesajın geçici olarak askıya alınmasından ibarettir ve yalnızca Arabistan'ın 7. yüzyıldaki olgunlaşmamış halinden kaynaklanmaktadır. 20. yüzyılla birlikte uygarlığın ilerleyişi sayesinde özgürlük ve eşitlik yeniden canlandırılmalıdır. Şeriat –Ortaçağ dönemi Medine Şeriatından farklı olarak- çağın sorunlarını çözmeye yeterlidir.

Bu kendine özgü reformcu bakış açısı Taha'nın öğretisinin temelidir. O; ulemanın durağan, otoriter yaklaşımını eleştirmiş, dogmaya karşı kişisel gelişimi ve dışsal ritüele karşı içsel Tanrı sevgisini yüceltmiştir. Tüm diğer Sufiler gibi bireyi Tanrının kendini yansıttığı bir evren olarak görmüştür. Özellikle modern dönemlerde kamusal hizmetin göz ardı edilmesi pahasına içsel arayışı öne çıkaran Sufilerin Arap dünyasında çokça görülen seçkinciliğine ve aşırılıklarına karşı çıkmıştır. Taha, kitlelerin gündelik yaşamdan dinsel yaşama kadar her alanda aydınlanması için çalışmıştır.

Ona göre dönüştürücü bilgi sayesinde herkes Tanrı'ya yaklaşma gücüne sahiptir. Bu konuyla ilgili bir mektupta şöyle yazmıştır:

İnsanoğlunun en eski hayali uzaya kendi yörüngelerinde dolaşacak

astronotlar göndermek değildir. Onun hayali her bir bireyi kendini gerçekleştirme yörüngesine oturtmaktır. Bugün bu hayalin yeniden kurgulanması için en uygun zamandır. Bu, aynı zamanda her bir kadının ve erkeğin zekasını kullanarak insan emeğini bu haccın zirvesine doğru yeniden yönlendirmeye çalışması biçimindeki kutsal görevleridir.

Halka Hizmet Eden Bir Hareket

Sudan'ın 1956'da bağımsızlığını kazanmasının ardından Cumhuriyetçi Parti, Cumhuriyetçi Erkek ve Kız Kardeşler adıyla ruhani ve politik bir harekete dönüşmüştür. Ancak hâlâ tüm Sudan'da 1000 kadar üyesi olan küçük bir gruptur.

Taha ve Cumhuriyetçi Kız Kardeşler

Hareketin çekirdeğini çoğu öğretmen ve öğrenci olan 200 kadar erkek ve kadın oluşturmaktadır. Taha, Sudan'ın ruhani şiirini ve şarkılarını kullanan sıra dışı bir öğretmendir. Bunları mesajını iletebilmek için araç olarak görmektedir. Kardeşlik grubundakiler bu mesajları her gün tartışmakta, uygulamakta ve yaşamaktadırlar. Mesajlar büyükannelerin dahi anlayabileceği kadar sadedirler. Ancak anlaşılabilir oldukları kadar tartışmalara da konu olmaktadırlar.

Erkek egemen bir toplum olan Sudan'da en tartışmalı konu kız çocuklarının yüksek eğitim görmesidir. Taha cinsiyet ayrımcılığına açıkça saldırmış ve hareketi içinde cinsiyet eşitliği gözetilmiştir. Baskılar iyice artınca ve hareket hava yollarını kullanamaz hale gelince iki milyon kitabın Sudan'ın tüm kasabalarında ve çarşılarında dağıtılması işinde Kız Kardeşler etkin ve öncü bir rol üstlenmişlerdir.

Taha'nın Ortadoğu anlaşmazlığı üzerine olan görüşleri de yönetimin hoşuna gitmemektedir. Bölgedeki tek akademisyen olarak 1967 savaşının hemen ardından yayımlanan iki kitabında İsrail'le barışa gidilmesini önermiştir. Buna göre sınırların 1947 sı-

nır paylaşım planına uyulması karşılığında Araplar İsrail'i tanıyacaktır. Kudüs uluslararası bir şehir olmalıdır ve diğer sorunlar BM gözetimi altındaki pazarlıklarla halledilmelidir. Ona göre Yahudiler'in Filistin'le tarihsel bir bağı vardır.

Taha; Arap dünyasının Soğuk Savaş'ın içine çekilmekte olduğunu, İsrail'e oranla pazarlık gücünü kaybettiğini ve onu asla savaşta yenebilecek kadar güçlü olamayacağını, savaşın genel anlamda yararsız ve boş olduğunu, Arap rejimlerinin Filistin sorununu muhalifleri susturmak amacıyla kullandığını, Müslüman militanlığının için için kaynadığını, Arapların başına gelebilecek en büyük kötülüğün modern dünyanın dışında kalmak olduğunu, komünizm ile kapitalizmin aynı paranın iki ayrı yüzü olduğunu ve her ikisinin de insani gelişim için yeterli olmadığını ortaya koymuştur. Taha'nın fikirleri içlerinde Arap milliyetçilerinin, Baasçıların ve İslamcıların olduğu pek çok çevre tarafından kötülenmiştir. Bugünün Ortadoğusunda dahi hâlâ küfür olarak görülmektedir.

Aydınlanmacı İslamın Şehidi

1960'ların sonlarına doğru Cumhuriyetçi hareket Sudan'ın dinsel ve politik seçkinleri için bir baş belasına dönüşmektedir. 1968'de bir Şeriat mahkemesi Taha'yı dinden dönen anlamına gelen mürtet ilan etmiştir. Pratikte somut etkilere yol açmayan bu karar gelecekte olacakların uğursuz bir işaretidir. 1973'te Sudan diktatörü Gaafar M. An-Nimeiry, Taha'nın halk içinde konuşmasını yasaklamıştır. Müslüman Kardeşler gibi İslamcı grupların artan baskısı karşısında Nimeiry 1981'de İslamcı bir hükümet kurmaya yöneldi. Aynı yıl kuzeydeki meslektaşı Mısırlı Enver Sedat Kardeşler tarafından öldürülecekti. 1983'te Sudan'da, Hıristiyanları ve Animist güneyi de içine alacak biçimde Şeriat yasaları ilan edildi.

Cumhuriyetçi Kardeşler; gayrimüslimleri dışlayan ve kadınların konumunu kötüleştiren bu değişime şiddetle karşı çıktılar.

Mayıs 1983'ten başlayarak Cumhuriyetçilerin çoğu 19 ay boyunca tutuklandı. Bu arada yeni yasalar uygulanmaya başlandı. Güney Sudan hükümeti feshedildi -aynen Cumhuriyetçilerin öngördüğü gibi- ve iç savaş patlak verdi.

Hapishaneden Bırakıldıktan Sonra

Serbest kaldıktan bir hafta sonra 1984'ün başında Taha "*Ya Bu Ya Tufan*" adlı bir broşür nedeniyle önde gelen dört Cumhuriyetçiyle birlikte tekrar tutuklandı ve isyana teşvik suçlamasıyla karşı karşıya kaldı. Suçlamaların yasadışı olduğunu öne sürerek duruşmaları boykot etti. Bundan Sudan tarafından bozulan Şeriat yasalarını sorumlu tuttu. Beşi birden suçlu bulunarak ölüme mahkum edildiler. Yüksek mahkeme kararı onayladı ve ilk verilen hükme şu suçlamayı da ekledi: Din değiştirme. Taha geri adım atarak hayatını kurtarma yolunu seçmedi. Ölüm cezası 15 Ocak 1985 tarihli ulusa sesleniş konuşmasında Başkan Nimeiry tarafından onaylandı. İnfaz tarihi 18 Ocak Cuma'ydı.

Gazeteci Judith Miller infaz gününde olanları şöyle anlatıyor:

İnfaz vaktine az bir süre kala Mahmoud Muhammad Taha avluya getirildi. Elleri arkasından bağlanmış olan hükümlünün boyu umduğumdan daha kısaydı. Oturduğum yerden gardiyanların itiş kakışı arasında yetmiş beş yaşından daha genç göründüğünü söyleyebilirim. Başını yukarı kaldırdı ve sessizce kalabalığın içine doğru ilerledi. Kalabalık onu görmek için ayaklarının ucuna yükseldi ve yuhalamaya ve yumruk sallamaya başladı. Bir kaçının elinde Kuran vardı.

Cellat yulaf unu renkli bir örtüyle başını ve gövdesini örtene dek Taha'nın daha sonra hiç unutamayacağım yüz ifadesini görmeyi başardım: bakışları meydan okuyor, ağzı sımsıkı duruyordu. En ufak bir korku belirtisinden söz edilemezdi.

Kum renkli üniforma giymiş iki Sudanlı gardiyan Mahmoud Taha'nın boynunun olması gereken yere bir ilmek geçirir geçirmez gü-

ruhtan coşkulu sesler yükseldi. Kalabalıktan yükselen seslerin büyük kısmı anlaşılmıyordu, ancak ona bağırdıkları kesindi. Birdenbire gardiyanlar arkasında belirdiler, platform bir çatırtıyla açıldı, boynundaki ip gerildi ve Taha'yı saran örtü havada kıvrıldı. Birkaç saniye sonra örtü ipin ucunda salınmaya başladı. Ahmakça bir duyguyla aklıma patatesler geldi.

Avluda bir haykırış yükseldi: "Allahu Ekber!" diye bağırdı kalabalık; Allah büyüktür! İnsanlar hep bir ağızdan bağırmaya başladılar: "Allahu Ekber! Allahu Ekber! Islam huwa al-hall!" (Çözüm İslam'dadır).

Başka tanıklara göre de Taha ipi gerilmeden hemen önce kalabalığa gülümseyerek bakıyordu.

Yetmiş altı gün sonra Nimeiry devrildi ve Taha'nın cezası hükümsüz kılındı. Ne var ki Cumhuriyetçi Kardeşler çoktan dağılmıştı. 1989'da şu anki başkan Ömer Hassan El Beşir, Taha'nın İslamcı düşmanlarından yana olan askeri bir darbe yaptı.

Her şeyin ötesinde onun fikirleri hâlâ yaşamaktadır. Şu cümleler bugün Taha'nın düşüncesini yaymak konusunda en önde gelenlerden biri olan Profesör Abdullahi Ahmed An-Naim'e aittir:

Taha hakkında en dikkat çekici olan onun varlığının içsel huzura nasıl bir katkı sağladığıdır. Bunu tam olarak açıklayamam, ancak sizi rahatsız ya da huzursuz eden her şeyin ortadan kalkması için onun bulunduğu mekana girmek yeterliydi. Bana göre bu tam ve bütün bir dürüstlükle kaplı mücadeleden kaynaklanıyordu: bu adamın sınırlama ya da istisna olmaksızın sizinle ve sizin için varolduğunu biliyordunuz.

Gandhi gibi Mahmoud Muhammed Taha da insanlığın hak etmediği bir armağandı. Verdiği hoşgörü ve barış mesajları yüzünden öldürüldü. Gerçek şehitlik mertebesine ulaştı.

İSLAMİ BİR ÖZGÜRLEŞME TEOLOJİSİNE DOĞRU

SAMİR AMİN

Mahmoud Mohamed Taha'nın çalışması bir İslami özgürleşme teolojisinin doğuşunu mu müjdelemektedir? Bu sorunun yanıtı ne olursa olsun Sudanlı bir şeyh tarafından ortaya konan bu çalışmaya (*İslam'ın İkinci Mesajı, Al Risala Al Tania Min El Islam*, Hartum 1971) kayıtsız kalmak imkansızdır. Bu samimi Müslüman'ın derin itikatları, teolojiye olan hakimiyeti ve inancının radikal biçimde yeniden yorumlanması yönündeki güçlü çizgisi egemen köktenci inançla açıkça çelişerek bir çok yönüyle Hıristiyan özgürleşme teolojisini andıran İslami yenileşmeye önemli bir katkı sağladığını ispatlamaktadır. Taha'ya göre İslam'da Allah'tan gelen iki mesaj vardır: birincisi ilk mesaj, ikincisi ise nihai mesajdır. İkinci mesajı anlamak, birinciyi anlamamızı kolaylaştıracak ve niçin baskın İslam'ın bu mesaja daha sıkı bağlandığını görmemizi sağlayacaktır.

Şu tek cümlede özetlenebilecek ikinci mesajı anlamadan samimi bir inanca sahip olmak imkansızdır: İnsanlık Allah'ın suretinde yaratılmıştır. Bu nedenle hepimiz özgürüz, sorumluyuz ve

mükemmelliğe yatkınız. Bireylerin yaşamı tanrısal mükemmeliyeti yakalama mücadelesiyle geçer. Öte yandan kendimizi Allah'tan uzaklaştırma olasılığımız da mevcuttur. Toplumların yaşamı da aynı şekilde mükemmellik yolunda ilerleme mücadelesiyle dolu olmalıdır.

Taha, bu mesajdan oldukça radikal bir sonuç çıkarır: Tüm toplumsal mücadelelerin hedefi olması gereken; bireylerin tanrısallık yolunda ilerlemeleri için gereken koşulları yaratan; olmadığında ise inancın, toplumun sorumlu bireysel özgürlükleri sağlamak uğruna koyduğu sınırlamaların kurbanı olacağı ideal toplum yalnızca sosyalist ve demokratik bir toplum olabilir.

Taha'ya göre sosyalizm (kendisi Arapça bir terim olan *İştirakiya*'yı kullanmaktadır) insanoğlunun yaratabildiği tüm materyal zenginliğe eşit erişim olanağının bulunmasıyla eş anlamlıdır. Bu kavram modern çağdaki tarihsel sosyalizm programlarından ya da deneyimlerinden çok komünizm (Arapça şiyuiya) kavramına yakındır. Çünkü, Taha'ya göre, bu toplumsal koşullar yaratılmadığı sürece bireyler, kendi tanrısallaşma potansiyellerini ortaya koyma yetilerini sınırlayan ben merkezci takıntılarla kuşatılacaklardır.

Öte yandan Taha, İslam'ın ikinci ya da nihai mesajı çerçevesinde insanlıkla doğa arasındaki ilişkiyi sorgulamaktadır. Doğa da, en az kendisinin içsel bir parçası olan insanlık kadar tanrısal bir yaratımdır. Bu nedenle, kesinlikle insanlığın tüketimi için yerleştirilmiş nesnelerin kaynağı olmakla sınırlı değildir. Doğayla gerçek bir denge sağlayamadığımız sürece tanrısal mükemmelliğe erişmemiz olası değildir. Bunun için evreni düzenli bir bütünlük olarak görmemiz gerekir. Bu sayede üretim organizasyonunun sınırlarını ve koşullarını doğru bir şekilde belirleyebiliriz.

Sosyalizm (veya komünizm) demokratik olmadığı sürece ya da Taha'nın sözleriyle aktarmak gerekirse, bireylerin mutlak özgürlüklerine dayanmadığı sürece anlamsızdır.

Çünkü bu özgürlük sorumluluğun kaynağı ve bireylerin belirli durumlarda, ilişkilerinde kendilerini Tanrı'ya yaklaştırabilecek (ya da uzaklaştırabilecek) seçimleri yapmalarının garantisidir.

Taha, İslam adına savunduğu projeyi modern çağın tarihsel sosyalizminden ayırt etmektedir. Özellikle Sovyet modeli, ona göre, bireylerin ben merkezci tutkularıyla kuşatılmıştır; Sovyet toplumunun modern kapitalist toplumlarla aynı karakteristiği taşıması. Taha'ya göre Sovyetler Birliği'nde demokrasinin hor görülmesi anlayışı; rejimin öngördüğü sonla (adaletsizliğin yok edileceği) materyalist felsefesi arasındaki çelişkiden doğmuştur. Modern dünyada (Müslüman ülkeleri de kapsayan) yeşermeyen inanç bireysel ben merkezciliğin yayılmasından kaynaklanan adaletsizlik yüzünden zaten daha önceki sistemlerde de (yine Müslüman bölgeleri de kapsayan) yeşeremezdi. Gerçek inanç olmaksızın sosyalizm de olanaksızdır.

Bu noktada devreye İslam'ın "ikinci" ya da nihai mesajı girmektedir. İslam'ın bu mesajı insanlığın tüm diğer dini ifade biçimlerinde de mevcuttur. Çünkü İslam'ın daima varolduğu düşünülmektedir. Bu, *Kuran*'ın indirilmesinden sonraki dönemle sınırlanamaz. O; "Tanrı'nın dinidir" ve Yahudilik, Hıristiyanlık ve diğer kutsal metinlerde de daima varolmuştur.

Ancak "Tanrı'nın dini" (İslam) her ne kadar önceki metinlerde belirmiş olsa da "nihai" mesajıyla birlikte aslen *Kuran*'da mevcuttur. Çünkü Tanrı daima vardı. O, hem bireylerin hem de toplumların hayatına müdahale eder. İnsanlara her zaman anlayabilecekleri dilde mesajlar ve emirler yollar. Bu mesajlar insanlara ve bireylere kendilerini düzeltmeleri ve Tanrı'ya küçük bir adım daha yaklaşmaları için yardımcı olur. Bu nedenle insanlar onları yazıldıkları gibi alıp kesin bir anlam atfettiklerinde çelişkili görünebilirler.

Hem *Kuran*'a hem de geleneğe (Sünnet) göre nihai mesajla konjonktürel emirleri birbirinden ayırmak şarttır. Taha, ortaya koyduğu özenli, akademik analizinde nihai mesajın Mekke dö-

nemindeki surelerde baskın rol oynadığını iddia eder. Burada kitap toplumsal gelişmeyle değil yalnızca inancın özüyle ilgilidir (özgür ve sorumluluk sahibi insanoğlu her şeye muktedir tek bir Tanrı'nın suretinde yaratılmıştır). Aksi olsaydı; o günün Arabistanı'nda Medine'de Peygamber'in etrafında toplanmış ve Tanrı'ya doğru birkaç adım daha yaklaşma kapasitesine sahip olmuş bir toplumdan daha iyisinin yaratılması için Tanrı insanlığa yardım etmekten kaçınmazdı. Taha, bu nedenle, bu topluma verilen emirlerin konjonktürel olduğunun anlaşılması gerektiğini, bu toplumun ideal toplumun son aşaması olmadığını vurgulamaktadır. Bu bağlamda Medine toplumunda ele alındığı şekliyle Müslümanların genel olarak Yasa (Şeriat) tarafından düzenlendiğini var saydıkları sekiz farklı başlığı değerlendirmektedir:

1) Kutsal Savaş (*Cihat*)
2) Kölelik (*Al Riq*)
3) Kapitalizm (*Al Rismalia*); bu madde toplumun iktisadi yönetiminin özel mülkiyet ve parasal ticaret araçlarıyla sağlanması olarak okunabilir.
4) Kadın erkek eşitsizliği
5) Çok eşlilik
6) Boşanma ve boşama (*Al Talaq*)
7) Kadınların örtünmesi (*Al Hijab*)
8) Toplumsal hayatta kadın erkek ayrımı.

Taha, kutsal metinlerin özenli bir analizine girişerek, teolojisini savunmak amacıyla yasa tarafından kendi zamanında ve yerinde getirilmiş olan çözümlerin konjonktürel karakterini ortaya koyan ayrımları vurguluyor. Bu sekiz sorunun ele alındığı her bir bölüm şunlara benzer bir açılışla başlıyor: Kutsal Savaş, İslam'ın temeli değildir, çok eşlilik İslam'ın temeli değildir...

Ne var ki, tüm diğer halklar gibi Müslümanlar da ilk mesajla ve onunla birlikte gelen emirlerle yetinmişlerdir. Bu emirlere

uyulması gerekliliğine yapılan vurgu nedeniyle nihai mesaj tarafından onlara gösterilen Tanrı yolunda ilerleme görevini tamamen bir yana bırakmışlardır. Dini törenselleştirmiş ve dogmatikleştirmişlerdir.

Böylece gerici tahakküm ve sömürü güçleri belirmiştir. Taha vardığı sonucu şu netlikte belirtmektedir: Bir İslam toplumu (Müslümanlar) değil, bir inananlar toplumu (müminler) yaratmışlardır.

Taha; İslam'ın yalnızca ilk mesajını algılayan muhafazakâr, törensel ve biçimci şekline etkin biçimde karşı durmuş ve halkı toplumun inancın geliştirilmesine açık bir yönde dönüşmesi yönünde çalışması için yönlendiren nihai mesajın vurgulanmasını öğütlemiştir. Bunu yazıları ve konuşmalarıyla yapmış ve onun bakış açısına kendini adayan militan bir öğrenci grubu oluşturmuştur.

Siyasi İslam maskesi altına saklanan, demokrasiyi reddeden, kapitalizmin yayılmasına öncülük eden, mutlak iktidarı elinde bulunduran ve halklarını ahlaki köleliğe mahkum eden politikacıların gözünde Taha bir suçluydu. Sahtekar Tourabi'nin nüfuzu altındaki İslam Kardeşliği "mahkemeleri" tarafından idama mahkum edildi. 70 yaşında asılarak öldürüldü. Kitapları yasaklandı ve yakıldı.

GİRİŞ

"Bugün size dininizi olgunlaştırdım, size nimetimi tamamladım ve size din olarak İslam'ı beğendim." (5:3)

Allah kelamı MS yedinci yüzyılda Mekke'nin tepelerinde okuma yazması olmayan Muhammed aracılığıyla iletildiğinde insanın değerinin uygarlık tarihinde öngörülemeyecek doruklara ulaşacağı yeni bir uygarlık gelişiyordu. Doğudaki materyalist Pers uygarlığının yıkıntıları üzerinde yükselen bu yeni uygarlık en güçlü tanımını Allah'ın Peygamberi aracılığıyla aktardığı yukarıdaki ayetten alıyordu: *"Bugün size dininizi olgunlaştırdım, size nimetimi tamamladım ve size din olarak İslam'ı beğendim."*

Bu; yedinci yüzyılın üçüncü çeyreği bitmek üzereyken gerçekleşiyordu. Bir süre sonra Peygamber göçüp gittiğinde yeni uygarlık da hızını yitirdi. Yoldaşlarından birinin söylediği gibi: *"Ellerimizden Allah'ın elçisinin mezarından bulaşan tozu siler silmez kalplerimizi de yitirmiştik."*[1] Aslında, üçüncü halife Osman döneminin sonunda (Peygamberin ölümünden yirmi yıl sonra) İslam tarihinde *al-fitnah al-kubra* olarak bilinen dönemde (Büyük Kar-

1) İlk Müslümanlar Peygamberin ölümünün hemen ardından inançlarının sarsıldığını ve İslami yaşam biçimine olan bağlılıklarının eksildiğini hissetmişlerdi.

maşa) bu görüşün doğruluğu iyice belirginleşmiştir.

Bu noktadan sonra İslam Uygarlığı gerilemeye devam etti. Ne var ki, Müslümanlık, yıkıntıları üzerinden İslam'ın yeşerdiği Roma ve Pers uygarlıklarına doğru genişlemeyi sürdürüyordu. Tarihin tekerrür ettiği doğrudur, ancak bu tekrarı her zaman aynı biçimde gerçekleştirmez. Çünkü olaylar bazen benzer biçimlerde nüksederken bazen de farklı biçimlerde belirirler. Mekan, dairesel olmadığı gibi buna bağlı olarak zaman da dairesel değildir. Bunların her ikisi de en alttan en üste değin sarmaldır ve dairenin bittiği yer başlangıcı andırır. Ama asla aynısı değildir.

Aynı şekilde, gezegenimizde, zaman da gece ve gündüz, karanlık ve aydınlık kavramlarıyla birlikte iki ayak üzerinde ilerler. İnsanoğlu biri sağ biri sol olmak üzere iki ayak üzerinde yürür. Hayat maddi ve manevi yollarla iki ayak üzerinde durur. İnsanlık; kendi gelişim çizgisi içinde, maddi ayağı üzerinde ilerlerken onu yere koyup üzerine yüklendiğinde manevi ayağını ileri atmaya hazır hale gelir. Şöyle ki, "*Bu, Rabbin kesin bir hükmüdür.*" (19:71) Başka bir deyişle, hayatın ilerleyişi ne durur, ne gecikir ne de kendini tekrar eder. Yalnızca kendi gelişme çizgisi üzerinde ileri doğru hareket eder, çünkü hayat biçimsel olarak mükemmelliğe yatkındır. Her ne kadar bu hedefe tam olarak erişilmemiş olsa da hayat özünde kusursuzdur.

Uygarlığın ilerlemesinin bir çukurla bir zirve arasında durmaksızın gidip gelen bir dalga olduğu söylenebilir. Dalga çukurun dibindeyken zirveye ulaşmak için hız kazanır. Çukur, insan topluluğunun maddi ilerlemesini temsil ederken zirve manevi ilerlemeyi simgeler. Toplumsal gelişmenin büyük resmini göremeyen kişiler tarafından maddi ilerleme sıkça Şeytanın çürümüş işlerinden biri olarak görülür. Bu kişiler, Allah'ın, hayatı madde ve ruh ayakları üzerinde kendine doğru yönelttiğini görmekten acizdirler. Tektanrıcılık (tevhid) fikrine göre madde ve ruh tek bir şeydir ve tür olarak değil derece olarak farklılaşırlar.

UYGARLIK VE MADDİ İLERLEME

Uygarlık, maddi ilerlemeden tür olarak değil derece olarak ayrılır. Uygarlık; insani gelişmenin zirvesi iken maddi ilerleme onun temelidir.

Uygarlık, değerlerin farkına varabilme ve bu değerleri gündelik hayata uyarlayabilme yetisi olarak tanımlanabilir. Uygar bir insan amaçlarla araçları birbirine karıştırmaz ve amaçları araçlar uğruna feda etmez. O, bir ilkeler ve ahlaki değerler insanıdır. Tam bir entelektüel ve duygusal hayata sahiptir.

UYGARLIK ERDEM MİDİR?

Şüphesiz ki öyledir! Ya erdem nedir? Bize göre, erdemin en iyi tanımı, mutlak bireysel özgürlüğün ihtiyatlı biçimde kullanılmasıdır. Peygamber şöyle demiştir: "*Ben en yüksek ahlaki değerlerin mükemmelleştirilmesi için gönderildim.*" Bu sözünden sanki yalnızca en yüksek ahlaki değerlerin mükemmelleştirilmesi için gönderildiği sonucu çıkmaktadır. İşte bu sebeple daha önce Muhammed'in, Allah'ın onun aracılığıyla bahşettiği uygarlığın nihai göstergesi olduğunu belirtmiştik. Allah onu şöyle betimlemekte-

dir: "Sen eşsiz bir ahlaki karaktere sahipsin." Peygamber'in karısı Ayşe'ye, Peygamber'in ahlaki değerleri sorulduğunda şöyle yanıtlamıştır: "Onun ahlaki değeri *Kuran*'dır." *Kuran*'ın Allah'ın ahlakı olduğu bilinmektedir.[2] Allah'ın erdemleri sonsuzdur; bu nedenle erdem mutlak bireysel özgürlüğün ihtiyatlı biçimde kullanılmasıdır. Muhammed Tanrıyla ya da diğer insanlarla ilişkili olarak yaptığı ya da yapmadığı her işte insanların en ihtiyatlısıdır. Bu, hem onun Allah'a duyduğu kusursuz saygısından hem de kendi iç disiplininden kaynaklanır. Şu söz ona aittir: "*Hesap sormadan önce hesap vermeye hazır olun.*"

Bireysel özgürlüğün ihtiyatlı biçimde kullanılmasının kusursuz biçimi Peygamber'in sünnetidir. Peygamber'in, şu çok bilinen hadisinde de belirttiği gibi: "*İslam, bir öteki olarak yola çıkmıştır. Aynen başladığı gibi, bir öteki olarak da geri dönecektir. Ötekiler kutsanmıştır! Sordular: Ötekiler kimdir, ey Allah'ın elçisi? Yanıtladı: Yasaklandıktan sonra dahi Sünnetimi yaşatanlardır.*" Peygamber'in sünneti onun gündelik yaşamda bireysel özgürlüğü ihtiyatlı biçimde kullanma yetisinin göstergesidir. Bu nedenle Sünnet ahlaki değerlerin yani uygarlığın doruk noktasıdır.

Diğer yandan maddi ilerleme, ileri bir yaşam standartının belirli rahatlıklarından ve avantajlarından faydalanmak anlamını taşır. Yani, bir insanın büyük bir arabası, güzel bir evi, hoş mobilyaları varsa maddi ilerlemeden nasipleniyor demektir. Ancak bu araçları elde etmek uğruna özgürlüğünden olmuşsa, ne kadar maddi ilerleme sağlamış olursa olsun uygar bir insan olamaz. Bu nedenle uygarlaşmadan da maddi ilerlemeden nasiplenmek mümkündür ya da maddi ilerlemeden payını almadan uygarlaşmak mümkündür. Bunlardan ilki daha çok görülürken ikincisine pek sık rastlanmaz. Bugün bizim amacımız hem maddi ilerlemeye hem de uygarlığa bir kerede ve aynı anda erişmektir.

---

2) Allah kelamı olan Kuran, Arap diliyle nakledilen bir metin olmaktan öte bizzat Allah'ın kendisinindir ve her ahlaki değer için mutlaktır.

BATI UYGARLIĞI

Yukarıdaki tanımların ışığında günümüzün Batı uygarlığı tüm maddi ilerlemesine karşın tam bir uygarlık değildir. Yaşadığı değerler karmaşası yüzünden, araçlarda ilerleme sağlanıp amaçlar göz ardı edildiğinden bir uygarlık olarak nitelenemez. *Risalat al-Salah* adlı kitabımızda şöyle demiştik: "*Günümüzün sanayileşmiş Batı uygarlığı iki yüzü olan bir paradır... biri parlak ve incelikli bir yüz iken diğeri çirkin bir yüzdür... parlak yüzü onun bilimsel ve maddi ilerlemelerini ve bu başarıların insan hayatının gelişimine yaptığı katkıları temsil etmektedir. Çirkin yüzü ise, zekasını kullanarak barışı sağlayamamasıdır. Bu başarısızlık onu savaşa hazırlıklı olmaya ve barışa ve kalkınmaya harcadığı paranın ve enerjinin defalarca fazlasını yıkım araçlarına harcamaya zorlamaktadır.*

Sanayileşmiş Batı uygarlığının bir diğer başarısızlığı da bireyin ihtiyaçlarıyla toplumun ihtiyaçlarını uzlaştırmamasıdır. Yani bireyin mutlak bireysel özgürlük ihtiyacı ile toplumun toplumsal adalet ihtiyacı çakışmaktadır. Sonuçta bu ihtiyaçları uzlaştıramamak tarih içinde insani ilerlemenin beklentileri karşılamamasına yol açmıştır.

Bu başarısızlık tarihteki felsefelerin ve ideolojilerin yetersizliğinin bir kanıtıdır. Bireysel özgürlük ile toplumun toplumsal adalet ihtiyacını uzlaştırmak konusunda İslam'ın diğer felsefelere ve ideolojilere karşı açık bir üstünlüğü vardır."[3]

Risalat al-salah'ta da belirtildiği üzere materyalist Batı uygarlığındaki değerler karmaşasına topluma özellikle önem veren Rus komünizminde de rastlanmaktadır. Şöyle ki, aslında bir araç olan toplum, asıl hedef olan bireyin üstünde tutulmuştur. Yine de, Batı kapitalizmi hiçbir şekilde Rus komünizminden daha yeğ değildir.[4]

---

3) *Risalat al-salah*, 7. baskı, s.55-56.

4) Bu paragrafta da belirtildiği gibi, yazar Batı uygarlığının içine kapitalist liberal geleneklerin yanı sıra Marksist gelenekleri de katmaktadır. Bakınız, bölüm 2.

BATI UYGARLIĞININ BAŞARISIZLIĞI

Günümüzün sanayileşmiş Batı uygarlığı, gelişim sürecinin sonuna gelmiştir. Modern insan toplumunun ihtiyaçlarına yanıt verecek durumda olmadığı açıktır. İkinci Dünya Savaşı sonrası toplum, Birinci Dünya Savaşı sonrası toplumunun yaşadığı istikrardan yoksundur. Birinci Dünya Savaşı'nda galip gelen taraf, barışın da galibiydi ve uluslararası topluma çekidüzen verme şansına sahipti. Eksiklikleri ne olursa olsun, şu ya da bu şekilde bir seviyeye kadar silahsızlandırmayı sağlamayı başarmış ve belirli bir istikrar yakalama şansına sahip olabilmişti. İkinci Dünya Savaşı'nın galibi olan Britanya ise devamında gelen barış sürecinde zayıflamıştı. Açıkçası, İkinci Dünya Savaşı'nın belli bir galibi ya da mağlubu yoktu. Bütün dünya şaşkınlığın kara yelkenleriyle sarmalanmış bir botun içindeydi. Bugün, yani savaşın bitmesinin üzerinden yirmi yıldan fazla zaman geçmişken[5], insanlık hâlâ duyduğu savaş korkusu nedeniyle savaş halini sürdürmektedir. Bir yandan barıştan söz ederken bir yandan da kalkınma için harcadığımızın defalarca fazlasını silahlanmaya yatırmaktayız. Çünkü barışı sağlamanın tek yolunun birbirimizi olası bir savaşın sonuçlarını hatırlatarak korkutmaktan geçtiğini sanmaktayız.

Günümüzün sanayileşmiş Batı uygarlığının çağdaş toplumun ihtiyaçlarını karşılamaktaki başarısızlığının nedeni artık maddi kalkınma sürecinin sonuna gelmiş olmasıdır. Bundan sonra yitirdiği gücünü yeniden canlandırmak ve desteklemek için yeni bir öğenin gelişmesini beklemek durumundadır. Böylece kalkınma potansiyelini artırabilecek ve modern toplumun aktivitelerinin sürdürülmesini sağlayabilecektir. Sözgelimi, bugün sosyalizmi uygulamakta başarısız olan Rusya yeni üretim dürtüleri sağlayabilmek adına geri adımlar atmakta ve sosyalizmden çok kapitalizmi andıran ölçütler benimsemektedir. Bu da açıkça göstermektedir ki, mevcut Batı uygarlığı maddi ilerleme sürecinin sonuna

5) Kitap, 1966 yılında yazılmış, ilk baskısı Ocak 1967'de yapılmıştır.

gelmiştir ve artık çıkmaz bir sokağın en sonundadır. Bundan sonra kavşağa geri dönmek ve yarım asır önce devrimin aşırı coşkusuyla ve heyecanıyla çizdiği yoldan farklı bir yola sapmak zorundadır. Sahneye hepsinden sonra çıkan Çin komünizmi, modern insan toplumunun potansiyeli ile Batı uygarlığının yetersizliği arasındaki geniş uçurumun gün geçtikçe daha da arttığını fark ederek kendi yolunu çizmeye vakit bulabilir. Bu amansız çelişkiyle en başında yüzleşmiş olan Çin, bilim adamlarına ve üniversite hocalarına karşın ironik biçimde sokaklarda ve kamusal alanlarda yeni yetmeler tarafından yayılan ve Kültür Devrimi olarak adlandırılan histerik bir koşullanmayla sorunu aşmaya çalışmıştır. Öte yandan yazıları, entelektüel dünyanın nihai metinleriymiş gibi yegane kültür ve bilgi kaynağı olarak görülen Mao Tsetung'un tanrılaştırılması da bu sürece katkı sağlamıştır.

Bu bağlamda kapitalist Batı'ya odaklanmanın gereği yoktur, çünkü Batı uygarlığının çelişkileri Rusya ve Çin'deki komünizm tarafından yeterince sergilenmiştir. Ayrıca kapitalist Batı'nın Batı uygarlığına dair yeni bir teori sunduğu da söylenemez. Kapitalizm yalnızca devrimin yaygınlaşması karşısında kendi geleneksel düzenini korumak amacıyla geleneksel konumunu kaybetmeme (Komünist Devrim'in Batı'yı ani bir gelişmeye zorladığı süreç dışında) uğraşı içindedir.

Günümüzün Batı uygarlığının bu başarısızlığının sebebi; maddi gelişiminin, karmaşayı aydınlatacak ve makineyi insanoğlunun efendisi değil hizmetçisi yapacak ahlaki gelişme ile desteklenmemiş olmasıdır. Ne yazık ki, maddi ilerleme manevi ilerleme ile sağlamlaştırılmamıştır. Yukarıda da belirtildiği gibi, günümüzün toplumsal düşüncesinde ekmeğe özgürlükten daha çok önem verilmiştir. Bu; bugünün hem sosyalizmi hem de kapitalizmi için geçerlidir.

Aslında, komünizm kapitalizmden yalnızca derece olarak ayrılır. Özünde en az kapitalizm kadar materyalisttir, yalnızca daha adil bir bölüşümü öngörür. İki ideoloji arasındaki açık düş-

manlık, aynı dinin kökenlerindeki farklılıklardan çok temellerinin aynılığını vurgulayan farklı mezhepleri arasındaki anlaşmazlıklara benzemektedir.

Kısacası, sanayileşmiş Batı uygarlığının başarısızlığının ardındaki sebep şu iki soruyu yanıtlayamamasıdır: Bireyle toplum arasındaki ilişkinin doğası nedir? Bireyle evren arasındaki ilişkinin doğası nedir?

BİREYİN VE TOPLUMUN FELSEFEDEKİ YERİ

Toplumsal felsefe, günümüzün komünist düşüncesini de kapsayacak biçimde, çağlar boyunca bireyle toplum arasındaki ilişkiyi tanımlamak konusunda başarılı olamamıştır. Bireyin kendi özgürlüğünü kullanma şansına sahip olması durumunda eylemlerinin toplumun menfaatlerine ters düşeceği düşünülmüştür. Toplumun bireyden önemli olduğu var sayıldığından, toplumsal menfaatler de bireysel menfaatlerden önde tutulmuştur. Bu nedenle, olası bir çelişki durumunda bireyin özgürlüğü toplumsal menfaatler tarafından kısıtlanmıştır.

Aslına bakacak olursak, tarih boyunca bireyin özgürlüğü toplumun menfaatiyle sürekli çekişme halindedir. Öyle ki; toplum daima, bireysel özgürlüğün önüne çekilen setlerle organize edilmiş ve korunmuştur. Bireyin; fiziksel ve cinsel ihtiyaçlarını gidermenin peşinde olduğu bir yabanıllık dürtüsüyle hareket ettiği ve toplumun insanın tutkuları dizginlenmeden işleyemeyeceği düşünüldüğünden cinsel ilişkileri düzenleyici kurallar belirmiştir. Bu kurallar; kardeşler, babayla kızı, anneyle oğlu, babay-

la gelini, oğulla üvey annesi arasındaki cinselliğin, genel anlamda zinanın yasaklanmasından bile önce önüne geçmiştir. İlk yasalar olarak görülebilecek olan bu yasaklar, oğullar ergenliğe eriştiklerinde aileyi bölebilecek cinsel hasedi önlemeyi amaçlıyordu. Bu kuralların ardından baba, yetişkin oğul, üvey oğul ve evlenmiş oğlun kendi karılarının diğerlerine karşı korunmalı olduğunu bilerek aynı evde ya da bitişik evlerde yaşayabilmesi kolaylaştı. Bireysel mülkiyeti de düzenleyen kuralların aynı dönemde belirdiği söylenebilir. İlkel toplumlarda; kadınlara, aletlere ya da mağaralara sahip olmak arasında çok fazla fark yoktu. Küçük toplulukların aynı ortamda uyum içinde yaşaması ve avlanma, düşmanlarla savaşma ve gündelik zorlukları aşma konularında bir araya gelmeleri bir zorunluluk olduğundan toplum içindeki davranışları düzenlemek ve toplumun bütünlüğünü korumak amacıyla bir takım sınırlamalara başvurmak gerekliydi. Bu bahsedilen sınırlar içinde zina suçunu işleyen her kadın ve erkeğe idam cezası uygulanırdı. Bu ceza, yakın akrabalarından bir şeyler çalanlara karşı da uygulandı. Toplumlar büyüdükçe bu cezanın kapsamı da genişledi. Ceza, daha sonraları bir hırsızı herhangi bir uzvundan yoksun bırakmak biçimine dönüştü. Bireylerin zekaları ve davranışları geliştikçe cezaların biçimleri de atalarının uyguladıklarından daha yumuşak bir hal aldı.

Bütün toplumların aynı biçimde geliştiğini söylemek mümkün değilse de, her birinin insan toplumunu olası kılan benzer kuralları, gelenekleri ve yasaları uyguladığını bilmemiz gerekir.

İlk bireyler oldukça yabanıl, acımasız ve hayvansı olduklarından bunların vahşilikten toplumsallığa geçişini sağlamak için aşırı şiddet uygulanması gerekmiştir. Bu nedenle, ilk toplumsal kurallar en küçük suçlar için bile ölüm cezasını öngörmüştür. Çoğu zaman masum bireyler toplumlarının ayakta kalması için hayatlarını feda etmişlerdir. Tanrıların merhametini sağlamak ya da öfkeli oldukları düşünüldüğünde bu öfkelerini yatıştırmak amacıyla tapınaklarda insan kurban edilmiştir. Toplumun sala-

hiyeti için bireyin özgürlüğünü elinden alan bu kurallar çok yakın çağlara dek değişik biçimlerde uygulanmıştır.

İsa'nın doğumundan yaklaşık iki bin yıl önce yaşamış olan ve peygamberlerin atası olarak bilinen İbrahim Peygamber döneminde bile insan kurban edilmesi mantıksal ve dinsel açılardan kabul görmekteydi. Bizzat İbrahim de kendi oğlu İsmail'i kurban etmesi istendiğinde ve herhangi bir tereddüt ya da korku duymaksızın bu emri yerine getirmek üzereyken Tanrı yasanın iptal edilmesini emretmiştir. O andan itibaren kural ortadan kalkmış ve insanın yerine ikincil bir hayvanın kurban edilmesi sağlanmıştır. Böylece insanoğlunun hayvanlardan üstünlüğü tescil edilmiştir. İbrahim ve İsmail hakkındaki Tanrı sözleri şöyledir:

"Ve İbrahim dedi ki, 'Ben Rabbime gidiyorum; O bana yol gösterir.' Yalvardı: 'Rabbim, bana erdemli bir oğul bağışla.' Biz de ona yumuşak huylu bir erkek çocuk bağışladık. Onunla birlikte çalışma çağına varınca, 'Oğlum,' dedi, 'Rüyamda seni boğazlamam gerektiğini görüyorum. Ne düşünüyorsun?' 'Babacığım,' dedi, 'Sana emredileni uygula. Allah dilerse beni sabırlı bulacaksın.' Böylece ikisi de teslim oldu ve onu alnı üzerine yıktı. Kendisine, 'İbrahim!' diye seslendik, 'Sen rüyanı uyguladın.' İyileri böyle ödüllendiririz. Gerçekten bu apaçık bir sınavdı. Ve biz ona fidye olarak büyük bir kurban verdik. Sonra gelenler için de onu hatırlatan bir şey bıraktık. İbrahim'e selam olsun." (37:99-108)

"Sonra gelenler için de onu hatırlatan bir şey bıraktık..." cümlesi, içerdiği tüm anlamların dışında, insanların kurban edilmesi kuralının artık iptal edildiği anlamını da taşımaktadır. İnsanoğlunun bu yasayı uyguladığı çağların ardından artık evrildiği ve geçmişteki yabanıl varoluşundan sıyrıldığı, böylece kendi yerine ikincil bir yaban hayvanını fidye olarak almayı hak ettiği anlaşılmaktadır.

Bireylerin bugün maruz kaldıkları ancak aydınlanma ve olgunlaşma ile birlikte giderek azalacak olan şiddet biçimleri göz

önüne alınmazsa bu kuralın hâlâ sürdüğü söylenebilir. İnsan kurban edilmesinin İbrahim Peygamber döneminde bıçak gibi kesildiğini söylemek doğru olmaz. Müslümanlar Mısır'ı fethettiklerinde onların "*Nil'in Gelini*" adıyla bir insan kurban etme töreni düzenlediklerini görürler. Mısır Valisi ve Fatihi 'Amru ibn al-'As, bir gün çok büyük bir kalabalığın toplandığını görmüştür. Sebebini sorduğunda, ona en iyi ailelerin en güzel kızlarından birini Nil'e kurban etme töreni yaptıkları söylenmiştir. Bu tören, her yıl halkın kuraklıktan kurtulması amacıyla yapılmaktadır. Genç kız, Nil'in halkı iyi alametler ve zenginliklerle sulaması için kullanılmaktadır. 'Amru ibn al-'As genç kızın nehre kurban edilmesi töreninin Halife Ömer'den bu konuda öğütler alana dek durdurulmasını rica eder. Yazdığı mektuba Ömer'den şu meşhur yanıtı alır:

Bağışlayan ve esirgeyen Allah adına onun hizmetkarı ve inananların halifesi Ömer'den Mısır'ın Nil'ine. Huzur, Allah'ın rahmeti ve merhameti üzerine olsun.

Eğer bugün sen kendi iradenle taşıyorsan, sakın taşma. Ama Allah seni taşırıyorsa, o zaman hiç durma taş.

Ömer Amru'dan mektubu nehre atmasını ister. Ardından Nil taşar ve gelenek o tarihten itibaren yasaklanır. Dinsel bilgi bir kez daha bireyi kurtarmıştır.

Görüyoruz ki, tarihin başlangıcından beri, insan kurban etme ya da farklı şiddet uygulamaları yukarıdaki iki örnekte de görüleceği üzere yakın zamanlara dek sürmüştür. Felsefeciler bu tarihsel deneyimlerden bireyin özgürlüğünün toplumun menfaatiyle kaçınılmaz olarak çelişeceği sonucuna varmışlardır. Bu nedenle bireyin özgürlüğünün toplum menfaatlerine kurban edilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Bugün çağdaş toplumsal felsefenin önde gelenlerinden biri olan ve mevcut sanayileşmiş Batı uygarlığı içindeki ilerici ve aydınlık ideoloji rolünü oynayan komünizm de aynı yanılgıya düşmüştür.

BİREYE VE EVRENE DAİR FELSEFİ DÜŞÜNCE

İnsanoğluyla evren arasındaki ilişki, bireyle toplum arasındaki ilişkiden de fazla yanlış algılamalara konu olmuştur. Bu ilişkinin daha az konu edilmesinin sebebi bireyle toplum arasındaki ilişkinin politika, hukuk ve toplumsal hayat dahilinde pratik ve acil çözümlere ihtiyaç duymasıdır. Bireyle evren arasındaki ilişki ise daha çok teorik düzlemde kalmaktadır. Bizler hâlâ hayvansı "sürü güdüsüyle" hareket etmekteyiz. Henüz birey olmanın gerçekliğine adım atacak kadar olgunlaşmış değiliz. Ancak bir yandan da içinde bulunduğumuz işbirliği çağının birey olma çağına dönüşeceğine dair ciddi işaretler vardır. Birey olma çağı, bireyle toplum arasında sözde çelişki olduğu yanılgısından teorik ve pratik olarak kurtulduğumuzda başlayacaktır. Bu konuyu ileride ayrıntılarıyla ele alacağız.

Bireyle evren arasındaki ilişki yalnızca içi boş tasarımlar aracılığıyla teorik felsefeye konu edilecek bir sorun değildir. Bu; doğrudan bireyselliğin kazanılması ve birey olmaya erişebilecek bireyler yaratabilecek toplumun oluşturulması ile ilgilidir.

Toplumsal felsefenin bireyle evren arasındaki ilişkiyi anlamak konusundaki başarısızlığı tarih öncesi dönemlerden bu yana insanoğlunun yaşadığı deneyimlerden anlaşılabilir. İnsanoğlu ilk defa iki ayağı üzerinde doğrulduğunda ve içinde yaşadığı doğal çevreyle yüzleştiğinde etrafının kendi doğasına yabancı, isteklerine aykırı ve kontrol edilemez güçlerle dolu olduğunu fark etti. Bu güçlerin kendi varoluşunu yok etmeyi amaçladığını düşündü. Yeryüzünü ilkel insanla paylaşan bu devasa ilkel doğal güçler avcılar ve avlar olarak sınıflandırılabilir –vahşiler bir yandan av peşinde koşarken bir yandan da kendileri avlanmaktadırlar ya da avlanan avcılar aynı zamanda av olabilmektedirler. Sanki tüm doğal çevre sürekli bir yaşam mücadelesi verilen bir alan gibiydi ve insanoğlu kendi hayatını korumak için önlem almayı ve tuzak kurmayı öğrenmeliydi.

İlkel insanın üstesinden gelemeyeceği çok sayıda zararlı ya da

zararsız güç mevcuttu. Bu nedenle insanoğlu bu doğal güçleri yatıştırmaya ve memnun etmeye çalıştı. Onların karşısında boyun eğdi, onlara hediyeler ve kurbanlar sundu. İbadetler ve ritüeller düzenledi. Diğer yandan üstesinden gelebileceği doğal güçler karşısında çeşitli yollara başvurdu. Ağaçlara, dağ zirvelerine, kazıkların üzerine ağaç gövdelerinden yapılmış evler inşa etti. Su içlerine ve başka erişilemez yerlere yerleşti. Ağaçlar ve taşlardan silahlar yaparak savaşma yeteneğini geliştirdi.

İbadetle savaş arasındaki insanoğlu kendisini, avlanmak üzere tetikte bekleyen düşmanlarla çevrili bir türün tek yaratığı olarak gördü. Tüm bunlar, insanoğlunun evreni bir düşmanlık ve çekişme dünyası olarak görmesine neden oldu. Felsefe; günümüze dek ulaşmış tüm dinlerin koruyucu bir baba ihtiyacını gidermek amacıyla hayali bir tanrıya yönelen insanlığın bir çocukluk hastalığı olduğu sonucuna varmıştır. Doğal çevrenin kuralının yatıştırmak değil savaşmak olduğu, insanoğlunun yalnızca başarıyla savaşamadığı zaman yatıştırmaya yöneldiği düşünülmüştür. Bu yaklaşıma göre, insanoğlunun ilk taş silahlardan bugünkü hidrojen bombalarına dek sağladığı ilerleme dine olan ihtiyacını gereksizleştirmiştir. Sonuç olarak, artık insanoğlu dini duygulardan, dinden ve hatta Tanrıdan arınmalıdır.

Khruschev'e, Yuri Gagarin'in ilk kez uzaya çıktığında, Tanrı denilen yaratıkla karşılaşmadığını söylediği iddiası vardır. Onun bildiğini iddia ettiği madde dışında Tanrı'yı tasavvur edemediği açıktır. İşte bu yüzden, yani komünist ideoloji maddenin ötesinde hiçbir şeyi algılayamadığı için başarısızlığını bir erdem gibi göstermekte ve maddenin ötesindeki her şeyin varlığını inkar etmektedir. Komünizme göre insanoğlu, doğal çevreyle mücadele ederken onu yenip dönüştürene ve kendi kaderinin sahibi olanak dek doğayı algılayış biçimini ve onunla mücadele araçlarını geliştirir.

İnsanoğlunun evrenle ilişkisi konusu, hiçbir zaman, hem de bilim ve felsefe adına, komünizmde olduğu kadar yanlış ifade

edilmemiştir. Kaldı ki, komünizm, çağdaş toplumsal felsefelerin önde gelenlerinden biridir ve mevcut sanayileşmiş Batı uygarlığı içindeki ilerici ve aydınlık ideoloji rolünü oynamaktadır. Acaba Hıristiyan Batı, din ve Tanrı konusunda komünist Doğudan daha mı farklıdır?

Geleneksel teolojik bakış açısına göre farklılıklar olabilir ancak pratik bir bakış açısına göre ikisinin arasında hiçbir fark yoktur. Batı'nın din ve Tanrı algısında onu komünistlerden ayıracak belirgin bir özellik yoktur. Rusya, Komünist Devrimden önce Ortodoks Hıristiyan'dı.

Aslında, bugün Hıristiyanlık da İslamiyet de modern toplumla ve bireylerle olan ilişkilerini gözden geçirmelidir. Din, bireysel ve toplumsal hayatın tüm gereklerine zeki ve akılcı yanıtlar vermelidir. Bunu yapamazsa halkın gerçek hayatından uzaklaşır ve etkisizleşir. Dinin yerini halkın maddi menfaatlerine kısa vadede de olsa hizmet eden ve gündelik sorunlarına pratik yanıtlar bulabilen felsefeler alır. Halkın maddi ihtiyaçları oldukça, erdemli olunması için yapılan davetler işlevsiz kalır. Bunun yerine halk fiziksel ihtiyaçlarının giderilmesi yoluyla erdeme davet edilmelidir.

Komünist Doğu ile Hıristiyan Batı arasındaki belirgin farklılıkların yanı sıra, bugünün sanayileşmiş Batı uygarlığı gerçekte Hıristiyan değildir. Bu uygarlık, bireyle toplum ve bireyle evren arasındaki ilişkiyi kavrayamamıştır. Bu nedenle Batı uygarlığı sosyalizm ile demokrasiyi pratikte birleştirmeyi başaramamıştır. Yetersizliğinin en açık göstergesi budur.

Ne var ki bizim işimiz, Batı uygarlığına karşı çıkmak ya da onu küçümsemek değildir. Yapmaya çalıştığımız, onu bilimsel olarak ele almak ve olması gereken yere oturtmaktır. Bu arada onun avantajlarını belirlemek ve gelişmişliğini savunmak isteriz. Böylece, onun maddi ilerlemeyle yetinmekle kalmayıp, gerçek bir uygarlığa dönüşmesini sağlayabiliriz.

BİREYİN VE TOPLUMUN İSLAM'DAKİ YERİ

Söylenmesi gereken ilk söz, bireyin İslam'da bir amaç olduğudur. *Kuran* ve İslam dininin kendisini de kapsamak üzere her şey bu amaca yönelik bir araçtır. Kadınlar bu bağlamda erkeklerle tam olarak eşittir. Bu nedenle, kadın ya da erkek, akıllı ya da akılsız tüm insanlar başka bir amaca yönelik olarak kullanılamazlar, çünkü insan kullanılabilecek tüm araçların varacağı amacın kendisidir.

Birey olma durumu, bütün çabanın özüdür, çünkü birey sorumluluk ve onurun temelidir. Hesap verme ölçekleri kadın olsun erkek olsun bireye göre hazırlanmıştır. Bizim de vurgulamak istediğimiz konu budur. Tanrı der ki: "*Herkes kendi yaptığından yarar görür ve kimse kimsenin yükünü çekmez.*" (6:164); "*Kim bir zerre ağırlığı iyilikte bulunursa onu görür. Ve kim bir zerre ağırlığı kötülükte bulunursa onu görür.*" (99:7-8); "*Sözünü ettikleri bize kalacak ve bize yalnız gelecektir.*" (19:80); "*Göklerde ve yerde kim varsa, Rahman'a kul olarak gelecektir. O bunların hepsini bilgisiyle kuşatmış, teker teker saymıştır. Ve onların hepsi kıyamet günü O'na tek tek gelecektir.*" (19:93-95); "*Sizi ilk defa yarattığımız gibi bize tek olarak geldiniz.*" (6:94).

Kadın erkek eşitliği İslam'ın evrensel kurallarından biridir. Ancak Şeriat hukuku toplumsal gelişmenin farklı evrelerindeki baskın koşullar nedeniyle iki cins arasındaki eşitliği bozmuştur.

İslam'da bir bireyin önemi onun Tanrı bilgisiyle doğru orantılıdır. İslam, akli dengesi yerinde olmayanlar da dahil olmak üzere her bir bireyi kendisi için bir amaç kılmıştır. Çünkü herkes Tanrı bilgisine sahip bir bireyin tohumudur ve kendisi de er geç bu bilgiye ulaşacaktır. "*Bu, Rabbin kesinleşmiş bir hükmüdür.*" (19:71).

Başlangıçta İslam'ın bireyle toplumun ihtiyaçları arasındaki belirgin çelişkiyi giderebildiğini ve bireyin mutlak bireysel özgürlük yolundaki ihtiyaçlarının, toplumun toplumsal adaleti sağlama yolundaki ihtiyaçlarının bir uzantısı olarak görüleceği bir sistem önerdiğini belirtmiştik. Diğer bir deyişle, İslam toplumsal örgütlenmeyi bir özgürlük aracı haline getirmeyi başarmıştı. Bu denge, İslami Şeriat hukukunu iki düzeye ayıran tektanrıcılık (*tevhid*) kavramıyla sağlanmıştı: Toplumsal düzey, bireysel düzey. Toplumsal düzeydeki Şeriat hukuku toplumsal sözleşmelerin hukuku olarak bilinir. Bireysel düzeydeki Şeriat ise ibadet pratiklerinin hukuku olarak bilinir.

Sözleşmelerin temel niteliği toplum içindeki bireylerin ilişkilerini düzenlemesidir. İbadetler ise bireylerle Tanrı arasındaki ilişkiyi düzenler. Bu; iki hukuk alanının birbirinden soyutlandığı anlamını taşımaz. Bunlar yalnızca aynı hukuk düzleminin farklı açılarıdır ve her ikisi de birbirlerini destekler. Her iki hukuk da birbirinden özde değil, derece olarak ayrılırlar. Sözleşme, temel anlamıyla bir ibadet iken; ibadet de en gelişmiş anlamıyla bir çeşit sözleşmedir. Bu nedenle bireysellik ibadet alanında toplumsal sözleşmeler alanından daha fazla vurguya sahiptir.

Kişinin toplumla ilişkileri başlı başına bir ibadet pratiği olmadığı sürece ibadetin bir değerinin kalmayacağı açıktır. Peygamber de dinin bütününü şu sözlerle bir sözleşme olarak tanımlamaktadır: "*Din başkalarıyla ilişki kurma biçiminizdir.*" Başka bir

deyişle ibadet, bireyin teorik donanımla birlikte, toplum içinde yaşama ve diğerleriyle ilişki kurma donanımını edinme fırsatı bulduğu bir okul gibidir. Tektanrı inancı (tevhid) evrenin bütününün tek bir kaynağa, çizgiye ve kadere sahip olduğunu öngörür. Evren Tanrı'dan gelmiştir ve ona bireyler olarak geriye dönecektir. "*Sizi ilk defa yarattığımız gibi bize tek olarak geldiniz.*" (6:94) Tanrı'ya dönüşü sağlamak için mesafe kat etmek değil Tanrı'nın niteliklerini andıran niteliklere kavuşmaya çalışmak gerekir; yani, sınırlı olanın niteliklerini Sınırsız olanın niteliklerine olabildiğince yaklaştırmak.[6] Bireyin Tanrı'ya dönüşü İslam, *Kuran* ve toplum gibi uygun araçlarla mümkündür.

Toplum, kendi piramidinin temelini oluşturan bir özgürlüğe sahiptir. Bu piramidin en tepesinde ise bireyin özgürlüğü yer alır. Başka bir deyişle, toplumun özgürlüğü bir ağaç ise, bireyin özgürlüğü de bu ağacın meyvesidir. Bu kapsamlı bakış açısına sahip olan İslam, birey ve toplum arasındaki çelişkiyi ya da uzlaşmazlığı da ortadan kaldırmış olur.

İslam bireyle toplum arasındaki bu dengeyi tektanrıcılık yoluyla aştığı için yasalarını da aynı biçimde bireyle toplumun ihtiyaçlarını uzlaştırabilmek üzerine kurmuştur. Böylece, amacın araca kurban edilmesi anlamına gelecek olan bireyin toplum uğruna harcanmasına göz yummaz ve bireyselliği elde etmek adına en önemli araçlarını yitirmek anlamına gelecek olan toplumu bireye kurban etmez. Bu sayede İslam hukuku bireyin mutlak bireysel özgürlük için ihtiyaç duyduklarıyla toplumsal adalet için toplumun ihtiyaç duyduklarını bu imrenilecek uzlaştırmayla bir araya getirir.

---

6) İnsanlar Tanrı'nın niteliklerinin sınırlı ve karmaşık bir haline sahiptirler: hayat, bilgi, irade gücü, yetenek, duyma, görme, ifade. Kendilerini giderek artan biçimde Tanrı'nın niteliklerini andıran niteliklere kavuşturan bireyler Tanrı'yla buluşmaya daha da yaklaşır.

MUTLAK BİREYSEL ÖZGÜRLÜK

Bir çok filozof mutlak bireysel özgürlük tartışmasını gereksiz bulur. Çünkü onlara göre bireysel özgürlük kısıtlanmazsa anarşi doğar. Ne var ki, İslam, özgürlüğü özünde mutlak olarak görür. Bu nedenle ne tür ya da ne seviyede bir özgürlükten bahsedersek edelim daima mutlak bir değeri ele almaktayız. Yeryüzündeki insanların taşıyabilecekleri oranlarda nasiplendikleri sınırlı özgürlük kavramı bir sınırsızlık imasını içinde taşır. Yani, sınırlılık özgürlüğün temel niteliklerinden biri değildir. Aksine, özgürlüğün gerçek özü mutlaktır. Sınırlama bireyin sınırlılıktan sınırsızlığa ya da mutlağa doğru gelişimine bağlı olarak bir geçiş süreci gerekliliğinden ibarettir.

Bu nedenle İslam'da özgürlük mutlaktır: Dinine ya da ırkına bağlı olmaksızın her bir bireyin onu elde etme hakkı vardır. Ancak bu hak bir görevle ilişkilidir ve doğru kullanım yoluyla kazanılmalıdır. Açıkça söylemek gerekirse özgürlük ihtiyatla kullanılmalıdır. Özgür kişi görevini layıkıyla yerine getiremeyip başarısızlığının sonucu olarak özgürlüğünden feragat etmek zorunda kalmadıkça özgürlük sınırlanamaz.[7] Böyle bir durumda; özgürlük, yaradılışla uyumlu yasalar, yani toplumun toplumsal adalet için gereksinim duyduklarıyla bireyin mutlak bireysel özgürlük için gereksinim duyduklarını bağdaştırabilen yasalar uyarınca sınırlanır. Bu yasalar ne bireyi topluma ne de toplumu bireye yeğ tutar. Yalnızca bu ikisi arasındaki dengeyi korur. Bu yasalar, bir sisteme adapte edildiklerinde, her uygulanışlarında bireyin menfaatiyle toplumun menfaatini korumuş olurlar.

Mutlaklık (ya da sınırsızlık) İslam'ın temel niteliğidir, çünkü ona göre birey sınırsız gelişme yetisine sahiptir. Birey; sınırlılıktan sınırsızlığa, kusurluluktan kusursuzluğa, yani sınırsız kusursuzluğa doğru ilerler. İslam'da kulun görevi Tanrısal mükem-

7) Yazar burada kadın erkek eşitliğini vurgulamak amacıyla cinssiz sonekler kullanmıştır.

melliğe ulaşmaktır. Tanrısal mükemmellik ise sınırsızdır.[8] Tanrı diyor ki: "*İnsan için ancak kendi çalışması vardır. Ve onun çalışması da yakında görülecektir. Sonra kendisine ödülü tam olarak verilecektir. Son varış Rabbinedir.*" (53:39-42) Bunun anlamı harcanan tüm gayretin hedefinin Tanrı olduğudur. Yukarıda da belirtildiği gibi Tanrı'ya doğru ilerleme mesafe kat etmek değil, Tanrı'nın niteliklerine ulaşmak için kulluğun yerine getirilmesidir. Tanrı diyor ki: "*Ey insan, Rabbine doğru çalışıp çabalarsın ve sonunda Onunla karşılaşırsın.*" (84:6) Bu, sen istesen de istemesen de olacaktır. Ama bu karşılaşma nerede gerçekleşecektir? Dünyada mı yoksa cennette mi? O diyor ki: "*Ben ne yeryüzündeyim ne de cennetlerde. Ben gerçek kulumun kalbindeyim.*"[9] Böylece kişi onunla kendi başına karşılaşacak ancak bu karşılaşma bireyin değil Tanrının iradesiyle gerçekleşecektir.

Bu konuyla ilgili Peygamber şu sözü söylemiştir: "*Tanrı'nın niteliklerini benimseyin. O doğru yolu bilir.*" Tanrı da der ki: "*Öğrenip öğrettiğiniz kitap gereğince kendisini Rabbine adayan kullar olun.*" (3:79)

Bizim mutlak bireysel özgürlük görevimizi ifa etmemizi engelleyen niteliğimiz, cehaletimizdir. Öyle cahilce yaşarız ki, cehaletimizi sever ve geçici heveslerimiz için işe yarar olmadıkları sürece bilgiden nefret ederiz. *Kuran* der ki: "*Sevmediğiniz halde savaş size zorunlu kılındı. Sevmediğiniz bir şey sizin için iyi ve sevdiğiniz bir şey de sizin için kötü olabilir. Siz bilmeseniz de Allah bilir.*" (2:216) "sevdiğiniz bir şey de sizin için kötü olabilir" tümcesi bencilliğimize işaret etmektedir. Çünkü kendimizi ve aptallıklarımızı severiz. Her insan doğası gereği bencildir. Mükemmelliği

8) Tanrının kulu başka herhangi bir tutsaklıktan ya da aitlikten uzaktır ya da en azından uzak kalmaya özen gösterir.

9) Bu, Tanrısal bir hadistir. Peygamber Tanrısal bir sözü dile getirmek istediği zaman kendi sözlerini kullandığı olmuştur. Bu sözler Kuran'daki Tanrısal sözlerden ya da kendi hadislerinden değildir. Yani, Kuran Tanrı sözü, Hadis Peygamberin sözü iken Tanrısal Hadis Peygamberin sözleriyle aktarılan Tanrısal sözdür.

de aslında bu bencil doğasından kaynaklanmaktadır.

Her bencil bireyin bencilliğinin iki seviyesi vardır: düşük düzeyde cahil bir bencillik, yüksek düzeyde bilgi sahibi bir bencillik. Cahilce bencillik yapan kişi kendi menfaatinin toplumun menfaatleriyle uyuşmadığını sanır. Bilgi sahibi bir bencillik içinde olan ise, diğerlerinin menfaatleriyle uyuşmayan menfaatlere sahip olduğunu düşünmez. Bu nedenle, şair Abu al-'La' al-Ma'rri'nin tanımladığı yaklaşımı benimser: "*Bana sonsuz bir hayat dahi vaat edilse onu yalnız başıma geçirmek istemem. Bütün bir ülkeye yağmadıkça benim ya da toprağımın üzerine yağan yağmuru istemem.*"

Bu bakış açısı Peygamber'in şu sözünde de yer bulmaktadır: "*Kişi, kardeşinin kendisi için olmasını dilediği şeyi dilemezse bir mümin olamaz.*" Bu nedenle İslam kendini cahil bencillerden uzak tutar ve bilgi sahibi bencillerin yanında yer alır: "Kişi" der Peygamber, "*taleplerini bana bildirilenlerle uyumlu hale getirmedikçe bir mümin olamaz.*" Talepler cahil bencilliği işaret etmektedir. "*Düşmanlarınızın en tehlikelisi içinizdeki benliğinizdir.*" Başka bir deyişle, öte üst benliğinizin düşmanı ikincil benliğinizdir. *Kuran*, buradaki "ikincil" (dunya) ve "öte" (ukhra) kelimelerini sıkça kullanır.

Bu kavramlar cahil bencilliği ve bilgililiği işaret etmektedir. Allah der ki: "*Bu Kuran en iyi yola ulaştırır*" (17:9). Yani kitap sizi yüksek üst benliğinize götürür. Şu ayet de aynı anlamı içermektedir: "*Kim doğru yola gelirse kendisi için yola gelmiş bulunur. Kim saparsa kendi aleyhine sapar.*" (17:15)

Cahil bir bencillik düzeyinde kaldığımız sürece hem toplumun hem de kendi menfaatimiz için özgürlüğümüz sınırlanmak zorundadır. Bu sınırlama anayasayla uyum içindeki yasalar aracılığıyla gerçekleştirilir.[10]

10) Burada mutlak bireysel özgürlük peşindeki bireyin ihtiyacıyla toplumsal adalet peşindeki toplumun ihtiyacını uzlaştırabilen İslami bir anayasadan söz edilmektedir.

İslam'da özgürlüğün iki seviyede ele alındığı açıktır: Anayasayla uyumlu olan yasaların sınırlar koyduğu özgürlük seviyesi ve mutlak özgürlük seviyesi. İlk seviyedeki özgürlüğü yaşayan kişi dilediği gibi düşünür, düşüncesiyle uyumlu biçimde konuşur, konuşmasıyla paralel eylemlere girişir. Ancak bunu yaparken başkalarının özgürlüğüne zarar vermez. Bunu yapacak olursa özgürlüğü anayasayla belirlenen yasalar tarafından sınırlanır.

İkinci özgürlük seviyesini yaşayan kişi ise dilediği gibi düşünür, düşündüğü gibi konuşur ve konuştuğu gibi eylemlere girişir. Tüm bu özgürlüklerin kullanımının sonucunda ise yalnızca iyilik, nezaket ve bereket yayar. İlk seviyedeki özgürlüğün en alt derecesi adalet iken ikinci seviyedeki özgürlüğün en alt derecesi bağışlamadır. İkinci seviyedeki özgür bir insan bilinç altında bile kötü bir niyet taşımaz. Çünkü bu tür kötü niyetlerin söze ve ardından eyleme dökülmeden önce bilinç düzeyinde başladığını bilir. Allah'ın bu gruptakilere sözü şudur: "*Günahların açığını da gizlisini de bırakın. Günah kazananlar işlediklerinin karşılığını alacaklardır.*" (6:120) Şu sözler de akıldan çıkarılmamalıdır: "*De ki; Rabbim, kötü işlerin açığını ve gizlisini haram kılmıştır.*" (7:33) "*İçinizdekini açıklasanız da gizleseniz de Allah sizi ondan sorumlu tutar.*" (2:284)

Diğer yandan Peygamber de sınırlı özgürlük seviyesinde yaşayanlar için şunu söylemiştir: "*Allah, düşündükleri doğrultuda konuşmaları ve hareket etmeleri şartıyla ümmetimi özgür kılmıştır.*"

Özgürlüğün iki seviyesi ardı ardına gelişir. İlki, ikincisinin hazırlık evresidir. Birey ikinci evreye; kendini keşfetmek, hesap vermeye hazırlamak ve ahlaki anlamda eğitmek için çaba harcayarak ulaşır. Bu esnada kendini aralıksız biçimde mükemmellik ve iyi davranış yolunda disiplin altında tutar. Kendini keşfetmek Allah'ın sonsuz varlığının farkına varmak anlamına gelir. Böylece düşünmek, konuşmak ya da eylem anlamında Allah'ı hoşnutsuz bırakacak davranışlardan kaçınmış olur. Kendini hesap vermeye hazırlamak ise kötü niyetlerin gözden kaçırılmaması için

daha fazla özen gösterilmesi anlamını taşır. Mutlak bireysel özgürlüğün, yukarıda da belirtildiği gibi, hak edilerek kazanılması gerektiğinden söz etmiştik. Bunu hak etmek için bilinç, ifade ve eylem özgürlüklerinin kullanımında ihtiyatlı davranmak zorunludur. İslam; ibadet biçimlerini ve yasalarını bireyi bu doğrultuya sevk etmeyi gözeterek hazırlamıştır.

MUTLAK BİREYSEL ÖZGÜRLÜĞÜN HİZMETİNDEKİ ŞERİAT

Tüm ibadet ve rehberlik biçimlerini düzenleyen yasalar bireye yönelik Şeriat'tır (*Shari'a fardiyah*). Bu yasalar bilinç altını gözetir. Kimi ibadetler grup halinde yapılıyor olsa da bu kural değişmezdir. Aslında İslam'daki tüm etkinlikler özellikle bireysel bilinci vurgular. Peygamber'in şu hadisi de bununla ilgilidir: "*Bir kişinin niyeti yaptığından daha iyidir.*"

Niyetin eylemle ilişkisi ruhun bedenle ilişkisi gibidir: Ruh bedeni terk ettiğinde beden dağılır, çürür ve tozlara ayrılır. Allah'ın bu konuya ilişkin sözleri şöyledir: "*Yaptıkları her işin önüne geçmiş, onu un ufak hale getirip silmişizdir.*" (25:23) Yani; ruh olmaksızın, başka bir deyişle Allah adına iyi niyet beslemeksizin yapılmış işler silinmiştir.

Günah; bilincin ifadesi demek olan düşüncede başlar. Buna göre, eğer bilinç günah taşıyorsa düşünceler de kötü niyetli olacaktır. Bu kötü niyetlerin söze dökülmesi için ise çok zaman geçmesi gerekmeyecektir. Bu kötü niyetli sözlerin konuşmacıyı kötü niyetli eylemlere sevk etmesi de kaçınılmazdır. Eğer birey, bilinç altındaki kötü düşünceleri koruyor, kötü konuşuyor ve davranıyorsa özgürlüğünün askıya alınması ve kısıtlanması kaçınılmaz olacaktır. Ancak bu kısıtlama öncelikle bireyin kendi menfaati, ikinci olarak da toplumun menfaati için uygulanmalıdır. Özgürlüğünün kefaretini bir kez daha ödemeye sevk edecek ve bu özgürlüğü uygun şekilde kullanmasını sağlayacak eğitimi ve disiplini alması kişinin menfaatine olacaktır.

Toplumsal yasalar ya da ibadet kuralları toplumların ve bireylerin kaba sabalıktan, nezaket ve insanlığa geçişini sağlayacak eğitici yöntemlerdir. İnsanlar ne kadar kaba ve duyarsız olursa yasaları da o kadar sert olur. Buna paralel olarak özgürlükleri de aynı oranda kırpılır. İnsanlar görevlerini ne kadar hakkıyla yerine getirirlerse bu dünyada ve öte dünyada o kadar rahat ederler. Allah diyor ki: "*İnanır şükrederseniz, Allah size azabı ne yapacak? Allah da teşekkür eder, O her şeyi gereğince bilir.*" (4:147) İnsanların iradelerini test eden yasaklar getiren eğitim, toplumsallık ve disiplin onların menfaati içindir. Yasaklar ve irade gücü insanların ihtiyacına göre belirlenir.

İlk toplumlardaki bireylere uygulanan katı sınırlamalara duyulan ihtiyaçtan daha önce bahsetmiştik. Tektanrılı dinlerin egemen olduğu çağımızda da aynı zorunluluk devam etmektedir. *Kuran*, Yahudiler için şöyle diyor:

"*Yaptıkları zulümler ve birçok insanı Allah yolundan alıkoymaları yüzünden daha önce kendilerine helal kılınmış tertemiz şeyleri, Yahudilere haram kıldık. Ve ribayı almaları yüzünden -oysaki ondan yasaklanmışlardı- ve haksız yollarla insanların mallarını yemeleri yüzünden, onların küfre sapanlarına korkunç bir azap hazırladık.*" (4:160-161)

Şu ayeti de eklemek gerekiyor:

"*Musa, halkına demişti ki: 'Ey halkım, sizler buzağıya tapmakla nefsinize zulmettiniz. Yaratıcınıza tövbe edin ve nefsinizi öldürün. Bu, yaratıcınız katında sizin için daha iyidir.' O, sizi affeder. Elbette O, tövbeleri kabul edendir, Rahim'dir.*" (2:54)

Bu insanların acı çekmesinin ve iyi şeylerden men edilmesinin sebebi kuşkusuz gaddarlıkları ve duyarsızlıklarıdır. Bu nedenle tövbe edip benliklerini öldürmeleri istenmiştir.

Bireyler bir şekilde geliştikçe onlar için uygulanan öğretim yöntemleri de yumuşamıştır. Muhammed'in ümmeti için geçerli olan Şeriat yasası gibi:

"*De ki: 'Bana vahyedilende, yiyen birisi için şunların dışında haram edilmiş bir madde bulamıyorum: Leş, akıtılmış kan, domuzun eti -ki pistir-, Allah'tan başkasına sapıkça adanmış yiyecekler.' Zorda kalan bir kimse, istekli olmaz ve sınırı aşmazsa kuşkusuz senin Rabbin Bağışlayandır, Rahimdir.*" (6:145)

Kuran, Muhammed'in ümmetine şu şekilde de seslenmektedir: "*İnananlar! Birbirinizin malını karşılıklı rıza ile yapılan ticaretle de olsa haksızlık ve hile ile yemeyin. Birbirinizi öldürmeyin. Allah size Rahimdir.*" (4:29)

Böylece yasaklar listesi tümü de haram olan dört maddeyle sınırlanmıştır. Ancak zorda kalan bir kimse, istekli olmaz ve sınırı aşmazsa bu dört maddeyle ihtiyacını sınırlı bir şekilde giderebilir.

Allah, intiharı yasaklamıştır: "*Kendinizi öldürmeyiniz, Allah merhametlidir.*" Biz birbirimize merhametli davrandığımız sürece O da bize karşı merhametlidir: "*Başkalarınız nasıl yargılıyorsanız siz de öyle yargılanacaksınız.*"

İnsanlar eğitildikçe yasaklar ve sınırlamalar da yumuşamıştır. Sonunda maddi işlerdeki sınırlamalar tamamen kaldırılmış ve belli davranış biçimleri söz konusu olmuştur. *Kuran*'a kulak verelim:

"*Adem oğulları, mescitlere giderken süsleniniz. Yiyiniz içiniz; ancak oburluk ve savurganlık yapmayınız. O, oburları ve savurganları sevmez. De ki: 'Allah'ın, kendi kulları için yarattığı süsleri ve güzel rızkları kim haram edebilir?' De ki: 'Onlar dünya hayatında inananlar içindir, ahirette ise sadece onlar içindir.' Bilen bir toplum için ayetlerimizi böyle detaylı açıklarız. De ki: 'Rabbim, ancak kötü işlerin açığını ve gizlisini, günahları, haksız yere saldırmayı, kendilerine hiçbir otorite ve güç vermediği bir şeyi Allah'a ortak koşmanızı ve Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri söylemenizi haram kılmıştır.*'" (7:31-33)

Kuran şöyle devam ediyor:

Size ne oluyor ki, üzerinde Allah'ın ismi anılanlardan yemiyorsunuz? Halbuki zorunlu haller haricinde size yasaklananları detayıyla size açıklamış bulunuyor. Birçokları, bilgiye dayanmayan kişisel görüşleriyle halkı saptırıyor. Rabbin sınırı aşanları en iyi bilendir. Günahların açığını da gizlisini de bırakın. Günah kazananlar işledikleri nin karşılığını alacaklardır. (6:119-120)

Böylece, son kertede asıl yasaklanmış olanlar davranış bozuklukları ve ahlaki çöküntülerdir. Maddi şeylerin yasaklanmasının amacı benliği davranış bozukluklarından ve ahlaki çöküntülerden kurtarmaktır: "*Zamanı geldiğinde insana mesajlarımızı (evrenin) uçsuz bucaksız ufuklarında ve kendi öz benliklerinde (bulduklarıyla) tam olarak anlatacağız ki bu (vahy)in tartışılmaz bir gerçek olduğu, apaçık ortaya çıksın. Rabbinin her şeye tanık olduğu(nu bilmeleri onlara) hâlâ yetmez mi?*" (41:53)

Yasaklar bu şekilde maddi şeylerden uzaklaşarak ahlaki davranış biçimlerine, oradan da bilincin gizli bölgelerine yönelmiştir. "*Açık günahlar kadar gizli günahlardan da sakınınız*" emrini verirken açık günahlardan sakınmanın gizli günahlardan da sakınmanın yolunu açacağını anlatmaktadır. Açık günahlardan sakınarak kötülüğün asıl kaynağı olan gizli günahlardan da uzak durabilirsiniz. *Kuran* günahın izini bilincin derinliklerine kadar sürmektedir: "*İçinizdekini açıklasanız da gizleseniz de Allah sizi ondan sorumlu tutar.*" (2:284) "*Tüm yüzler O Yaşayan, Ebedi Yönetici'ye çevrilmiştir. Zulüm yüklenenler kaybedecektir.*" (20:111) bu ayetteki zulümden kasıt her tür kötülüğün kaynağı olan gizli çoktanrıcılıktır. Bu gizli çoktanrıcılık bilinçaltında beklemektedir ve benzer bir çoktanrıcılık da Sufilerin deyimiyle bilincin dehlizlerinde (sir al-sir) saklanmaktadır. *Kuran* diyor ki: "*(Niyetini) Sözle açıklasan da (açıklamasan da) O, gizliyi ve gizlinin gizlisini bilir.*" (20:7) bilinçten daha gizli ve karanlık olan şey bilincin dehlizidir.

Kuran'a göre benliği günahtan kurtarmanın yolu dıştan içe doğru olmalıdır. "*Zamanı geldiğinde insana mesajlarımızı (evrenin) uçsuz bucaksız ufuklarında ve kendi öz benliklerinde (bulduklarıyla) tam olarak anlatacağız ki bu (vahy)in tartışılmaz bir gerçek olduğu, apaçık ortaya çıksın. Rabbinin her şeye tanık olduğu(nu bilmeleri onlara) hâlâ yetmez mi?*" (41:53) "*Zamanı geldiğinde insana mesajlarımızı (evrenin) uçsuz bucaksız ufuklarında ve kendi öz benliklerinde (bulduklarıyla) tam olarak anlatacağız*" cümlesinin anlamı Allah yolunda ibadetin kendini keşfetmekle, yaptıkları için hesap vermeye hazır hale gelmekle başlayıp bir arınma sürecine girmekle devam ettiğidir. Kişi bir kez günahlarına kararlı biçimde gem vurmaya başlarsa konuşmalarına ve düşüncelerine de söz geçirmeye başlar. Arınma sürecinde ilerlerken kişinin düşünceleri karmaşık ve katışık bir hal alabilir.

Kişi, bedenini ve dilini kontrol edebildiğinde aklına ve düşüncelerine de sahip çıkabilir. Böylece birey bizim tersine ya da dönüşlü davranış olarak adlandırdığımız yolla yani dışarıdan başlayarak benliğinin en iç kısımlarına doğru arınmış bir ruha erişir.

Bu noktada yukarıda verdiğimiz ayetin ikinci kısmı anlam kazanır: "*Rabbinin her şeye tanık olduğu(nu bilmeleri onlara) hâlâ yetmez mi?*" Böylece birey, dış dünyayla yeterince meşgul olduktan sonra temel olarak iç dünyasına yönelir. Tam bu aşamada bilinçle algı arasındaki uyum yakalanır. Bilincin berraklığının göstergesi ise davranışlardır. Bu esnada birey mutlak bireysel özgürlüğün eşiğine gelmiştir. Bilinç ne kadar berraklaşırsa davranışlar da o kadar düzelir. Böylece yasaklar çemberi daralırken özgürlükler çemberi genişler: "*İnanır şükrederseniz, Allah size azabı ne yapacak? Allah da teşekkür eder, O her şeyi gereğince bilir.*" (4:147)

Eğer sebatkar kul istenen hedefe ulaşırsa, yani tam bilinç saflığına ve kusursuz davranışlara kavuşursa maddi yasaklar ve sınırlamalar yok olur: "*İnanıp erdemli işler yapanlar, emirlere uyarak inanıp erdemli davrandıkları, günahlardan sakınıp inandıkları ve yine sakınıp iyilik yaptıkları sürece yediklerinden ötürü kendileri-*

ne bir günah yoktur. Allah iyi davrananları sever." (5:93)

Bu; mutlak bireysel özgürlüğün ileri bir aşamasıdır ve tüm İslami yasalar bunu sağlamak için kurgulanmıştır. Bilmemiz gereken, tüm İslami yasaların mütekabiliyet ve kısas ilkelerine göre hazırlandığıdır. "*Ey aklı ve gönlü işleyenler, kısasta sizin için hayat vardır.Bu sayede korunmanız umulmaktadır.*" (2:179) "*İş ne sizin kuruntularınızladır ne de Ehlikitap'ın kuruntularıyla. Kötülük yapan onunla cezalandırılır. Ve böyle biri, kendisi için Allah dışında ne bir dost bulur ne de bir yardımcı.*" (4:123) "Allah böylece doğruları doğrulukları ile ödüllendirir. İkiyüzlüleri de dilerse cezalandırır veya tövbelerini kabul eder. Allah Bağışlayandır, Rahimdir." (33:24) "*Kim bir zerre ağırlığı iyilikte bulunursa onu görür. Ve kim bir zerre ağırlığı kötülükte bulunursa onu görür.*" (99:7-8)

Bu son iki ayet Şeriatın ve hakikatin yani bu hayatta ve öte dünyada cezanın ve ödülün özü ve kaynağıdır.

Kuran şöyle der: "*Böylece doğrulardan doğruluklarını soracağız. İnkarcılar içinse acı bir azap hazırlamıştır.*" (33:8) Bir Sufi mezhebi lideri olan Abu al-Qasim al-Jinayd'a bu ayetin anlamı sorulduğunda şu yanıtı vermiştir: "*Kendilerine karşı açık sözlü olanların Allah'a karşı olan açık sözlülükleri sorgulanacaktır.*" Allah'ın açık sözlülüğü mutlak iken insanlarınki görecelidir. Bu nedenle her açık sözlü insan *Kuran*'a göre açık sözlülüğünün mutlak açık sözlülüğe yaklaşması oranında ödüllendirilecektir: "*Allah açık sözlü kişileri açık sözlülüklerine göre ödüllendirir.*" Bu ödül Şeriata ve hakikate göre kısastır: "*Ey aklı ve gönlü işleyenler, kısasta sizin için hayat vardır. Bu sayede korunmanız umulmaktadır.*" Bu bağlamda hayat, fazladan bilgi demektir. Farklı bir yolla dile getirmek gerekirse; yaptığınız iyiliklerin karşılığında bir iyiliğin on iyilikle ödüllendirileceği kuralı çerçevesinde ödüllendirildiğinizde ve yaptığınız kötülüğe karşılık eğer affedilmediyseniz yine misliyle ceza aldığınızda; algınızın artması, aklınızın berraklaşması ve yüreğinizin güçlenmesiyle birlikte hayatta da yükselirsiniz.

Şeriattaki kısasın bir sonucu olarak farkındalığın artar çünkü

birey cehalet, zeka yoksunluğu ya da duyarsızlık gibi nedenlerle başkalarının özgürlük alanına girmez. Böylece, sözgelimi öfkeli bir anında bir başkasının gözünü çıkaran bir kişi çekilen acının derecesini ve sakatlığın büyüklüğünü bilmeyebilir. Eğer kurbanının konumuna yerleştirilerek bir kısasa tabi tutulacak olursa ve yaptığı şeyin karşılığında karşılıklılık ilkesine dayalı olarak kendi gözü çıkarılırsa aynı anda iki amaca ulaşılmış olur. Birincisi, hem saldırganın hem de başkalarının gözü korkutularak toplumun menfaati korunmuş olur. İkincisi, başkalarına çektirdiği acıları yaşayan saldırganın duyarlılığı artar ve böylece acının derecesini ve sebep olduğu yoksunluğu tatmış olur. Böyle acılı bir tecrübeyi yaşayan birinin hayatının geri kalanında daha merhametli olacağından kuşku duyulamaz. Çünkü bundan böyle başkalarına karşı davranışlarının sonuçlarını görmezden gelmeyi sürdüremez. Gelecekte, böyle biri en azından başkalarını incitmekten uzak duracak ve davranışlarına çeki düzen verecektir. İbadetin de yardımıyla bu şekilde aydınlatılan birey başkalarına iyi davranmak isteyecek ve bunu yapmaktan özgüven ve huzur sağlayacaktır. Böylece eriştiği yüksek farkındalık derecesi ve kısas yoluyla edindiği derin duyarlılık sayesinde kendi mutlak bireysel özgürlüğünün eşiğine gelecektir.

Eğer bir birey bu noktaya erişmemişse, en azından başkalarının özgürlüklerinin ışığında kendi özgürlüklerinin sınırlarını bilmesi yeterlidir çünkü bu tür bir farkındalığın sonucu olarak bir çok iyilik doğar.

Zina suçunda ölene dek taşlanma ya da kırbaçlanma biçiminde sabit cezalar karşılıklılık ilkesine göre uygulanır.[11] Zinacı Şeriatı umursamaksızın basit zevkler peşinde koştuğundan duygu-

11) Zinacı evli ise taşlanarak öldürülürken bekar olan yüz kırbaç cezasına çarptırılır. Kuran, bu konuda ilişkiye tanık olmuş dört güvenilir tanığın olmasına hükmeder. Cezanın uygulanmasına dek zina suçunu işleyenin bu suçu itiraf etmeden cezalandırılması bir bakıma imkansız kılınmıştır. Dört güvenilir tanık olmaksızın suçlama yöneltmenin cezası seksen kırbaçtır.

larının ıslahı için acı çekmesi sağlanır. Yasaklanmış zevke yönelen benliğin acı çekmesiyle kişi gerçek bir dengeye kavuşur ve pervasızlıktan kurtulur.

Alkol almanın cezası da aynı ilkeye göre belirlenmiştir. Alkol alan kişi kendi aklından uzaklaşmak ve gerçeklikten kaçmak istemiştir. Kırbaçlanmanın verdiği acıyla onun tekrar acı gerçeklikle yüzleşmesini sağlaması beklenir. Böylece bu gerçekliği düzeltmek için duru aklını kullanabilecektir. Gerçeklikleri, onlardan kaçarak değil onlarla yüzleşerek ve aklımızı kullanarak değiştirebiliriz. Allah diyor ki: "*Bir topluluk kendisini değiştirmedikçe Allah onların durumunu değiştirmez.*" (13:11)

İnsanoğlunun hayvanlardan tek üstünlüğü olan aklı, ilkel çağlardan bu yana yaptığı uzun yolculukta hayata eşlik eden zevkin ve acının etkileşiminin ürünüdür. Eğer bir birey bir zayıflık anında aklından sıyrılmayı arzu etmişse, aklın tekrar kontrolü ele almasını ve sahibine hayat karmaşası içinde mükemmellik yolunda rehberlik etmesini sağlayacak şey, acıdır.

Karşılıklılık ve kısas ilkeleri hayatın temel kaynağından türemiştir.[12] Bunlar kelimenin genel anlamıyla dini yasalar değildir. İslam yasalarının kısas ilkesine dayalı olduğunu söylerken İslam inancından değil, İslam'ın özünden bahsettiğimiz unutulmamalıdır. İslam, özünde, kelimenin gerçek anlamıyla bir din değil, akidesi yalnızca bilimsel evreye geçiş için kullanılan bir bilimdir. Şeriat hukuku evresi de, bireylerin kendilerini toplum hukukundan her bir bireyin hakikatinin başlangıcı olan birey hukukuna yükseltebilecekleri hakikat aşamasına geçiş evresidir.[13]

Kuran der ki: "*İnsanın üzerinden, kendisinin anılmaya değer bir*

12) Bu iki kavram yazar tarafından değişimli olarak aynı şeyin iki seviyesi ya da bir paranın iki yüzü olarak kullanılmaktadır.

13) Birey hukuku toplum hukukuyla çelişki taşımaz. O, yalnızca mutlak bireysel özgürlüğü elde etmek için bir metodoloji görevi gördüğünden birey için daha safi ve kısıtlayıcıdır.

şey olmadığı bir zaman periyodu geçmemiş midir? Biz insanı bir sıvı karışımdan yarattık ki onu sınayalım. Bu yüzden onu işiten ve gören yaptık." (76:1-2) Bunun anlamı şudur: İnsanoğlunun "anılmaya değmediği", yani aklı sorumluluk taşımaya elverişli hale gelmeden ve kendisini "anılmaya değer" bir şey haline getirmeden önce hayatın daha aşağı düzeylerinde yaşadığı bir dönem olmuştur. Zamanın karanlık bir döneminde "bir sıvı karışımdan" hayat doğmuştur. "Onu sınayalım." cümlesi insanın doğal çevresiyle ve diğer yaratıklarla mücadelesini anlatır. Daha önce insanoğlunun gelişiminin bazı evrelerinden bahsetmiştik. İnsan toplumunun doğumundan önceki ve sonraki mücadeleler hep karşılıklılık ve kısas ilkelerine göre sürmüştür.

"Bu yüzden onu işiten ve gören yaptık" cümlesi aklın, karşılıklılık ilkesi uyarınca mücadeleler sonucu geliştiğini ortaya koymaktadır: "Kim bir zerre ağırlığı iyilikte bulunursa onu görür. Ve kim bir zerre ağırlığı kötülükte bulunursa onu görür." (99:7-8)

Yukarıda verdiğimiz iki ayetin ardından şu ayet gelmektedir: "*Ona yolu gösterdik; ya şükredendir, ya da nankör.*" "Şükreden" "doğru"; "nankör" "yanlış" anlamına gelmektedir. Akıl, bu şekilde doğru ve yanlış sarkacında salınarak mükemmellik yolunda ilerler. Peygamber'in söylediği gibi: "*Eğer siz günah işlemeseydiniz, Allah sizi helak eder ve yerinize, günah işleyip, peşinden tövbe eden kullar yaratırdı.*"

Karşılıklılık ilkesinin iki aşaması vardır: Hakikat ve hukuk aşamaları. Bu iki aşama arasında özde değil derece olarak fark vardır. Hakikat aşamasındaki karşılıklılık ilkesi şu ayette kendine yer bulur: "*Kim bir zerre ağırlığı iyilikte bulunursa onu görür. Ve kim bir zerre ağırlığı kötülükte bulunursa onu görür.*" (99:7-8) Hukuk aşamasındaki karşılıklılık ilkesi ise şu ayette betimlenir: "*O Kitap'ta onlar üzerine şöyle yazmıştık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş... Yaralamalar karşılığında da kısas.*

Kim kısası bağışlarsa, bu bağışlaması kendisi için günahlara perde olur. Allah'ın indirdiğiyle hükmetmeyenler zalimlerin ta kendileridir." (5:45)

Hakikat düzeyindeki karşılıklılık ilkesi, Allah'ın dünyaları yoğurduğu, var ettiği ve mükemmelliğe yönelttiği iradedir. O, aynı zamanda *Kuran*'da da sıkça geçen hak'tır[14]: "*Gökleri ve yeri ve ikisi arasındakileri hak olarak ve belirlenmiş bir süre için yarattık biz. Küfre batanlarsa uyarılmış oldukları şeyden yüz çevirmektedirler.*" (46:3); "*Gökleri ve yeri hak olarak yarattı. Arınmıştır onların ortak tuttukları şeylerden.*" (16:3); "*Biz gökleri, yeri ve bunlar arasındakileri eğlenmek için yaratmadık. İkisini de, sadece hakikati göstermek üzere yarattık. Ama onların çokları bilmiyorlar.*" (44:38-39). Hak, şu ayette kusursuzca dile getirildiği gibi bir kısas ilkesidir: "*Kim bir zerre ağırlığı iyilikte bulunursa onu görür. Ve kim bir zerre ağırlığı kötülükte bulunursa onu görür.*" (99:7-8)

Yukarıdaki ayette geçen "eğlenmek için" terimi şu iki ayette de yer bulmaktadır: "*Sizi boş yere yarattığımızı ve bize dönmeyeceğinizi mi sandınız? Gerçek Yönetici olan Allah çok yücedir. O'ndan başka tanrı yoktur ve O, cömert yönetimin Rabbidir.*" (23:115-116) Yani; kısas ilkesi uyarınca dünyalar Allah'a geri dönecektir: "*İş ne sizin kuruntularınızladır ne de Ehlikitap'ın kuruntularıyla. Kötülük yapan onunla cezalandırılır. Ve böyle biri, kendisi için Allah dışında ne bir dost bulur ne de bir yardımcı.*" (4:123)

Hukuk (Şeriat) düzeyindeki karşılıklılık ilkesi hakikat düzeyindeki karşılıklılık ilkesinin kusursuz bir taklididir ve onu çok yakından takip eder. Ancak daha üstün tezahürler söz konusu olduğunda hakikat Şeriattan daha incelikli ve kusursuz görünür. Hakikat düzeyindeki karşılıklılık ilkesi şu ayette de belirtildiği gibi üç aşamada kendini gösterir: "*Allah adaleti, ihsanı ve yakın*

14) Hak, batıl'ın zıddıdır ve hakikatin bir aşamasıdır. Hakikat mutlak ve nihai doğru iken hak görecelidir. Hak; her şeyi yalnızca karşıtıyla kıyaslayarak anlayabilen insan aklının algılayabildiği ikilikler dünyasında mutlak doğrunun ilk aşaması olabilir.

akrabaya yardım etmeyi emreder." (16:90) "Adalet"; "göze göz, dişe diş" ve "Yaralamalar karşılığında da kısas" seviyesinde bir kısası ifade eder. İhsan; saldırganı affetmeyi tanımlar: "Affeden, ödüllendirilir." "Akrabalara yardım etmek", bir bütün olarak hayata hizmet etmek anlamını taşır. Bu üç aşama, şu ayette betimlenmektedir: "*Kötülüğün cezası, benzeri bir kötülüktür; ancak kim affeder ve erdemli davranırsa Allah tarafından ödüllendirilir. O, zalimleri sevmez.*" (42:40) "*Kötülüğün cezası, benzeri bir kötülüktür*" tümcesi kısas aşamasında bir adalet anlayışını simgeler. Ancak Allah "kötülük" kelimesini kullanarak çarenin ilk aşamada kısasta aranmamasını ister ve ekler: "*Sabredip bağışlamak, sağlam bir karakteri gösterir.*" (42:43) "Affeden", suçluyu cezasız bırakarak adaletin de üst aşaması eriştiği için ihsan evresine varmış sayılır. "Kim affeder ve erdemli davranırsa" cümlesinde suçluya merhamet, şefkat, nezaket ve sevgi beslemek iması vardır. Bu; erdemlilik ve ıslahın son aşamasıdır ve Şeriattaki karşılıklılık ilkesinin en yüksek aşamasıdır.

Hakikat düzeyindeki karşılıklılık ilkesi bedenin yoğrulması ve zorlanması yoluyla dünyaları Allah'a yöneltmek için vardır. Şeriat düzeyindeki karşılıklılık ilkesi ise insanları akılları ve özgürlükleri üzerinden Allah'a yöneltmek içindir. Bu anlamda insanla evren arasındaki ilişkiyi ele almanın tam zamanıdır.

İSLAM'DA BİREY VE EVREN

İnsanoğlunun evrendeki yeri, hayatın başlangıcından bugüne dek daima bir merak konusu olagelmiştir. Evrenle olan gerçek ilişkisini kavrayabilmek için insanoğlu en başından beri din ve bilimden faydalanmaya çalışmıştır. Eş zamanlı başlangıçlarından beri tarih boyunca bilim ve din bu konuyla ilgili elele vererek ilerlemiştir.

İlk insanların bilimsel bilgi haznesi oldukça sınırlı olduğundan dinsel inanış kapasiteleri ileri boyutlardadır. Doğal çevresindeki tüm doğa olaylarına ve fiziksel dünyanın ötesinde rüyala-

rında ve hayallerinde boy gösteren gizemli şeylere tapınmıştır. Bilimsel bilgisi uzun deneyimler sonucu tanık olduğu az miktarda olguyla sınırlıdır.

İlk insanlar evrendeki her şeyin bir ruhu olduğuna inanıyorlardı. Rüyaları da bu durumu doğruluyordu. Bu nedenle avlanmak, ürün ekmek, ürün toplamak, yemek ve silahlanmak için dua ediyorlardı. Ancak zamanla alışkanlık ve deneyim, insanoğlunun kontrol altında tutmayı öğrendiği şeylere karşı duyduğu korkuyu ve saygıyı yok etti. Ardından insanın dünyaya ait bilgisinin kapsamı genişledikçe dinsel inancı köreldi. Bu süreç, modern bilimin kimi aşırı destekçilerinin artık uygar insanın hayatında dine yer olmadığı biçimindeki varsayımıyla birlikte günümüzdeki en son şeklini aldı. Bu sapkınlığın kaynağı, aslında bilimin kendisi değil, bilimle dinin ortak rolünü kavramaktan aciz kimi bilim insanlarıdır.

Bilim hiçbir zaman maddelerin özüyle ilgilenmemiş, onların tezahürlerini ve davranış ilkelerini ele almıştır. Bilim elektriğin niteliklerini bilir ama özünü bilmez. Ayrıca bilim maddenin bize görünmeyen daha ötedeki bir şeyin yansıması olduğunu da kabul eder. Einstein, madde ve enerjinin bir ve aynı şey olduklarını ve atomu parçalama deneylerinin bunu ispatladığını ortaya koymuştur. Enerjiyi harekete geçiren kimi yasalar biliniyor olsa da onun özüyle ilgili bir bilgi mevcut değildir.

Aslında, modern bilim Allah'ın en özenli ve ikna edici taraftarlığını yapar. Bize sürekli olarak maddi dünya üzerine çalıştığımızda bunun, maddenin ötesinde bir dünya –normal şartlar altında algılarımızla ulaşamayacağımız bir dünya- olduğunu kanıtladığını göstermektedir. Bilim bizi, korku ve huşu içinde, bildiğimiz maddi dünyanın ötesindeki kutsal vadinin gizemlerini gösterebilecek bilim dışı arayışlara yönelterek yalnız başımıza bırakır.

Gelişmiş bir farkındalığa sahip insanlar maddi olguların yüksek sesle Allah'a şunları söylediğini duyabilirler: Bizler günaha

teşvik ve muhakeme için varız, günahkar olmayın! Sizin hedefiniz ötededir, bizimle kalmayın.

Artık insanoğlunun içinde yaşadığı çevrenin maddi tezahürleri olan manevi bir çevre olduğunu kabul etme zamanıdır. Modern bilimdeki son gelişmelerin ışığında varılan bu sonuç insanoğlunu belirgin bir sorunla baş başa bırakmaktadır; hayatta kalmanın bir koşulu olarak kendini her iki çevreye de uydurmak.

İlk insanlar bizden daha zekiydiler, çünkü evrendeki her şeyin bir ruhu olduğuna inanıyorlar ya da en azından bunu kabul ediyorlardı. Tarih kendini çember biçiminde tekrar eder ve yeni bir çember dönmek üzeredir. Daha önce de belirtildiği gibi, bu her zaman aynı şekilde gerçekleşmez. Yalnızca kimi açılardan benzer kimi açılardan da farklı nitelikler taşır. Çevremizin özde ruhani, tezahürde maddi olduğunun tekrar farkına varacağımız kesindir. Diğer yandan, bu sefer bu farkındalık cahilce ve nahif değil, zekice ve bilgece olacaktır. Böylece din tüm etkinliklerimiz için yol göstericimiz haline gelecektir. Din, bu defa hayata dair evrensel ve bilimsel bir yaklaşımla önem kazanacaktır. Bu defa kayda değer biçimde akla yönelecek, gündelik hayatta hem bu hayata uyum sağlamak hem de öteki dünyanın gereklerini yerine getirmek için dini bir yaklaşım benimsemenin yararları konusunda onu ikna etmenin yollarını arayacaktır.

İnsanoğlunun bu hayata gelmek konusunda hiçbir tasarısı ya da seçeneği yoktur. Gitmek konusunda da olmayacaktır. Allah diyor ki:

"Biz, insanı özel bir balçıktan yarattık. Sonra onu sağlam bir bekleme yerinde bir damlacık haline getirdik. Sonra, o damlacığı, embriyo olarak biçimlendirdik, sonra embriyoyu dölüt olarak biçimlendirdik, sonra dölütü kemik olarak biçimlendirdik, sonra kemiğe et giydirdik ve sonra onu yeni bir yaratık haline soktuk. Biçim verenlerin en güzeli Allah çok yücedir. Sonra siz, bunun ardından öleceksiniz. Sonra siz, kıyamet (ayağa kalkış) günü diriltileceksiniz." (23:12-16)

Bu açık *Kuran* tasviri; hepimizin aynen cansız maddeler gibi değiştirildiği evrendeki konumumuzu açıkça gözler önüne sermektedir. Bu gerçeği tam olarak anlayamadıkça ve ona isteyerek ve bilgece yaklaşamadıkça bu cansız maddelerden hiçbir farkımız olmayacaktır.

Allah, bizi bu bilgiye erişebilme yeteneğiyle donatmıştır. Bu yeteneği yukarıdaki "sonra onu yeni bir yaratık haline soktuk" tümcesiyle anlatmaktadır. Başka bir ayette anlam daha da belirgindir: "*Rabbin meleklere; kurumuş, yıllanmış balçıktan bir insan yaratacağım, demişti. Onu düzenleyip ona ruhumdan üflediğimde hemen onun için secdeye varın, demişti.*" (15:28-29) Böylece, bu yeni yaratık Allah'ın ruhundan üflemesiyle oluşmuştu.

İRADE

Allah'ın insanoğlunun içine üflediği ruhu, iradedir. İrade, bilginin altında yeteneğin üstünde yer alan orta dereceli bir niteliktir. Allah evreni bilgi, irade ve yetenek yoluyla yaratmıştır. İnsanlar da davranışlarını bilgi, irade ve yetenek aracılığıyla sergilerler. Yani, yaratılan Yaradan'dan gelmedir. Peygamber'in şu sözü bu olguyu doğrulamaktadır: "*Allah Adem'i kendi suretinden yarattı.*"

Gerçek irade Tanrı'ya aitken, insandaki yalnızca ödünç verilmiştir. Bu emanet, şu ayette belirtildiği üzere sorumluluk karşılığında verilmiştir: "*Gerçek şu ki, Biz (akıl ve irade) emanetini göklere, yere ve dağlara sunmuştuk; ama (sorumluluğundan) korktukları için onu yüklenmeyi reddettiler. O emaneti insan üstlendi; zaten o, daima haksızlığa ve akılsızlığa son derece meyyal biridir.*" (33:72) İnsan; başkalarının olan şeylerin kendisinin olduğunu iddia etmek konusunda haksızlığa ve kendisinin dünya üzerinde bağımsız bir iradeye sahip olduğu konusunda akılsızlığa eğilimlidir. Bu haksızlığa ve akılsızlığa ise düzenin tamamının inceliği karşısında kapılır. Allah; çok sayıda gazı, sıvıyı ve cansız maddeyi doğrudan ve mücbir bir yolla karıştırmıştır:

"De ki, 'Siz yeri iki günde yaratanı mı inkar ediyorsunuz ve O'na eşler mi koşuyorsunuz? O, evrenlerin Rabbidir.' Onun üstüne denge unsurları (olan dağlar) yerleştirdi ve onu bereketli kıldı.Tüm arayıp isteyenler için onun gıdalarını dört günde ölçüp düzenledi. Sonra duman halindeki göğe yönelerek ona ve yere, 'İsteyerek veya istemeyerek (kaostan çıkıp) gelin,' dedi. Onlar da, 'İsteyerek geldik,' dediler. Böylece onları iki günde yedi gök olarak tamamladı ve her göğe özel yasaları bildirdi. Ve biz en aşağıdaki göğü ise lambalarla ve koruma sistemiyle donattık. Bu, Üstün ve her şeyi Bilenin planıdır." (41:9-12)

İşte hayatın çehresi budur. Yeryüzündeki sahne hazırlandıktan sonra, Allah hayatı yarattı ve onu "yaşama iradesiyle" doldurdu. Bu irade kendini koruma, haz alma ve acıdan uzak durma ile şekillendirildi. Böylece Allah, hayvanları ve bitkileri "yaşama iradesi" örtüsü altında yarı doğrudan bir yolla yoğurdu. "Yaşama iradesi" terimi; o süreçte yaşamın içsel bir motivasyona ve hareket gücüne sahip gelişigüzel bir hareketlilik içinde olduğu anlamına gelmektedir. Yaşayan organizma, gücünü hareket etmek, yiyecek toplamak ve kendini ve türünü korumak için harcamıştır.

Allah, hayatı insanoğlu düzeyine yükselttiğinde, "yaşama iradesine" yeni bir etmen olan "özgür iradeyi" eklemiştir. Bu irade yaşamı düzey olarak değil özünden etkilemiştir. Allah böylece insana yaşama iradesine ek olarak özgür iradeyi bahşedip, dolaylı olarak bizim sanki bağımsız bir davranış iradesine sahip olduğumuz şeklindeki yanılsamaya kapılmamızı sağlayarak tavırlarımızın incelmesine yol açmıştır. Allah'ın irademizi yönlendirmek konusunda yaptıklarını açıkça gösteren birkaç ayetten alıntı yapmamız gerekiyor:

"Hani siz vadinin beri yamacında, onlar da vadinin öte yamacında mevzilenmişti. Kervan da sizden daha aşağıda idi. Bu karşılaşmayı siz kararlaştırsaydınız karşılaşma konusunda anlaşmazlığa düşecek-

tiniz. Oysa Allah, yapılması önceden planlanmış bir işi gerçekleştirmekte idi. Böylece, yok edilen, apaçık bir delille yok edilsin, yaşayan da apaçık bir delille yaşatılsın. Allah İşitendir, Bilendir. Allah onları rüyanda sana az gösteriyordu. Onları sana çok gösterseydi, dağılacak ve o konuda çekişip duracaktınız. Fakat Allah (sizi) kurtardı. O, kalplerin özünü bilendir. Zamanı gelip kendileriyle karşılaştığınızda sizin gözlerinizde onları az gösteriyor, onların da gözlerinde sizi az gösteriyordu ki Allah önceden planlanmış işi gerçekleştirsin. İşler, sonunda Allah 'a döner." (8:42-44)

Sonsuz ilahi iradenin fani iradeyi yoğurmak için yaptığı müdahaledeki inceliğe bakınız.

Peygamber rüyasında düşmanlarının sayıca az olduğunu görür ve savaşmaya karar verir. Onları bu şekilde görmese savaş kararını vermeyecektir. Çarpışma anında kafirler müminlere, müminler de kafirlere olduklarından daha az sayıda görünürler. Her iki tarafa da düşmanlarını az göstererek önceden tasarlanmış bir olayın gerçekleşmesini isteyen Allah'tır.[15] Her şey tamamen, "özgür iradeye" karışılmamaksızın, dışarıdan bir müdahale olduğunu belli etmeksizin yapılmıştır.

Allah, insanı zayıf ve pençelerden ya da keskin dişlerden yoksun yaratmıştır. İnsan bu nedenle fiziksel gücünden çok zekasına güvenmek zorundadır. Ayrıca insanoğlunun kendine yetemeyip başkalarına bağımlı kalmak zorunda olduğu çocukluk evresini uzun tutmuştur. Zayıflığı ve uzun çocukluk evresi nedeniyle insanoğlu gruplar halinde yaşamak zorunda kalmıştır. Daha önce toplumların başlangıç evrelerini ve kuralları nasıl koyduklarını ve bireylerin dürtülerini nasıl kısıtladıklarını ele almıştık. Toplum tarafından konan kuralı ihlal eden bireye uygulanan ceza ölüm cezası idi. Bunun yanında, tanrıların öfkesi de ölümü-

15) *Kuran*'daki bu ayetler Bedir Savaşı'nı anlatmaktadır. Bu savaş, Müslümanların Medine'deki yeni toplumunun kesin olarak ayakta kalmasını sağlayan nihai savaştır.

nün ardından bireylere işkence etmek için hazır beklemekteydi. Böylece toplumun ve tanrıların öfkesine karşı duyulan korku bireylerin yasaları ihlal etmesini engellemekteydi.

İlk insan toplumun kurulmasıyla birlikte insanın içindeki iki karşıtlık su yüzüne çıktı: "Yaşama iradesiyle" ve haz telaşıyla donanmış ilkel hayvan ve "özgür iradeyle" donanmış yeni insan. Her ne kadar bu ikincisi de bir şekilde haz telaşına düşse de, aslolan bireyin genel kabul görmüş kuralları ihlal ederek Tanrı'yı ya da toplumu rahatsız etmemesiydi. Kural ihlali, acının hem bu dünyada hem de öte dünyada devam etmesine yol açıyordu.

Eğer istenen haz toplumun ve Tanrı'nın kurallarını ihlal etmeksizin elde edilemiyorsa "özgür irade"; daha iyi ve uzun süreli bir haz ya da ödül vaat eden topluma ya da tanrılara sığınarak bu hazdan vazgeçiyordu. Böylece, bireyin anlık zevkten ya da anlık maddi zevkten, toplumun onayı, güveni ve övgüsü veya bu dünyada ya da öte dünyada tanrıların onayı ve ödülleri gibi anlık ya da gecikmeli ruhsal ödüller karşılığında feragat etmesiyle değerler doğdu.

Kuralları ve gelenekleri daha da kökleşen ve sadeleşen toplumlar gelişmeye devam ettiler. Peygamberler gelerek, doğru yanlış kavramını, helali haramı, cenneti cehennemi ve Tanrı'nın niteliklerini anlattılar. Peygamberler insanlara, bir yaratıcının olduğunu anlatmak için gelmediler. Bu iş zaten idrak sahibi insanlar tarafından yapılıyordu.[16] Peygamberler, O'nun sıfatlarını, niteliklerini ve işlerini anlatarak insanoğlunun Allah'a şükretmesini sağlamakla görevliydiler.

Aklın ayırt edici güçleri; "yaşama iradesi" ile "özgür irade" arasındaki sürekli etkileşim sayesinde evrildi. Zamanla, ilk insanların kalbine doğal çevrelerindeki kontrol edilemez güçlerin varlığı nedeniyle yerleşen ilkel korkulardan sıyrıldı.

16) Bu insanlar, ilahi bir mesaj almaksızın bu mantıklı sonuca varabilen yüksek idrak sahibi kişilerdi.

Daha önce de belirtildiği gibi, özgür irade yaşama iradesinden özünde değil derece olarak ayrılır. Başka bir deyişle, özgür irade yaşama iradesinin daha rafine ve incelikli halidir. Yaşama iradesi insanoğlunun dişisi iken özgür irade erilidir ve akıl bu ikisinin etkileşiminden doğar.[17] Aklı üreten bu etkileşim sürecinde yaşama iradesi hafıza işlevi görürken özgür irade hayal gücünü temsil eder. Daha önce benlik olarak tanımladığımız hafıza tüm geçmiş deneyimlerin ürünüdür.

Daha önce kısasın kurbanına çektirdiği acıyı tatması gereken kişinin duyarlılığını artırmak için düzenlendiğini belirtmiştik. Duyarlılık; hukukla çelişen bencil tutkuları algılama, denetleme ve baskı altına alma gücü olan aklın diğer adıdır. Bencil tutkuları denetlerken, zeka korkuyla şekillenir. Aklın ayırt edici gücü bencil tutkuların denetlenmesi ile birlikte artar. Diğer yandan, benlik, zekanın bu bencil tutkulara karşı adil ve sezgili, aşırılıkçı ya da şiddetli tutumuna göre daha itaatkar ya da asi olur.

Akıl; kavgacı bir ebeveynin yanında bölünmüş bir evde mutsuz bir çocukluk geçirmiştir; şehvet düşkünü ve isyankar bir anne, gereksiz yere baskıcı ve sert olan zayıf ve ödlek bir baba. Bu nedenle ebeveyninin niteliklerini ve içinde doğduğu evin etkilerini yansıtan mücrim, aylak ve acı bir çocukluk yaşamıştır. Böylece kendisi de bu içsel çelişkiyle birlikte bölünmüştür. O bildik sözdeki gibi, "Bölünmüş bir ev asla ayakta kalmaz."

Korku; insanoğlu sahneye çıkmadan bile önce kendini benliğin en derin dehlizlerinde göstermiştir.[18] Ardından "yaşama iradesi" ile "özgür irade" arasındaki uzun süreli çelişki ilk insandan başlayarak bugüne dek gelmiştir. Bu çelişkinin sonucu olarak daha önceden özgürce ifade edilebilen kimi nahoş tutkular ya-

17) Yazar, burada güçlü bir eğilime ve kültürel birikime sahip olduğu Sufi geleneklerinden ve literatüründen analojiler ve metaforlar kullanıyor.

18) Yazar insanoğlunun daha önceki yaratıklardan evrildiğine inanmaktadır. Bu dinsel evrimci teorisi *Risalat al-Salah* adlı kitabının beşinci baskısının önsözünde ayrıntılarıyla ele alınmakta ve dinsel metinler ve argümanlar aracılığıyla anlatılmaktadır.

saklanmış ve kısıtlanmış, benliğin karanlık zindanlarına hapsedilmiştir. Tüm bu tutkular karanlıkta öyle uzun süre bekletilmiştir ki, zamanla hareket etme yetilerini kaybetmişlerdir ancak tamamıyla yitmemişlerdir. Yalnızca özgür kalacakları günü gözlemektedirler.

İnsan benliği sayısız ölümcül salgınla kuşatılmıştır. İlkel yaşamının başlangıcında, henüz insan dahi olmadan önce korkuyu edinmiştir. Ardından insanoğlu sahneye çıkarak insan toplumunun başlangıcından bir bireyin doğuşuna dek geçen zamanda biriken sınırlamaları üstlenmiştir. Bunun yanında tek bir bireyin de; hukuk, kurallar ve halk tarafından nahoş tutkuların yasaklanmaya devam etmesi ve bunların özgürce ifade edilmesinin de engellenmesi nedeniyle; doğumundan ölümüne dek kendi yaşamı içinde üstlendiği kısıtlamalar mevcuttur.

Tüm kısıtlamaların nedeni korkudur. Korku; ister ilkel, nahif ya da temelsiz olsun, isterse de zekice, dengeli ve temelli olsun insan benliği üzerinde kalıcı bir etki bırakır.

Ne şekle bürünürse bürünsün, korku, tüm ahlaki sapkınlıkların ve davranış bozukluklarının ana kaynağıdır. Bir şekilde korku içinde yaşadıkları sürece erkekler erkekliklerini kadınlar da kadınlıklarını mükemmelleştirmeyi başaramayacaklardır. Mükemmellik yalnızca korku zincirlerinden kurtulmakla mümkündür. Birey; içinde yaşamış olduğu ve hâlâ yaşamaya devam ettiği, korkunun varlığının en derinlerine çökmesine doğrudan neden olan çevreyle ilgili eksiksiz bir bilgiye ulaşmadıkça kendisine miras kalan korkudan kurtulamayacaktır. Korku cehalettir ve cehalet yalnızca bilgiyle giderilir. Bu nedenle bireye toplumla ve evrenle olan ilişkisinin tam ve doğru bir resmini çizmek gereklidir.

DETERMİNİZM VE ÖZGÜR İRADE (AL-JABR VE AL-IKHTIYAR)

Determinizm ve özgür irade konusu, bireyle evren arasındaki ilişkinin özünü oluşturur. Bu öyle çetrefilli bir konudur ki, en

belirgin yerlerinde bile insan düşüncesini çağlar boyunca oyalamıştır. Konunun bir kez daha ele alınması gerekmektedir. Çünkü bu sorunun tam olarak anlaşılması ihtiyacı içi boş, entelektüel bir lüks ya da gündelik hayatımızla ilgisiz bir girişim değildir. Bu sorunun anlaşılmasının önemi mutlak bireysel özgürlük konusuna bilimsel bir yaklaşım getirmek ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Mutlak bireysel özgürlük; tüm biçimleri ve düzeyleriyle toplumsal özgürlüğün filizlendiği ve yayılmaya başladığı merkezdir.

Gündemdeki soru insanoğlunun önceden belirlenmiş bir kaderle yönetildiği mi yoksa kişisel seçimlerini mi yaptığıdır.

Peygamber, bu soruya verdiği yanıtla müminlerin merakını gidermektedir: "İnananlar da önceden belirlenmiş yargıya ve kadere göre yaşarlar, inanmayanlar da. Kalemler bitmiş kağıtlar kurumuştur (yani, her şey bir kerede ve herkes için belirlenmiştir)". Yanındakilerden biri: "O zaman bu kadar uğraşımız neden, ey Allah'ın Peygamberi" diye sorunca şu yanıtı vermiştir: "İşinizi yapın; herkes yapacağı iş için yaratılmıştır." Bunun üzerine Peygamberin Sahabeleri işlerinin başına dönmüşler ve onları koruyan ve rahatlatan inançları için dua etmişlerdir. "*İnanıp erdemli işler yapanlara gelince, Rab'leri inançlarından dolayı onları doğruya iletir. Nimet cennetlerinde ayaklarının altından ırmaklar akar.*" (10:9)

Bir müminin ihtiyaçları bu şekilde inançla giderilirken bir Müslümanın ihtiyaçları için onu kalbin kesinliği ve sükunetinin eşiğine götürecek olan bilgi gerekir. Örneğin İbrahim Peygamber'i ele alalım:

"İbrahim, 'Rabbim, ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster,' demişti. 'Yoksa inanmıyor musun,' dedi. 'Evet; ancak kalbimi güçlendirmesi için.,' dedi. 'Dört kuş al ve onları iyice incele (farklı özelliklerini tanı). Sonra her bir dağın üzerine onlardan bir parça yerleştir. Daha sonra onları çağır. Sana hemen gelecekler. Bilesin ki Allah güçlüdür,

Bilgedir,' dedi." (2:260)

Peygamberin Sahabelerini, Sahabelerin kabullendiklerini kabullenemeyenler izledi. Rasyonalistler olarak bilinen bu kişilere göre determinizm ile kefaret birleştiğinde şu durum ortaya çıkıyordu: *"Zincirlenmiş ve bağlanmış olarak suya fırlattılar onu ve ıslanmamasını istediler."*[19]

Bunlar bu durumun hiç adaletli olmadığını ve Allah'ın adaletsiz bir iş yapmayacağını ve kefaretin Şeriat hukukunda açıkça belirtildiğini, ayrıca insanoğlunun bir suç işlediğinde cezaya iyi bir şey yaptığında ödüle layık olması için belli bir miktar seçim gücüne sahip olduğunu savundular. Farklı bir sonuca ulaşmak isteseler de, yaptıklar Allah'ı diğer tanrılarla kıyaslamaktı.

Bu yanılgı iki etmenle desteklendi. Birincisi, aklıselim ve zevahir insanoğlunun kendi davranışlarında bir seçim hakkı olduğunu söylemektedir. İnsan her istediğinde yürür, oturur kalkar vs. yaptığı tüm hareketler kendi denetimi ve iradesi ile gerçekleşir. İkincisi, *Kuran* aklıselimin onayladığı şeyi destekler.

Diğer yandan, Sufiler genelde Sahabelerin izlediği yolu desteklediler. Sufilerin bazılarına göre, her ne kadar insanoğlu önceden belirlenmiş bir kaderle yönetiliyorsa da, davranışlarından sorumlu tutulması Allah'ın adaletsiz ya da insafsız davrandığını göstermez. Çünkü Allah dünyanın Yaratıcısı olarak kendi hakimiyetini sergilemektedir. Diğer Sufiler barındırdığı açık adaletsizliğe bakmaksızın determinizm ve insan iradesi sorularını şu ayetle yanıtlarlar: *"O, yaptığından hesaba çekilmez ama onlar hesaba çekilirler."* (21:23)

KURAN VE DETERMİNİZM-ÖZGÜR İRADE

Rasyonalistler iddialarını *Kuran*'a dayandırmak için bazı ayet-

19) Yazar burada İslam tarihinde bir insanın tam seçme özgürlüğüne sahip olduğunu savunan rasyonalistlerle bütün insanların kaderinin onların özgür iradelerinden bağımsız olarak yaşamlarının tüm ayrıntılarına kadar tamamıyla Allah tarafından belirlendiğini savunan diğerlerinin arasındaki uzun bir geçmişe dayanan tartışmaya göndermede bulunuyor.

lerden faydalanmışlardır. Rasyonalistlerin bakış açılarına tamamen karşı çıkan Sufiler de *Kuran*'a başvurmuşlar ve iddialarını desteklemek için kimi ayetlerden alıntılar yapmışlardır. Bu tuhaf olgu; *Kuran* üzerine çalışan bir çok oryantalistin *Kuran*'ın iç çelişkiler barındırarak kendilerini ve yandaşlarını yanılttığını düşünmüşlerdir. Gerçekte, *Kuran*'da bir açık (zahir) bir de gizli (batın) anlam vardır. Zahir; şeylerin görünümleriyle ilgiliyken batın bu görünümlerin ardındaki gerçeğe odaklanır. *Kuran*, eğitici bir yaklaşımla, görünenleri iç dünyaya ulaşan bir köprü olarak kullanır: "*Onun gerçek olduğu onlara apaçık oluncaya kadar onlara, ufuklarda ve kendi içlerinde ayetlerimizi (işaret ve kanıtlarımızı) göstereceğiz. Rabbinin her şeye tanık olması yetmez mi?*" (41:53)

Dış görünümler maddi dünyanın kanıtlarıyken iç görünümler insan benliğinin kanıtlarıdır. Maddi dünyanın kanıtlarıyla akla doğru açılan kapılar duyumlardır ve duyumların her biri sağda ve solda olmak üzere çifttir. Yani, sağ gözün görünür bir nesneyi beyne aktarma biçimiyle sol gözünki farklıdır. Gözlerden her biri gerçeği çarpıtma yeteneğine sahiptir. Bu nedenle beyin, kendini duyumların yanılmasından korumak ve gerçeğe ulaşmak için bilgiyi süzmek zorundadır.

Çoğu akıl kendini duyumların zincirlerinden kurtaramaz. Çünkü onların sağladığı bilgiye fazlasıyla bağımlı yaşar. *Kuran*, bir inanç kitabı olduğu kadar aynı zamanda bir hukuk ve hakikat kitabı da olduğundan, inanç ve hukuk olmaksızın hakikate ulaşmak mümkün olmadığından ve gözlerle algılanan bilgiye tezat oluşturmak inancın alanına girmediğinden, *Kuran* duyu organlarımızla algıladığımız maddi dünya yanılsamasıyla uyumlu bir açık anlamla (zahir) ve hakikate dayalı bir gizli anlamla yüklü olarak gönderilmiştir. Yaşadığımız yanılsamayı ifade eden *Kuran*, yine onun sayesinde hakikate ulaşma sürecimizde bizi gereksiz yüklerden korumaktadır.

İki örneği ele alalım. Biri duyumlarımızın yaşadığı yüzeysel yanılsamayla, diğeri aklımızın yaşadığı incelikli yanılsamayla ilgili:

Birincisi; *Kuran*, dünyayı kendi gözleriyle düz bir yüzey olarak gören bir halka inancı aşılamaya çalıştığı için Allah'a inanmayı aşılamanın zorluğunun yanında bir de gözlerimizle açıkça gördüğümüz dünyayla uyumlu olmayan bir gerçekliği savunmayı tercih etmemektedir. Bu nedenle, inananlarına yeryüzü hakkındaki genel geçer fikirlerini sarsmayacak ayetler sunmaktadır: "*Göğü gücümüzle biz kurduk ve onu biz genişletmekteyiz. Yeri biz döşedik; ne güzel döşeyiciyiz.*" (51:47-48); "*Yapmadık mı yeryüzünü bir beşik, Dağları da birer kazık?*" (78:6-7); "*Bundan sonra da yeri yayıp yuvarlattı. Ondan suyunu ve otlağını çıkardı.*" (79:30-31); "*Yeryüzünü genişletip içine sağlam dağlar yerleştirdik ve orada her şeyi mükemmel bir ölçüye göre bitirdik.*" (15:19).

Müslümanlar inancı benimsediklerinde ve Şeriatı uyguladıklarında çıplak gözle algıladıklarının aksine yeryüzünün düz olmadığını anlayacaklardır. Gözle algılanamı tamamen göz ardı etsek de, duyularımızın esiri olsak da maddenin hakikatini keşfetmemiz imkansızdır. Rasyonel yaklaşım, gözle görülenleri akılla algılananlara bir köprü olarak kullanmaktır. Bu hak'tır ve hak nihai hakikat'in kalp tarafından algılanmasının yolunu açacaktır.

Kuran'ın aklın yanılsamasına atıfta bulunduğu ayetlere örnek verilebilir: "*Sizden dosdoğru bir yön (istikamet) tutturmak dileyenler için. Âlemlerin Rabbi olan Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz.*" (81:28-29) Dikkatli bir sâlik ayetleri ilk okuduğunda ilk ayetten dürüst olmanın ya da olmamanın kendi özgür seçimi olduğunu çıkarır, ancak ikinci ayetten yalnızca dilin verdiği anlamı çıkarabilir. Bu nedenle dürüst olabilmek için tüm gücüyle çaba harcar. Davranışları, böyle bir yaklaşım biçimi ve özdisiplinle olgunlaştığında artık kendisinin özgür bir iradesinin olmadığını ve yalnızca Tanrının iradeye sahip olduğunu bilir. Böylece ikinci ayetle yüzyüze gelir: "*Âlemlerin Rabbi olan Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz.*" "*Sizden dosdoğru bir yön (istikamet) tutturmak dileyenler için*" biçimindeki ayet böylece onun için geçersiz kılınmıştır. Aklının yanılsamasından kurtulduktan sonra kişi, bu ayetin ne-

den diğerinden önce yazıldığını da anlamıştır.

Yani, *Kuran* anlamlarını bir ikilik içinde sunar: Görünen aleme yakın anlam (zahir), içsel, görünmeyen aleme yakın anlam (batın). Ne var ki, rasyonalistler bunu anlayamamışlar ve aklın ve duyuların yanılsamalarıyla tutarlı ayetlere yoğunlaşmışlardır. Teorilerinin bu ayetlere dayandırmışlar ve böylece hem kendilerini hem de başkalarını yanlış yönlendirmişlerdir.

Sufiler ise bu gerçeğin farkına vararak aklın ve duyuların yanılsamalarının özenli bir ibadet süreciyle aşılması gerektiğini anlamışlardır. Böylece karanlığın ve ışığın örtüleri tarafından gizlenen kesinlik düzeyine ulaşılabilir.

KURAN VE DETERMİNİZM

"*Kuran'ı, inananlar için bir şifa ve rahmet olarak indirdik. Zalimlerin ise ancak zararını arttırır.*" (17:82) Zalimler, dinin gerçeklerini anlamak için tamamen akıllarına güvenenlerdir.

Kuran ayetlerinin çoğunda zihinlere determinizmi benimsetmeyi amaçlar. Böylece akılla kavrananlar bir kez kalbe işledi mi, *Kuran*'da Yaratıcının Bir'liğinden (*wahdat al-fa'il*) bahseden tek bir harf dahi olmadığı anlaşılır.[20] Bu ilke, tevhid'in kökeni ve temelidir. Yaratıcının Bir'liğini tevhid'in diğer aşamaları izler. Şu ayetlere kulak verelim:

"*Sizi karada ve denizde yürüten O'dur. (Düşünün ki) Gemidesiniz... Bir meltemle yolcuları alıp götürdüğü zaman gemiden memnundurlar. Aniden şiddetli bir fırtınaya yakalanırlar. Her yönden gelen dalgaların arasında tümüyle kuşatıldıklarını sandıkları an, dini sadece Allah'a ait kılarak, 'Bizi bundan kurtarırsan şükredenlerden olacağız,' diye yalvarırlar. Onları kurtarınca da yeryüzünde haksız*

20) Bu terim yapıcının, yazarın, yaratıcının birliği anlamına gelir. Bu, dinsel bağlamda, Allah'ın evrendeki irili ufaklı her şeyin tek yaratıcısı olduğunun ifadesidir. O, tek gerçek iradeye, yeteneğe ve güce sahip olan olduğu için nesnelerin ve hareketlerin de tek yapıcısı ve yazarıdır.

yere taşkınlık yapmaya başlarlar. Ey insanlar, taşkınlığınız kendinize karşıdır. Dünya hayatının geçici zevkine düşkünsünüz; halbuki dönüşünüz bizedir ve yapmış olduğunuz her şeyi size haber veririz." (10:22-23)

Bu, ilahi determinizmin en açık ifadesidir. İnsanın cehaletinden ve dikkatsizliğinden, yani kifayetsizliğinden bahseder. Sorunlarımızla başa çıktığımızda yeterli irade gücüne sahip olduğumuz yanılgısına kapılırız. İnsanın karada sahip olduğu fırsatlar denizdekinden daha çoktur. Bu nedenle, "*Sizi karada ve denizde yürüten O'dur.*" [sizi hem güvenli ortamda hem de tehlikeli ortamda yönlendirebilir.] demektedir. Ayetler daha sonra çabalarımızın boşa gittiği denizdeki tehlikelerden söz etmeye başlar: "Dini sadece Allah'a ait kılarak, 'Bizi bundan kurtarırsan şükredenlerden olacağız,' diye yalvarırlar." Bunu tüm içtenlikleriyle istedikleri için Allah onları kurtarır ve ardından nasıl bir tutum içine girdiklerini söyler: "*Onları kurtarınca da yeryüzünde haksız yere taşkınlık yapmaya başlarlar.*" Buna göre denizin tehlikelerinden sıyrılıp karaya ayak bastıklarında ve tekrar hareket etme yeteneğine kavuştuklarını gördüklerinde cehaletlerine ve dikkatsizliklerine geri dönerler ve kendilerinin irade gücüne ve seçme özgürlüğüne sahip olduklarını sanırlar. *Kuran*, burada bize, karada yön gösterenin denizde yön gösterenle aynı olduğunu ve bunu aklımızdan çıkarmamamız gerektiğini anımsatmaktadır.

Bu mesaj bir çok ayet aracılığıyla verilir. Örneğin: "*Ben, Rabbim ve Rabbiniz olan Allah'a güvendim. O'nun kontrol etmediği hiçbir yaratık yoktur. Rabbim dosdoğru yolun üzerindedir.*" "*Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar? Oysa göklerde ve yerde kim varsa ister istemez O'na teslim olmuştur ve hepsi O'na döndürülecektir.*" (3:83)

"...*Yoksa Allah'a, tıpkı O'nun yarattığı gibi yaratan ortaklar buldular da yaratış/yaratılanlar kendileri için benzeşir hale mi geldi? De*

ki: 'Allah'tır her şeyi yaratan, O Tektir, Egemendir'." (13:16) "*Yedi gök, yer ve onların içindekiler O'nu yücelterek anarlar. Hiçbir şey yoktur ki O'nu överek ve yücelterek anmasın; ama siz onların anışlarını anlamazsınız. O Şefkatlidir, Bağışlayandır.*" (17:44) "*Allah, sizi de yaptığınız şeyleri de yaratandır.*" (37:96) "*Yeryüzünde ve aranızda oluşan hiçbir şey yoktur ki biz onu yaratmadan önce bir kitapta kayıtlı olmasın. Bu, kuşkusuz Allah için çok kolaydır. Bu, yitirdiğiniz bir şey için üzülmemeniz ve O'nun size verdiği nimetlerle de şımarmamanız içindir. Allah kendini beğenip övünenleri sevmez. Onlar ki cimrilik ederler ve halka cimri olmayı öğütlerler. Kim yüz çevirirse, kuşkusuz Allah Zengindir, Övgüye layık olandır.*" (57:22-24) Tüm bu ayetlerde determinizmin ilkeleri hakkında kendilerinden emin olanlar için eğitici olacak öğeler vardır.

DETERMİNİZM NEDİR?

Öncelikle Allah'ın insanları günaha değil doğruya yönlendirdiği iyice anlaşılmalıdır. Allah Hu Peygamber aracılığıyla der ki: "*Ben, Rabbim ve Rabbiniz olan Allah'a güvendim. O'nun kontrol etmediği hiçbir yaratık yoktur. Rabbim dosdoğru yolun üzerindedir.*" (11:56) Allah her yaratığı, doğru yola sevk etmek için kontrol altında tutar. Bütün yaratıklar, Allah'a boyun eğdikleri sürece er ya da geç kurtarılacaklardır. Bu boyun eğmeden kaçış ise bu evrende mümkün değildir. Ne var ki, Allah kulundan zekice ve bilgece boyun eğmesini ister. Bunun için rehberlik ile yanlış yola saptırma arasındaki çizgiyi belirler: bu çizginin aşağısında kalanlar yanlış yoldadır. Bu noktada inanç ve inançsızlık sahnede belirir.

İnanç ve inançsızlık arasındaki fark özde değil, seviyededir. İnananın bilgisi inançsızdan fazladır. İnananların Allah'a bilinçle, inanmayanların ise bilinçsizce boyun eğdiği söylenebilir. Allah der ki: "*Allah onların kendisinden başka taptıklarının aslında hiçbir şey olmadığını iyi bilir. O Üstündür, Bilgedir.*" (29:42) O bilir, ama diğerleri bilmez ve onların da bilmesini ister: "*De ki, 'Bi-*

lenlerle bilmeyenler bir olur mu?" (39:9)

Allah'ın iradesine karşı konamaz, ancak Allah yarattıklarının onun isteklerine değil, onayladıklarına boyun eğmelerini ister; çünkü kimi zaman onaylamadığı bazı şeyleri isteyebilir. Allah der ki: "*İnkar ederseniz, Allah'ın size ihtiyacı yoktur. Fakat O, kullarının inkarcı olmasından hoşlanmaz. Şükrederseniz sizden hoşnut olur.*" (39:7) Buna paralel olarak, eğer inanmazsanız bunu onun iradesi dışında yapıyor değilsiniz; sizin inanmamanızı sağlayan da odur ama sizin için yaptığı şeyi aslında onaylamaz. Onaylamak, istemenin doğru sonudur. İstek piramidinin en ucudur. İstek, ikilik (*thuna'yah*) evresinde iken; onaylama, tekillik ya da birlik (*fardyah*) evresindedir. İstek, inancı ve inançsızlığı sağlarken, onaylama yalnızca inancı içerir.

Yaratıcı Hüküm (*al-'amr al-takwiny*) iradeden daha yüksektedir. Onun temeli "irade" iken zirvesi "onaylamadır". Bu duruma *Kuran*'ın 36. suresi olan *Yasin*'de değinilir: "*Bir şeyi dilediği zaman, ona sadece 'Ol!' der ve o da hemen oluverir.*" (36:82) Teşrii hüküm (*al-'amr al-tashri'y*) Yaratıcı Hükmün zirvesiyken irade temelidir. Yani Allah, "*Biz bir toplumu yok etmek istediğimiz zaman onun ileri gelen varlıklılarının orada kötülük yapmasına izin veririz. Böylece o topluma verilmiş söz gerçekleşir ve onu yerle bir ederiz*" (17:16) derken Yaratıcı Hükme atıfta bulunmaktadır. "*Herhangi bir kötü şey işledikleri zaman, 'Atalarımızı böyle yapar bulduk; Allah da bize öyle emretti,' derler. De ki: 'Allah kötü bir şeyi emretmez. Allah hakkında nasıl olur da bilmediklerinizi söylersiniz?*" derken Teşrii Hükümden bahsetmektedir. "Allah kötü bir şeyi emretmez" demek, peygamberleri mucizeler eşliğinde günahlara sevk eden yasalar sunmaları için göndermez, demektir:

"*Allah'ın kendisine kitap, bilgelik ve peygamberlik verdiği hiçbir insan, 'Allah'tan sonra bana da kulluk ediniz,' diye halkı kendisine çağırmaz. Aksine, 'Öğrenip öğrettiğiniz kitap gereğince kendisini Rabbine adayan kullar olun,' der. Ve size, melekleri ve peygamberleri*

rabler edinmenizi de emretmez. Siz Müslüman olduktan sonra, size hiç inkarı emreder mi?" (3:79-80)

Teşrii Hüküm insanları Allah'ın iradesinden onayına sevk etmek içindir. Bu nedenle peygamberler göndermiş ve içinde şuna benzer ayetler bulunan kitaplar indirmiştir: "*Allah adaleti, iyilik yapmayı ve akrabaya yardım etmeyi emreder. Kötülükten, fenalıktan ve azgınlıktan ise sizi men eder. Öğüt almanız için sizi böyle aydınlatır.*" (16:90)

Her ne kadar Teşrii Hüküm bir birim olsa da, irade ile karşılaştırıldığında, daha yakından bir incelemeyle bir piramit biçiminde olduğu görülebilir. Onun temeli toplumsal hukuk iken, bireysel hukuk zirvesidir. Teşrii hükmün zirvesi Yaratıcı Hükmün temelidir ve bu Hüküm sonsuzlukta Allah'a dek ulaşır. Şu ayette bu zirveden söz edilmektedir: "*Biz her şeyi belli bir ölçüyle yaratmışızdır. Buyruğumuz göz kırpması gibi anidir.*" (54:49-50) Bu yolla, yaratılanların piramidi iyice belirginleşir. Bu piramidin zirvesi isim seviyesinin (*al-ism*)[21] ilk basamağıdır. Bu basamak, birey hukukunun sergilendiği aşamadır. Piramidin temelinde ise eylem aşamasının (*al-fi'l*)[22] son basamağı vardır. Burası, en küçüğü tüm diğer varlıkların yaratıldığı duman ya da su buharı olan yaşayan organizmaların ve elementlerin sergilendiği çoğulluk seviyesidir. Allah der ki:

"*Sonra duman halindeki göğe yönelerek ona ve yere, 'İsteyerek veya istemeyerek (kaostan çıkıp) gelin,' dedi. Onlar da: İsteyerek geldik, dediler. Böylece onları iki günde yedi gök olarak tamamladı ve her göğe özel yasaları bildirdi. Ve biz en aşağıdaki göğü ise lambalarla ve koruma sistemiyle donattık. Bu, Üstün ve her şeyi Bilen'in Hükmüdür.*" (41:11-12)

---

21) Allah kendini sonsuzluktan isim aşamasına doğru aşama aşama gösterir. İsim aşaması onun kendine verdiği Allah gibi isimlerle anıldığı aşamadır.

22) Eylem aşaması, Üstün İlahi Varlık'tan aşağıya doğru olan aşamalardaki yaratım ve eylem aşamasını belirtir.

Yaratım piramidinin temeline dair bundan daha açık bir ayet de şudur: "*İnkar edenler, görmezler mi ki gökler ve yer bitişik durumda idi de biz onları patlattık? Ayrıca her canlıyı da sudan yarattık. Hâlâ inanmayacaklar mı?*" (21:30)

Piramidin zirvesi Allah'a yakın iken temeli mesafe olarak olmasa da aşama olarak ondan ayrıdır.[23] Yaratım piramidinin zirvesindeki bireysel hukuk aşaması bilgi alemine dahildir. Piramidin temeli ise maddi dünyadadır. Bilgi alemi maddi dünyanın yalnızca görüntüden ibaret olduğunu göstererek yaratılanların dünyasından üstün olduğunu ortaya koyar. Bilgi alemi özsel dünyadır. Başka bir deyişle, maddi dünya cismani şeylerin dünyasıdır ve burada çoğulluk vardır. Bilgi alemi ise ruhani şeylerin dünyasıdır ve burada tekillik vardır. Kuşkusuz bilgi aleminde de cismani nesneler bulunur, ancak bunlar yalnızca yedinci his yoluyla hissedilebilirler. Sufi üstatlarından Ibn al-Farid ruhsallığın bu mükemmeliyetine dair şunları söylemiştir: "*Maddenin incelmesinin ardından biçim de incelir. Böylece biçim maddeyi güzelleştirmiş olur.*" Yani, her anlam için cismani bir varlık söz konusudur ve her hakikat için onunla bağlantılı bir hukuk vardır. Her anlam ya da hakikat birer zirvesi ve temeli olan bir piramit şekline sahiptir. Zirve güzelleştikçe temel de güzelleşir. Diğer bir deyişle, anlam arttıkça cismani varlık da artar.

Allah diyor ki: "*Her şeyin özünü elinde bulunduran çok yücedir ve siz de O'na döndürüleceksiniz.*" (36:83) Her şeyin özü kendi tekilliğidir. "siz de O'na döndürüleceksiniz" cümlesi bu anlayışı vurgulamaktadır, çünkü Allah'a dönüş kulla Efendi'nin niteliklerinin birbirine yaklaşmasıyla olur. Sanki tüm yaratıklardan tümellikleri içindeki bireyselliklerini tevhid yoluyla çoğulluktan birliğe döndürmeleri beklenmektedir. Allah der ki:

---

23) Allah, uzam ve zamanla sınırlandırılamayacağından, nesneler ondan mesafe olarak değil değer ve derece olarak ayrılabilirler.

"And olsun incire ve zeytine, Sina Dağına, Ve ant olsun bu güvenilir kente ki; Biz insanı en güzel olgunlukta ölçülendirdik. Sonra onu aşağıların aşağısı kıldık. Ancak inanıp erdemli davrananlara kesintisiz bir ödül vardır. Artık neden hala bu dini yalanlıyorsun. Allah bilgelerin En Bilgesi değil midir?" (95:1-8)

Daha önce *Kuran*'da zahir'in ya da açık anlamın maddi çevreyle, batın ya da derin anlamın insanoğlunun ruhani özellikleriyle ilgili olduğunu belirtmiştik. Allah, cennet ya da yeryüzüyle değil insanla ilgilenir. Allah'ın gözünde bir karıncanın güneşten daha çok önemi vardır. Güneş henüz bu ileri aşamadaki sahneye girmek için sırasını beklerken karınca yaşam ölüm zincirine dahil olmuştur. Bu nedenle biz bu ayetlerin, *Kuran*'ın herhangi bir tefsirinden de edinilebilecek görünür anlamlarıyla ilgilenmiyoruz.[24]

Allah insan benliğinin güçleri adına ant içerken aslında kendi adına ant içmektedir. *"İnsanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan, ondan da eşini yaratan, ikisinden pek çok erkek ve kadın üreten Rabbinizi dinleyin. Adına birbirinizden isteklerde bulunduğunuz Allah'a saygı gösterin; akrabalara da... Allah elbette sizi gözetlemektedir."* (4:1)

Bizi kendi nefsinden yarattığı bu tek nefis nedeniyle Allah'a saygı duyulmalıdır. Adına ant içtiği "incir" nefis, "zeytin" ruh, "Sina Dağı" akıl, "bu güvenilir kent" kalptir. Daha önce aklın nefis ile ruhun birleşmesinden doğduğunu belirtmiştik. Bu bağlamda akıl, kalbin rehberi ve bilgi çemberindeki öncüsüdür. O, bir kör adamın yolunu bulmak için kullandığı değnek işlevini kalp için yerine getirir. Akılla kalbin ilişkisi, beş duyunun akılla ilişkisine benzer. Akıl güçlenip sivrildiğinde ve duyuların tamamından her an yeni bilgiler almaya başladığında altıncı his haline gelir. Hayat tek bir duyu ile başlamış, ilkel çağlarda ikinci du-

24) Yazar, *Kuran*'ın Arapça metnindeki görünür anlamı ifade eden tefsirden çok derin ve vukuflu anlamı olan tevil'in peşindedir.

yuyu kazanmıştır. Ardından üçüncü, dördüncü ve beşinci duyular gelmiştir. Bugün altıncı ve yedinci duyuları kazanma yolunda ilerlemektedir. Ardından gelecek ilerlemeler yalnızca bu yedi duyuyu geliştirmek yönde olacaktır. Ancak bunların sayısı daha fazla artmayacaktır. Akıl; sivrildiğinde ve aynı anda her şeyi tatma, koklama, dokunma, görme ve duyma işlevlerini yerine getirdiğinde altıncı his olacaktır.

Akıl bu aşamaya eriştiğinde kendi değerinin farkına varacak ve kendi yerinin kalbin önünde değil arkasında olduğunu (yani kalbe önderlik edecek değil onun tarafından yönlendirilecek olduğunu) kavrayacaktır. Bunun ardından sufi al-Jinad'ın şu deyişine uymaya çalışacaktır: "*Daha önce peşinden gittiğiniz önderi takip edin.*" Bu düzene uymak akıl için oldukça zorlayıcıdır ve öz disiplinin zirvesine ulaşılan anlar haricinde başarılamaz. Başarıldığında ise kalbin simgesi Hızır'ın aklın simgesi Musa'ya söylediği gibi çok uzun sürmez: "*Doğrusu sen benimle beraberliğe dayanamazsın.*"[25] Ne var ki, kişinin kendi Musa'sının kendi Hızır'ıyla geçireceği kısacık bir zaman dilimi bile sonsuz zamana eşdeğerdir. Bu; "*Gözün ne kayıp şaştığı ne de azıp haddini aştığı*" (53:17) aşamadır. Artık, sâlik, zamanla sınırlandırılamayacak Tanrı'yı algılamaktadır. Bu an; tüm aracıların ortadan kaldırılarak, kalbin yedinci duyu halini aldığı ve sâlikin bir tek bütün olduğu ve bu sayede Üstün Varlık'a tanık olduğu aşamadır.

Ancak kısa süre içinde akıl zayıflığına yenik düşer, kendi değerinden habersiz kalır ve kalbi engeller. Böylece sâlik Üstün Varlık'la yüzleşmesi akıl tarafından engellenen ve onun yalnızca isim, nitelik ve eylem (Yapıcı'nın Bir'liği, *wahdat al-fa'il*) düzeyindeki tezahürlerine tanık olabilen bir ikiliğe dönüşür. Işığın örtüsü aşamasında kalan sâlik incelikli bir çoktanrıcılığı yaşamaya devam eder, ancak kendi bireysel hukukuna sahiptir ve böy-

25) Buradaki simgesel gönderme *Kuran*'da (18:67) Musa'nın saf rasyonel düşünmeyi, Hızır'ın ise kalbin derinliklerini temsil ettiği bir hikayeye yapılmıştır.

lece kendi özsel alemine yerleşir.

Yukarıdaki ayetlerde geçen "Biz insanı en güzel olgunlukta ölçülendirdik" cümlesi insanın yaratım piramidinin zirvesindeki özsel alemdeki yaratılışına yani hüküm dünyasındaki yerine; "Sonra onu aşağıların aşağısı kıldık" cümlesi ise yaratım piramidinin temeli olan maddi dünyadaki yaratılışına yani yaratıklar dünyasındaki yerine atıfta bulunmaktadır: "*Yaratılış da, yönetim de O'na aittir.*" (7:54) *Kuran* der ki: "*Biz her şeyi belli bir ölçüyle yaratmışızdır. Buyruğumuz göz kırpması gibi anidir.*" (54:49-50)

İnsanın en uygun ölçülerde yaratılmasının ve ardından aşağıların aşağısına gönderilmesinin hikayesi şu ayetlerde anlatılmaktadır:

"Rabbin, meleklere şöyle demişti: 'Yeryüzüne bir halife yerleştireceğim.' Melekler de: 'Orada bozgunculuk yapacak, kan akıtacak birisini mi yerleştireceksin? Halbuki biz seni överek yüceltiyor ve mutlak otoriteni onaylıyoruz,' dediler. 'Bilmediğinizi Ben bilirim,' dedi. Adem'e tüm isimleri (nitelemeleri) öğretti, sonra onları meleklere sunup, 'Doğru iseniz, şunların isimlerini (özelliklerini, niteliklerini) siz bana bildirin,' dedi. Dediler: 'Sen Yücesin, senin bize öğrettiğinden başka bir bilgimiz yok. Sen Bilensin, Bilgesin.'

Dedi: 'Adem! Onların isimlerini şunlara haber ver.' İsimlerini onlara haber verince, 'Size, yerin ve göklerin sırlarını biliyorum, açıkladığınızı da gizlediğinizi de biliyorum dememiş miydim,' dedi. Meleklere, 'Adem'e secde edin,' dedik. İblis hariç hepsi secde ettiler, o ise diretti, büyüklük tasladı ve nankörlük etti. 'Adem! Eşinle birlikte cennette kal. Dilediğiniz şeyden bolca yeyin; ancak şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zalimlerden olursunuz!,' dedik. Şeytan, onları oradan kaydırıp bulundukları yerden çıkarttı. Nihayet, 'Birbirinize düşman olarak aşağı inin. Yeryüzünde belli bir süre kalıp yaşayacaksınız,' dedik. Adem, Rabbinden kelimeler aldı. Bunun üzerine onun tövbesini kabul etti. O, yönelişlere karşılık verendir, Rahim'dir. 'Oradan topluca ininiz,' dedik, 'Benden size bir yol gösterici geldiği zaman, o yol gösteri-

ciye uyanlar için artık bir korku yok ve onlar üzülmeyecekler.' Ayetlerimizi yalanlayıp inkar edenler ise ateşe mahkumdur; orada sürekli kalacaklar." (2:30-39)

Adem; hüküm dünyasında mükemmel, bilgili ve özgür olarak yaratılmıştı ama özgürlük ona bedeli ödenmemiş bir hediye olarak sunulmuştu. Allah onu, özgürlüğüyle ne yapacağını görmek için sınadı ve dedi ki: *"Adem! Eşinle birlikte cennette kal. Dilediğiniz şeyden bolca yeyin; ancak şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zalimlerden olursunuz!"* Yaklaşmasının yasaklandığı ağaç gizli anlama (batın) göre kendisi, açık anlama (zahir) göre karısıydı. Özgürlüğünü kendisinden beklendiği şekilde kullanmadı ve Allah'ın emirlerini izlemektense kendi iradesini kullanmayı seçti. Böylece Allah'a itaatsizlik etti ve karısıyla ilişkiye girdi. Doğru kullanamadığı özgürlüğü ise elinden alındı. Bu davranışı nedeniyle aldığı cezayı çekeceği yere gönderildi ve bu defa karşılığını ödeyerek özgürlüğünü yeniden elde etmeye başladı. Böylece onu kötüye kullanmaktansa değerini bilecekti. Kazanılmayan özgürlük hem değersizdir hem de savunmasız. Allah sevgili kulu Muhammed'e Adem'den bahsetti: *"Gerçek Yönetici olan Allah çok yücedir. Sana vahyi tamamlanmadan önce Kuran'ı (anlamak için) acele etme ve, 'Rabbim, bilgimi arttır,' de. Geçmişte Adem'den söz almıştık; ancak unuttu. Biz onda bir azim ve kararlılık görmedik."* (20:114-115)

"Geçmişte Adem'den söz almıştık" sözü, özgürlüğünü doğru kullanması ve daima Allah'ı seçmesi için söz vermesini sağlamıştık, anlamına gelir. "Ancak unuttu. Biz onda bir azim ve kararlılık görmedik" cümlesi ise sözünü unuttuğunu ve kararlılığının özgürlük görevini doğru yerine getirecek kadar güçlü olmadığını anlatır. Karısının ayartmalarına ve tutkularına yenik düşerek özgürlüğünü kötüye kullanmıştır. Bu nedenle özgürlüğü kısıtlanmıştır. *"Suçlulara işte böyle davranırız."* (77:18)

Adem, unutkanlık ve zayıflık içinde Efendisine itaatsizlik

ederken, Şeytan da kasten ve küstahça Allah'a karşı gelmektedir. Bu hikaye de şöyledir:

"Rabbin meleklere demişti ki, 'Balçıktan bir insan yaratacağım.' 'Onu düzenlediğim ve ona ruhumdan üflediğim zaman ona secdeye kapanın.' Tüm melekler ona secdeye kapandı; Ancak İblis hariç. Büyüklük tasladı ve nankör oldu. Allah: Ey İblis! İki elimle yarattığıma secde etmekten seni men eden nedir? Böbürlendin mi, yoksa yücelerden misin? dedi. 'Ben ondan daha üstünüm,' dedi, 'Beni ateşten yarattın, onu ise balçıktan yarattın.' 'Çık oradan,' dedi, 'Sen kovuldun.' 'Yargı Gününe kadar lanetimi hakkettin.' Dedi: 'Rabbim, o halde insanların diriltileceği güne kadar bana süre ver.' Dedi ki, 'Sana süre verilmiştir;' 'O bilinen güne kadar.' Dedi: 'Kudret ve şerefine ant olsun ki, onların tümünü azdıracağım.' 'Ancak onlardan kendilerini sadece sana adayan kulların hariç.' Dedi ki, 'Bu gerçektir ve ben sadece gerçeği söylerim:' 'Cehennemi seninle ve onlardan seni izleyenlerle topluca dolduracağım.' (38:71-85)

Şeytan da Allah'a tapıyordu, ancak küstahtı. Bu nedenle ibadetinin hiçbir anlamı yoktu. Şeytan bilgi sahibiydi ama bilgisi yalnızca zahir olanla sınırlıydı. Batın bilgiden yoksun olduğu için ne Allah'tan korkuyor ne de onu anlıyordu. Allah'ın Kudreti üzerine onların tümünü azdıracağına ant içti. Allah'ın emirlerine uyamayacak kadar kibirliydi. Allah korkusundan yoksun olduğu için itaatsizlikte ısrar etti ve tövbe edip affedilmeyi istemedi. İnsanları ayartmak ve yoldan çıkarmak için Allah'tan süre istedi. Şöyle dedi: "*Rabbim, o halde insanların diriltileceği güne kadar bana süre ver.*" Allah dedi ki: "*Sana süre verilmiştir, O bilinen güne kadar.*" O da şöyle yanıtladı: "*Kudret ve şerefine ant olsun ki, onların tümünü azdıracağım. Ancak onlardan kendilerini sadece sana adayan kulların hariç.*" Son ayette bilgili olduğu ortaya çıkmaktadır, çünkü kendilerini yalnızca Allah'a adayanları azdıramayacağını bilmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi, bilgisi ba-

tın değil zahirdir. Buna karşılık Adem ile Havva şöyle demişlerdir: "*Rabbimiz, kendimize zulmettik. Bizi bağışlamaz ve bize acımazsan kaybedenlerden oluruz.*" (7:23)

Her halükarda, bunların tümü etraflarındaki incelikli ruhani çevrenin aksine cahilce davranarak, Efendilerine itaatsizlik etmişlerdir. İtaatsizliklerinin seviyesi onları evrim merdiveninin en alt basamağına düşürmüştür. Bu basamak yukarıda "incir"le simgelenen en dipteki basamaktır. En aşağıdaki Şeytan, onun üstündeki Havva, ikisinin de üstündeki ise Adem'dir. Karşı karşıya kaldıkları yeni çevrede dört bir yandan kötülüklerle kuşatılmışlardır, ancak kısa zamanda yeni çevrelerine uyum sağlayarak geçmişteki kusursuzluklarını unutmuşlardır. Allah Şeytan'ın talebini kabul ederek ona Kıyamet gününe dek süre tanımıştır. Bu nedenle onu en dibe yollamıştır. Çünkü onun talebi yükselmek değil yalnızca cezasını erteletmektir. Allah, Adem ile Havva'nın da taleplerini kabul etmiştir. Onlar da, Allah'a itaatsizlik ettiklerinde dile getirdikleri merhamet ve af talepleri karşılanana dek en dibe gönderilmişlerdir. "*Allah'ın rahmeti güzel davrananlara yakındır.*" (7:56)

Tin (İncir) Suresi'nden yukarıda yapılan alıntılara bakarak –" Ancak inanıp erdemli davrananlara kesintisiz bir ödül vardır."- Adem ile Havva'nın yaratım merdiveninin en alt basamağına gönderilmedikleri düşünülebilir. Ama bu doğru değildir. Şu ayetlere bakıldığında her şey açıklığa kavuşur: "*İçinizden oraya uğramayacak hiç kimse yoktur. Bu, Rabbin kesinleşmiş bir hükmüdür. Sonra, erdemlileri kurtaracağız. Zalimleri ise orada diz üstü bırakacağız.*" (19:71-72) Buna göre, Adem ile Havva en dipten çıkarılmış ve Allah'ın merhameti ve affediciliği sayesinde yükselişleri başlamıştır. Şeytan ise, değişmeyi reddettiği için geride bırakılmıştır.

Allah soruyor: "*Artık neden hala bu dini yalanlıyorsun?*" Din, ödül anlamına gelir. İslam'ın özünün ve hukukunun dayandığı karşılıklılık ilkesine göre ödül, kısastır. Bu, insanoğlunun en iyi

ölçülerdeki yaradılışından en diplere indirildiğini, yani karşılıklılık ilkesine, adil ve tarafsız cezaya örnek olması için verilmiş bir örnektir.

Allah der ki: "*Allah bilgelerin En Bilgesi değil midir?*" Burada da karşılıklılık ilkesini benimsetmek ve onun bilgeliğini anımsatmak amaçlanmıştır.

ADEM İLE HAVVA'NIN AFFI

Adem nasıl affedildi? Allah, meleklerden Adem'in önünde secde etmelerini istedi. Aynı şeyi Şeytan'dan istediğinde o emre uymadı. Melekler Teşrii Hükme itaat ettiler çünkü onlar "*Allah'ın buyruğuna karşı gelmezler ve kendilerine ne emredilmişse onu uygularlar.*" (66:6) Şeytan Teşrii Hükme karşı geldi, ama bu itaatsizlikle aslında Yaratıcı Hükme boyun eğmiş oldu. Meleklerin Adem önünde secde etmeleri ona hizmetçi kılınmaları anlamına geliyordu. Aynı şey Şeytan için de geçerliydi. Ancak meleklerle Şeytan'ın hizmetkarlığı farklı şekillerde olacaktı. Meleklerin hizmetkarlığı Adem'in iyi davranmasını sağlarken ve doğruya (hak) yönlendirirken Şeytan'ın hizmetkarlığı kötülüğe sevk edecek ve doğrudan uzaklaştıracaktı.

Adem, yukarıdan gelen iyilik ve aşağıdan gelen kötülük arasında ikiye bölünmüştü ve her iki durumda da Allah'a doğru ilerliyordu. "*ve görünen görünmeyen nimetlerini üstünüze saçtı.*" (31:20) Görünen nimetler kısmetler, görünmeyenler ise mutsuzluklardır. Bunların tümü merhametten gelir, ancak benlik mutsuzluktan kaçınırken mutluluklara sıkıca sarılır. Allah der ki: "*Sevmediğiniz halde savaş size zorunlu kılındı. Sevmediğiniz bir şey sizin için iyi ve sevdiğiniz bir şey de sizin için kötü olabilir. Siz bilmeseniz de Allah bilir.*" (2:216) Tek sorun bilgi yoksunluğudur.

İlk insanın hayvanları insandan ayıran çizgide ayakta dururken ve onun evrimin zirvesi olarak hayal ettiğinizde yeryüzünün varisi olan Adem'i de ilk gelişme çağındaki durumuyla hayal etmiş olacaksınız. Bu; uzun ve acılı evrim süreci boyunca edindi-

ği bir dizi niteliğin sonucu olarak benzersiz bir sıçrayışla girdiği bir geçiş evresidir. Allah bu sıçrayışı şöyle ifade etmektedir: "*Biz, insanı özel bir balçıktan yarattık. Sonra onu güvenli bir korunakta bir damlacık haline getirdik. Sonra bu az suyu "alaka" hâline getirdik. Alakayı da "mudga" yaptık. Bu 'mudga'yı da kemiklere dönüştürdük ve bu kemiklere de et giydirdik. Nihayet onu bambaşka bir yaratık olarak ortaya çıkardık. Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şânı ne yücedir!*" (23:12-14)

Bu sıçrayıştan şu Allah kelamında da söz edilmektedir: "*Hani Rabbin meleklere demişti ki: 'Ben kupkuru bir çamurdan, şekillenmiş kara balçıktan bir insan yaratacağım. Ona şekil verdiğim ve ona ruhumdan üflediğim zaman, siz hemen onun için secdeye kapanın!*'" (15:28-29) "Ona şekil verdiğim zaman" cümlesi gökyüzü ve yeryüzü tek bir buluttan ibaret iken su buharı ile başlayan ve Allah'ın kendi ruhunu üflemesine kadar devam eden evrim zincirini işaret etmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi, Allah'ın Ruhu, "yaşama iradesi" sürecini tamamlayan "özgür irade"dir. Bu irade insanı birdenbire diğer hayvanlardan üstün kılmıştır. Özgür irade birdenbire herhangi bir şeyden meydana gelmemiş, aksine uzun bir gizlenme ve uyku halinin ardından vücuda gelmiştir. O, hayatın sütünden bir mücadele sonucu elde edilmiş bir tereyağı gibidir. Özgür irade ve yaşama iradesi birbirleriyle kapışmış, bunun sonucu olarak akıl meydana gelmiştir.

Yaşama iradesi, yeryüzünden belirmiştir. Göksel öğeler bu güce etki etmeye çalışmış ancak yeryüzü öğeleri bu konuda daha baskın çıkmışlardır. Özgür irade de yeryüzünden belirmiştir ama göksel öğeler bu konuda daha baskındırlar. Özgür irade, insanları iki ayağı üzerine dikelmeye ve yürümeye böylece akıllarının karar verdiği işlerde ellerini daha fazla kullanmaya teşvik etmiştir. İnsanoğlu etrafına bakmaya başlamış, güneşi, ayı, yıldızları görmüş, dik konumda yürümeye başlamış ve yeryüzünü ve gökyüzünü keşfetmiştir: "*Gözünü yere dikerek giden mi yoksa doğru yolda dümdüz yürüyen mi daha doğru yoldadır?*" (67:22)

Evrendeki Adem yukarıdaki melekler ile aşağıdaki şeytanlar arasında ikiye bölünmüştür, böylece tüm evrende bir berzah halini almıştır. Aynı şekilde evrenin aklı da olmuştur. Allah, bu ayette insanın bu konumundan söz etmektedir: "*İki denizi birbirine kavuşmak üzere salıvermiştir. Aralarında bir engel vardır, birbirine geçip karışmazlar.*" (55:19-20) Buradaki denizlerden biri itaatle aydınlanmış üstün ruhlar, diğeri ise itaatsizlikle kararmış alçaltılmış ruhlardır.

Adem'in aklı da; benliğini ifade eden "yaşama iradesi" ile ruhunu ifade eden" özgür irade" arasında bölünmüştür. Akıl bir berzah'tır ve Allah buna yukarıdaki iki ayetle açıklık getirmiştir. Ayetlerdeki batını anlam aklı ifade ederken zahir anlam Adem'i işaret etmektedir.

Benliğin işi her tür araçla haz peşinde koşmak ve acıdan uzak durmaktır. Bu nedenle Yaratıcı Hükme itaat ederken Teşrii Hükme itaat etmekte zorlanır çünkü bunun için sınırlamalara tabi olması gerekir. Benlik, bu yanıyla Şeytan'ı andırır.

Ruh ise helali ve haramı ayırt eder. Benliği öte dünyadaki helal hazza kavuşması amacıyla anlık yasak hazlardan uzak tutmaya çalışır. Böylece haram hazlardın sebep olacağı anlık ya da ebedi acıyı engellemeyi amaçlar. Bu nedenle hem Yaratıcı Hükme hem de Teşrii Hükme itaat eder. bu yanıyla da melekleri çağrıştırır.

Adem, gelişiminin o ilk aşamasında, tadabileceği ve tadamayacağı şeyler konusunda bilgilendirilmiştir. Diğer bir deyişle, haram- helal bilgisi verilmiş ve eğer haramdan uzak durabilirse ve yasaklanmış olanlardan sakınabilirse daha fazla özgürlüğü hak ederek özgürlüğünü dilediğince yaşamakla ödüllendirilecektir. Allah diyor ki: "*İyiliğin karşılığı iyilikten başka bir şey midir?*" (55:60) İyilik yapmanın karşılığı Allah'ın defalarca fazla lütfudur: "*Kim (Allah huzuruna) iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır. Kim de kötülükle gelirse o sâdece getirdiğinin dengiyle cezalandırılır. Onlar haksızlığa uğratılmazlar.*" (6:160) İyilik yapan de-

falarca fazlasıyla ödüllendirilir: "*Allah yolunda mallarını harcayanların örneği, yedi başak bitiren bir tohum gibidir ki, her başakta yüz tohum vardır. Allah dilediğine kat kat fazlasını verir. Allah'ın lütfu geniştir, O her şeyi bilir.*" (2:261)

Tek bir tohum yedi başak, her bir başak yüz tohum üretir, yani tek bir tohumdan yedi yüz tohum meydana gelir. *Kuran*; "Allah dilediğine kat kat fazlasını verir." derken, bu miktar yedi yüz ya da yedi bin misli dahi olabilir. "Allah'ın lütfu geniştir, O her şeyi bilir." cümlesi onun sayıların ötesinde sonsuz berekete sahip olduğunu belirtir.

Eğer Adem direnemeseydi ve günaha zayıf düşerek haram hazlara yönelseydi özgürlüğünü kötüye kullanmış olacak ve bu nedenle kısıtlanacaktı. Eğer bu kötüye kullanım toplumun haklarına suistimali de içerseydi özgürlüğü Şeriattaki karşılıklılık ilkesi uyarınca yine kısıtlanırdı: "*O Kitap'ta onlar üzerine şöyle yazmıştık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş... Yaralamalar karşılığında da kısas. Kim kısası bağışlarsa, bu bağışlaması kendisi için günahlara perde olur. Allah'ın indirdiğiyle hükmetmeyenler zalimlerin ta kendileridir.*" (5:45)

Özgürlüğünün suistimali yalnızca kendisini etkileseydi bu defa karşılıklılık ilkesi uyarınca şöyle bir kısıtlamaya maruz kalacaktı: "*Kim bir zerre ağırlığı iyilikte bulunursa onu görür. Ve kim bir zerre ağırlığı kötülükte bulunursa onu görür.*" (99:7-8) Karşılıklılık ilkesinin yalnızca, önce *Tevrat*'ta belirtilmiş, ardından *İncil* tarafından onaylanmış ve nihayetinde *Kuran* tarafından uygun bulunmuş ve tekrar edilmiş kurallar uyarınca işletileceği düşünülmemelidir. Karşılıklılık ilkesi toplumun evrimiyle paralel olarak evrilen bir ilkedir ve insan aklının algı seviyesi ile kendi sonsuz kaynağı olan hakikat ilkesini anlama yeteneğine bağlı olarak da değişebilir. Hakikat ilkesi daima her şeyi kapsayan, evrensel ve katidir.

Hakikat düzeyindeki karşılıklılık ilkesinin Şeriattaki karşılıklılık ilkesinin geçmişteki kimi uygulamaları tarafından gözden ka-

çırılmış olan değişmezliği, bir yandan özgürlüğünü suistimal edenlerin kısıtlanmasını bir yandan da aynı günah için farklı cezaların verilmesini engellemeyi sağlar. Hakikat düzeyindeki karşılıklılık Şeriat düzeyindeki karşılıklılıktan daha kesindir. Şeriat düzeyindeki karşılıklılık ilkesi uyarınca uygulanan dört yasak (belli suçlar için önerilen belli cezaları kapsıyor) hakikat düzeyine en yakın olandır. Bunlar zina, yalan yere zinayla suçlama, hırsızlık ve yol soygunculuğudur. Bunlara verilen cezalarda iki temel ilke esas alınır: cinsel ilişkilerin kutsallığı ve mülkiyet haklarının kutsallığı. Bunlar; ilkel insan toplulukları tarafından da toplumu ayakta tutabilmek için uygulanan yasalardır. Bunların ardından sarhoşluk yasağı gelir.

Karşılıklılık, benliğin yaklaşımını düzeltmesi ve aşırı haz peşinde koşmaktan kaçınması amacıyla eğitilmesi için dengeli bir acıya tabi tutularak aşırı haz düşkünlüğü karşılığında cezalandırılması ve böylece kötülükten arındırılmasına yarar.

ADEM NASIL AFFEDİLDİ?

Günah işlemesine izin verilerek affedilmiştir. Yani özgürlüğü, başına sonsuza dek bir bekçi konarak kısıtlanmamıştır. Şeytan'ın aksine, Adem'in özgürlüğüne tekrar kavuşmasına ve onu yeteneği oranında kullanmasına izin verilmiştir.

Adem, iyiyle kötü arasında bocalayarak özgürlüğünü kullanmaya başlamıştır. Doğru kullandığında daha fazlasını elde etmiştir. Suistimal ettiğinde ise sonuçlarına katlanmak zorunda kalmış; işlediği günahla ilişkili olarak karşılıklılık ilkesi uyarınca cezalandırılmıştır. Bu süreç özgürlüğünü daha önce suistimal ettiği alanlarda doğru biçimde kullanması için benliğin güçlerini uyarmak amacıyla sürdürülmüştür.

Bu cezalandırma süreci dahi Allah'ın ilahi merhametini gözler önüne serer. İyilikler on misliyle, hatta sonsuz kere ödüllendirilebilirken kötülükler yalnızca kendi ağırlıkları oranında ceza görürler. Allah kötü davranışları affedebilir, onları iyiye çevirebilir

ve sonsuz kez artırabilir de. Allah der ki:

Yine onlar ki, Allah ile beraber (tuttukları) başka bir tanrıya yalvarmazlar, Allah'ın haram kıldığı cana haksız yere kıymazlar ve zina etmezler. Bunları yapan, günahı(nın cezasını) bulur; Kıyamet günü azabı kat kat arttırılır ve onda (azapta) alçaltılmış olarak devamlı kalır. Ancak tövbe ve iman edip iyi davranışta bulunanlar başkadır; Allah onların kötülüklerini iyiliklere çevirir. Allah çok bağışlayıcıdır, engin merhamet sahibidir. (25:68-70)

Adem ilahi sözlerden etkilenmiş ve kefaretini ödeyerek affedilmiştir: "*Bu durum devam ederken Âdem, Rabbinden bir takım ilhamlar aldı ve derhal tövbe etti. Çünkü Allah tövbeleri kabul eden ve merhameti bol olandır.*" (2:37) Adem'in sözleri şöyleydi: "*Rabbimiz, kendimize zulmettik. Bizi bağışlamaz ve bize acımazsan kaybedenlerden oluruz.*" (7:23)

Adem, akılcı bir insana dönüştükten sonra affedilmiştir. Ne var ki, bu seviyeye erişmesi için çağlar geçmiştir. Allah diyor ki: "*İnsanın üzerinden, kendisinin anılmaya değer bir şey olmadığı bir zaman periyodu geçmemiş midir? Biz insanı bir sıvı karışımdan yarattık ki onu sınayalım. Bu yüzden onu işiten ve gören yaptık. Ona yolu gösterdik; ya şükredendir, ya da nankör.*" (76:1-3) Bunun anlamı, insanın aklı yetmediği için sorumluluk sahibi olmadığı uzun bir dönemin geçmiş olduğudur. Bundan daha önce bahsetmiş ve Allah'ın hayatı, hakikat düzeyindeki karşılıklılık ilkesi uyarınca su ve çamur görüntüsünden akıl seviyesine dek yarı doğrudan bir yolla yarattığını söylemiştik: "*Kim bir zerre ağırlığı iyilikte bulunursa onu görür. Ve kim bir zerre ağırlığı kötülükte bulunursa onu görür.*" (99:7-8) Bu ilke iyiyi teşvik etmek, kötüyü yok etmek için işler.

Adem'in "balçıkla karışık temiz su" olmasından sorumluluk sahibi bir insan olmasına dek geçen süreç ve Tanrı'ya doğru ev-

rilmesi affedilmesinin sebebidir. Peki ondan önce Adem kimdir ve nasıl affedilmiştir: "Biz, *insanı özel bir balçıktan yarattık. Sonra onu sağlam bir bekleme yerinde bir damlacık haline getirdik.*" (23:12-13) Adem balçıkla karışık bir su damlacığı haline gelmeden önce hayatın kaynağı da olan bir su buharıydı: "*İnkar edenler, görmezler mi ki gökler ve yer bitişik durumda idi de biz onları patlattık? Ayrıca her canlıyı da sudan yarattık. Hâlâ inanmayacaklar mı?*" (21:30) Bu su buharı parçacığı balçığın da kökenidir. Adem, İlahi Takdirin isteğiyle, doğrudan bir kararla bu aşamada affedilmiştir ve hayat Allah'ın da istediği şekilde ona doğru yönelerek evrilmiş ve gelişmiştir. Bu İlahi Takdir ilkesi aynı zamanda karşılıklılık ilkesidir.

Adem'in affedilişi farklı açılardan aslında determinizmdir. İnsanlar elementler düzeyinden hayat düzeyine, ilkel yaşam düzeyinden ileri, incelikli ve karmaşık hayat düzeyine ve aklın gelişmesiyle birlikte kolektif özgürlük düzeyine ve son olarak kolektif özgürlük düzeyinden mutlak bireysel özgürlük düzeyine dek determinizme bağlıdırlar. Determinizm kaçınılmaz olarak bu son düzeye doğru ilerlemektedir çünkü hedefi sonsuzluktaki Tanrı'dır.

DETERMİNİZM MUTLAK İYİLİKTİR

Aklın gelişmesiyle birlikte, Şeriat düzeyindeki karşılıklılık ilkesi yeşermeye başlamıştır. Başlangıçta hakikat düzeyindeki karşılıklılık ilkesine göre daha ham olsa da sonraları aklın güçlenmesi ve olgunlaşmasına bağlı olarak daha incelikli ve öngörülü bir hal almıştır. Evrilmekte olan insan iradesini yansıtan bu geçiş süreci ilkesi orijinal ilkeye tamamen benzemek yolunda ilerleyerek, Allah'ın iradesini yansıtır bir hal almaya çalışsa da bunu asla tam olarak gerçekleştiremeyecektir.

İnsanoğlu; uzaklıktan yakınlığa, cehaletten bilgiye, çoğulluktan tekilliğe, kötüden iyiye, sınırlılıktan sınırsızlığa ve bağımlılıktan bağımsızlığa yönlendirilmiştir.

Determinizm, en başından beri, adalet görünümündeki merhametti. Yani daha önce de belirtildiği gibi adaletten daha fazlasıydı; merhamet adaletten üstündür.

Determinizm, belli bir düzeydeki "zeka dolu" özgür eyleme dayandığından özgürlüğün kendisidir. Özgürlüğünü doğru kullananlara daha fazlası verilecektir, böylece deneyim ve pratik yoluyla daha fazlasını da kazanmasının yolu açılacaktır. Özgürlük doğru kullanılmadığında, günahkar olan özgürlüğünü doğru kullanması için gerekli yeteneği kazanması amacıyla incelikli bir hukuk eşliğinde belli sonuçlara katlanmak durumunda kalır. Böylece insan determinizmden özgür iradeye yönlendirilir, çünkü entelektüel, sözel ve pratik boyutlarda doğru muhakemede bulunduğu sürece kişi özgürdür.

Allah'ın Davut Peygamber'e söylediklerini aktaran şu hadise kulak verelim: "*Ey Davud, sen de isteyeceksin ben de. Ama sonuçta yalnızca benim istediğim olacak. Eğer benim irademe teslim olursan sana kendi istediğini bahşederim. Eğer benim irademe teslim olmayı reddedersen sana kendi istediklerin yüzünden acı çektiririm. Sonuçta yalnızca benim iradem geçerlidir.*" Allah başta, "Ama sonuçta yalnızca benim istediğim olacak", diyerek yalnızca kendi iradesinin etkin olduğunu göstermektedir.

"Eğer benim irademe teslim olursan sana kendi istediğini bahşederim", cümlesiyle insanoğlunun iradesinin yalnızca Allah'ı tercih etmesi durumunda etkin olabileceğini anlatmaktadır. Şu sorulabilir: Kişi Allah'ı seçebilir mi? Kişi onu ancak O, kişiye kendisini seçmeyi bahşederse seçebilir: "*Dilediği miktar dışında O'nun bilgisinden hiçbir şeyi kavrayamazlar.*" (2:255) Allah, bizden her an kendi bilgisinden bir şeyler öğrenmemizi ister: "*O, her an yeni bir iş ve oluştadır.*" (55:29) Demek oluyor ki, O sürekli olarak kendisini kullarına tanımaları amacıyla farklı şekillerde gösterir. Onun bir günü yirmi dört saat değildir. Bu tür bir görüntünün zaman birimi bir saniyenin milyarlarca parçaya bölünmesiyle ve böylece zaman olgusundan sıyrılmasıyla ölçülebi-

lir. Tüm bunlar Allah'ın kullarına kendisinden almaları için bahşettiği yetenekle uyumludur. Çünkü Allah'tan alabilme yeteneği yine Allah'ın bilgeliğine bağlıdır; sınırlılık kendiliğinden sınırsızlığa, engeller özgürlüğe dönüşür. Bağımsız bir iradeye sahip olduğumuzu hissetmemizi sağlayan şey işte bu mutlak merhamettir ve bu duygu bizi bu iradeyi doğru biçimde kullanmaya sevk eder.

Özgür iradeyi doğru kullanmak, yalnızca Allah'ı seçmektir. Eğer bunu düşünce, konuşma ve eylemde tam bir kararlılıkla yaparsak bize daha fazla özgür irade bahşedecektir. Eğer Allah'tan başkasını seçerek özgür iradeyi kötü kullanırsak onu gelecekte nasıl doğru kullanacağımızı öğretmek için bizi sınırlayacaktır. Özgürlüğün doğru kullanımı, O'nun bize hediyesidir. Kuşkusuz, özgürlüğün kötüye kullanımı da O'nun bize bir hediye verebilmek için doğru kurguyu hazırladığı bilgeliğinin bir göstergesidir. Tüm bunlar ne bizi rahatsız edecek ne de varlığımızı tehdit edecek bir incelikle gerçekleşir.

Cehaletimiz nedeniyle Allah yerine kendimize yönelebiliriz. Ama bu cehalet kalıcı değildir ve her an yeni bilgiler edinerek ondan uzaklaşırız. Cehaletten, özgürlük suistimalinden ve cezadan uzak durabilmek için gereken bilgiden neden yoksun yaratıldık diye sorulabilir. Çünkü ceza özgürlük için ödediğimiz bedeldir ve özgürlük sorumluluk demektir. sorumluluk ise doğru ya da yanlış olan davranışlarımızın sonuçlarına katlanmayı gerektirir.

Allah kimi yaratıkları bilgi sahibi ve hata yapmaktan uzak yaratmıştır ama onlar, yani melekler özgür değillerdir. Bu nedenle kusursuz sayılamazlar. Allah, doğruya da yanlışa da yönelebilme yetenekleri nedeniyle insanları meleklere yeğlemiştir. Peygamber bu konuda şöyle der: "*Eğer hata yapmaz ve tövbe etmezseniz, Allah sizi hata yapan ve ardından affedilmek için tövbeye yönelen insanlarla değiştirir.*" Allah'ın evrene bakış açısının merkezinde sanki tövbe eden günahkarlar vardır. Çünkü bu şekilde özgür-

lüğe, tam olarak özgürlüğe yönelebilecek olanlar bunlardır. Mutlak özgürlük ise Allah'ın bir niteliğidir.

Her sınırlı insan yalnızca özgür olmaya değil, mutlak özgürlüğe ihtiyaç duyar. Her cahil insan da yalnızca bilgiye değil, mutlak bilgiye yönelir. Allah der ki: "*Ey insan, Rabbine doğru çalışıp çabalarsın ve sonunda O'nunla karşılaşırsın.*" (84:6) "*Sizi boş yere yarattığımızı ve bize dönmeyeceğinizi mi sandınız?*" (23:115) Allah'la karşılaşmak ve ona dönmek mesafe kat etmekle değil onun niteliklerine yaklaşmakla olur. İşte bu nedenle determinizm mutlak iyiliğin kendisidir. O, hem anlık olarak hem de uzun vadede iyiliktir.

Allah'ın lütfuyla birlikte determinizm yoluyla cehaletin sona ereceği bir zaman gelecektir. Peygamber şu hadiste bu konuya değinmektedir:

"*Allah'a tam ve doğru biçimde güvenirseniz sizi de kuşları esirgediği gibi esirger ve bu sayede şimdiye dek kimsenin öğrenememiş olduğu her şeyi öğrenebilirsiniz. Sahabeler sordular: 'Senin de mi?' Peygamber yanıtladı: 'Evet benim bile.' Dediler ki: 'Peygamberlerin yetersiz kalacağı bir şey olduğunu düşünmezdik.' Dedi ki: 'Allah öğretebileceği şeylerin öğrenilemeyeceği kadar büyüktür.'*"

Daha az cehalet ve daha çok bilgiyle kötülükler ve bu kötülükler nedeniyle verilen cezalar da azalır.

Ceza, dinde bir kural değil, yalnızca kusurlu bir başlangıç sürecine eşlik eden geçici bir gerekliliktir. Bu sayede evrim basamakları tırmanılır ve cezaya gerek duyulmayacak kadar bilgiye sahip olunur. Bu noktaya gelindiğinde ceza kaldırılacak ve benlik kendi zaferiyle yeşerecektir.

Benlik, cehennemden çekinerek ve cennete gitmeyi isteyerek yeşerir. Böyle bir süreç her bir kişinin deneyimine bağlı olarak kısa ya da uzun sürebilir. Ama her bir kader için sabit bir zamanlama vardır ve her sabit zaman için kesin bir son mevcuttur.

Bu nedenle bir kişi için cehennemdeki cezanın asla bitmeyeceğini düşünmek kesin bir yanılgı olur. Bunun anlamı kötülüğün evrendeki yasa halini almış olmasıdır ve bu kesinlikle yanlıştır. Sonsuz bir ceza ancak bilgelikten yoksun hırslı bir ruhun intikam şekli olabilir. Allah bundan kesinlikle uzaktır.

KAZA VE KADER

Kader, kazanın son aşamasıdır: "*Biz her şeyi belli bir ölçüyle yaratmışızdır. Buyruğumuz göz kırpması gibi anidir.*" (54:49-50) Kaza, işte bu buyruktur ve "göz kırpması gibi" teriminde söylendiği gibi bir zaman ve mekan birimidir. Kader, kazanın işlenmesidir ve zaman ve mekana aşamalı olarak, yavaşça ve evrimci bir çizgide yayılır.

Kaza ve kaderden başka bir ayette daha söz edilir: "*Allah dilediğini siler, (dilediğini de) sabit bırakır. Bütün kitapların aslı onun yanındadır.*" (13:39) "Allah dilediğini siler, (dilediğini de) sabit bırakır" cümlesi kaderi tarif eder. Başka bir deyişle, ardışık varoluş biçimleriyle evrimi işaret eder. daha önce hayatın, en az özü kadar istikrarlı olana dek sonsuzluğa ulaşıncaya kadar sürecek biçimde evrildiğini söylemiştik. "Bütün kitapların aslı onun yanındadır" cümlesi kaderin gizini taşıyan kazayı temsil eder.

Kaza ve kadere şu ayette de değinilir: "*Her şeyin hazineleri yalnız bizim yanımızdadır. Biz onu ancak belli bir ölçüyle indiririz.*" (15:21) "Biz onu ancak belli bir ölçüyle indiririz" cümlesi kaderi işaret ederken, "Her şeyin hazineleri yalnız bizim yanımızdadır" cümlesi kazayı belirtir.

Kader; iyiyle kötünün, bilgiyle cehaletin sergilendiği bir ikilik aşamasıdır. Kaza ise artık Şeytan'ın varolmadığı, yalnızca mutlak iyinin sonsuzluktaki Tanrı'nın yanında varolduğu bir tekillik aşamasıdır. Bunu Sufi dostlarımız kaderin gizi olarak bilirler. Ancak belli bir disiplin anlayışıyla bunun hakkında konuşmamayı tercih ederler çünkü vaktin hükmü bakış açısına göre bunu açıkça konuşmak doğru değildir.

Her yaratığın biri kazada diğeri kaderde olmak üzere iki alınyazısı vardır: kazadaki alınyazısı tüm yaratıklar için mutlak iyi iken kaderdeki alınyazısı iyi de olabilir kötü de. Bu alınyazısı sıradan bir bireyin gündelik hayatındaki iyi ya da kötü olaylarla belli edilse de genel anlamıyla insanlardan gizlenmiştir. Ancak Şeriatın gündelik hayatla uyumundaki kusurları görme yetisine sahip olanlar bu bilgiye erişebilirler. Allah, Şeriatı ayrıntılandırma yoluyla hayatı düzenlemeleri için peygamberler göndermiş ve her bir insanın alınyazısını kendine saklamıştır. Böylece yarattıklarını Şeriatın helal kıldıklarını ve yasakladıklarını araştırmaya yönlendirerek "*insanların peygamberlerin ardından Allah'ı inkar etmemelerini*" (4:165) sağlamıştır.

Allah der ki: "*Hatta, "Rahman dileseydi biz onlara tapmazdık," dediler. Onların bu konuda bir bilgileri yoktur. Onlar sadece tahminde bulunuyorlar.*" (43:20) Onlar kendilerinden gizlenenlerin Rahman'ın iradesiyle gizlendiğini bilmemektedirler. Ama onun hukukundan ve Allah'tan başkasına tapmamaları emrinden haberleri vardır. "Onlar sadece tahminde bulunmaktadır" çünkü gündelik hayatlarındaki her şeyi Allah'la ilişkilendirmemekte, öte dünyaya dair inançlarındaki eksiklik nedeniyle yalnızca ibadetlerinin Allah'ı ilgilendirdiğini sanmaktadırlar.

Benlik kaderin sırrını keşfettiğinde ve Allah'ın saf iyilik olduğunu anladığında ona başvuracak, onu kabul edecek, ona teslim olacak ve boyun eğecektir. Böylece kokudan sıyrılarak kendisiyle ve etrafındaki canlılar ve nesnelere dair kendi içinde huzur bulacaktır. Tüm kötü düşüncelerden sıyrılacak, dilinin başkalarını incitmesine engel olacak ve başkalarını yaralamaktan sakınacaktır. Benlik aynı zamanda kendi birliğini fark edecek, saf iyiliğe dönüşecek ve güzel kokular yayan bir çiçek gibi kendiliğinden güzel nitelikler yaymaya başlayacaktır.

İşte kalbin, Allah'a hizmetkarlığın ilk basamağında sonsuza dek secde ettiği an budur. Böylece kul yönlendirilmekten kurtulacak ve özgürleşecektir. Çünkü determinizm onu seçme özgür-

lüğü ile onurlandırıldığı noktaya götürmüştür. Davranışlarının karşılığında artık Allah onun sözünü dinlemektedir. Allah'ın Hayatını yaşamaya, O'nun Bilgisine sahip olmaya, onun istediğini istemeye, Yeteneğini kullanmaya ve Tanrılaşmaya başlar.

Allah'ın insanın tasavvur edebileceği bir şekli, uzanabileceği bir sonu yoktur. Ancak insan, her an entelektüel ve duygusal hayatını yenileyerek ona yaklaştıkça Allah'ın kendini tanımladığı biçimde Tanrılaşır: "*O, her an yeni bir iş ve oluştadır.*" (55:29) İşte ibadetin amacı budur. Peygamber bu konuya şöyle değinmiştir: "Allah'ın niteliklerini benimseyin. O doğru yolu bilir." Allah da der ki: "*Öğrenip öğrettiğiniz kitap gereğince kendisini Rabbine adayan kullar olun.*" (3:79)

Bu insanlara yönelik olarak *Kuran*'da şöyle yazmaktadır: "*Onlar için Rab'leri katında diledikleri her şey vardır. İyi davrananların ödülü böyledir.*" (39:34) "Onlar için diledikleri her şey vardır" cümlesi onların özgür kalacağı, "Rab'leri katında" terimi ise onların Allah'a hizmetkarlık basamağında olduğunu ve yalnızca kulun Allah katında olabileceği belirtilmektedir. "İyi davrananların ödülü böyledir" cümlesi mutlak özgürlüklerini Allah'a hizmet etmek amacıyla doğru yolda kullananları işaret eder. Allah der ki: "*Cinleri ve insanları ancak bana kulluk etmeleri için yarattım.*" (51:56)

Burası bireysel hukukun geçerli olduğu, bireyselliklerin alanıdır. Allah, kulun Efendisiyle yüzleştiği yerde aracısız, örtüsüz, karanlıksız ya da ışıksız biçime kendine çağırmaktadır. Burada, ibadet Allah'a hizmetkarlıktır. Davranış, alınyazısından haberdar olmak ve denge mükemmelleşinceye kadar hayatını düzenlemektir. Allah'ın kulu, Efendisinin kendisine tabi olduğu bu aşamada Efendisine tabi olmaya çalışır. Bu, şu anlama gelir: "*Dengeyi adaletle gözetiniz; dengeyi kaybetmeyiniz.*" (55:9) Yani eğer kul, Efendisinin kendisiyle olduğu şekilde Efendisiyle olabilirse denge adaletle gözetilmiş olur. Ne var ki bu sonsuz bir uğraştır ve asla tam olarak başarılamayacaktır.

Bu noktada ibadetin pratik değerinden söz edebiliriz. Kul Efendisiyle hiçbir aracı olmadan karşılaştığında sonsuzlukla fani olan herhangi bir örtü olmadan karşılaşmış olur. Fani olan, akıldır; sonsuz olan ise kalp ya da diğer adıyla bilinçaltıdır. Örtüler, insanın varoluşundan bu yana edinilen antik korkular sebebiyle bilinçaltının yüzeyinde birikmiş istek yığınlarıdır: "*İşin esası o değil! Onların kazanmakta oldukları kalplerinin üstüne pas olmuştur.*" (83:14)

Birey, kendi içinde birbirleriyle savaşan iki parçaya bölündüğü sürece mutlak bireysel özgürlüğe ulaşamaz. O, başkalarıyla barışmadan önce kendi içindeki birliği sağlayarak iç huzurunu yakalamalıdır. Kimse sahip olmadığı bir şeyi veremez. Kişi, yalnızca bilinci çelişkilerle dolu olmadığı ve bilinçaltıyla çekişmediği sürece huzur bulabilir. Bu ikisi arasındaki birlik sağlandığında kalbin sağlığı ve aklın berraklığı ortaya çıkar. Bu noktada tam entelektüel ve duygusal hayata kavuşulur ve burası hayatın üst aşamasıdır.

Kişi yalnızca dilediği gibi düşünürse, düşündüğü gibi konuşursa ve konuştuğu gibi davranırsa içindeki birliği sağlayabilir. *Kuran*'ın hepimizden beklentisi de budur: "*Ey inananlar, neden yapmadığınız veya yapmayacağınız şeyleri söylüyorsunuz? Yapmadığınız şeyi söylemeniz, Allah katında en sevilmeyen davranışlardandır.*" (61:2-3)

Bilinç ile bilinçaltı arasındaki çekişme yalnızca bireyle toplum ve bireyle evren arasındaki ayrışma anlaşıldığında ortadan kalkar. Daha önce İslam'ın bu ayrışmaları çözümlemek konusundaki üstünlüğünden söz etmiştik. Bireyle toplum ve bireyle evren arasındaki ilişkiyi doğru anlama ihtiyacı, kişinin mutlak bireysel özgürlüğe ulaşabileceği tek ve önemli bir sürece duyulan ihtiyaçtan doğmuştur.

Determinizmi kabullenmenin olumsuz bir tavır olduğuna inananlar yanılmaktadır. Bu doğru olamaz. Kader tarafından öngörülenin gizlenmesi ve Şeriatın gerektirdiklerinin açıklanması in-

sanı Şeriatın emirlerini ve yasaklarını araştırmak için elinden geleni yapmaya ardından Allah'a duyduğu güven nedeniyle Allah tarafından öngörülenleri kabul etmeye ve ona sığınmaya sevk eder. Peygamber'in dediği gibi: "*Allah her şey üzerine ihsanı* (güzel bir şekilde muamele yapmayı) *yazdı. Bundan dolayı öldürme ve kesmeyi bile güzel şekilde yapınız. Her biriniz bıçağını iyi bilesin ve boğazlayacağı hayvanı rahat ettirsin.*"

Aslına bakılırsa, kişinin her işini olabilecek en iyi şekilde yapması en olumlu yaklaşımlardan biridir, "çünkü Allah her şey üzerine ihsanı (güzel bir şekilde muamele yapmayı) yazmıştır". Sonuç ne olursa olsun, başarısızlıkta kendini yetirmemek, başarıda sevinçten deliye dönmemek gerekir. Allah şu sözleri bize aktarırken ne kadar eğiticidir:

"*Yeryüzünde ve aranızda oluşan hiçbir şey yoktur ki biz onu yaratmadan önce bir kitapta kayıtlı olmasın. Bu, kuşkusuz Allah için çok kolaydır. Bu, yitirdiğiniz bir şey için üzülmemeniz ve O'nun size verdiği nimetlerle de şımarmamanız içindir. Allah kendini beğenip övünenleri sevmez. Onlar ki cimrilik ederler ve halka cimri olmayı öğütlerler. Kim yüz çevirirse, kuşkusuz Allah Zengindir, Övgüye layık olandır.*" (57:22-24)

SONUÇ

Sonuç olarak, bireyle evren arasındaki ilişki ne bir düşmanlık ya da savaş ne de sonsuz bir çekişme ya da mücadeledir.

İnsanoğlu evrenin ve onu dahiyane ve adilane bir şekilde yöneten bir kralın meyvesidir. Allahu Teala insanoğlunun kendi vekili olmasına izin vermiş ve onu eğiterek ve rehberlik ederek vekilliğe hazırlamıştır. İnsanoğlu cehaletinden dolayı etrafının düşmanlarla çevrili olduğunu sanarak sonu gelmez savaşlara girişmiş ve gereksiz yere kutuplaşmalar yaratmıştır. Bu çatışmalardan kurtulmadan, kutuplaşmalardan daha üstün olduğunu görmeden ve kalbini sevgi ve tutku dışındaki bütün duygulardan

kurtarmadan vekilliği elde etmesi imkansızdır. Allah yarattığı her şeyi sever: gazları, sıvıları, taşları ve madenleri, bitkileri, hayvanları, insanları, melekleri ve şeytanları. O, tüm bunları aynı zamanda sevgi de olan İradesiyle[26] yaratmıştır.insanoğlu, kalbini bütün yaratılanları sevecek kadar genişletmedikçe ve onu akıllı ve yapıcı bir biçimde hazırlamadıkça Allah'ın vekili olamaz.

Sevginin önündeki en büyük engel korkudur. Korku, insan davranışının çağlar boyunca sergilediği kusurların kaynağıdır. Korku içindeki bir insanoğlu, Allah'ın yeryüzündeki halefi olmayı ya da onun krallığına hükmetmeyi hak etmeyecektir. İslam sayesinde insan, kendisiyle, Efendisiyle ve tüm varlıklarla ve nesnelerle barışır. Allah diyor ki: "*İnananlar, tümüyle barışa teslim olun. Şeytanın adımlarını izlemeyin; çünkü o sizin apaçık düşmanınızdır.*" (2:208) Barış (silm) aynı zamanda İslam (Allah'a boyun eğme) demektir. Düşmanlık ve nefret tohumları eken "Şeytanın adımlarını izlemeyin." Düşmanlık tabiri ise şu cümlede kullanılmıştır: "O sizin apaçık düşmanınızdır."

26) İradenin Arapçası iradah, sevginin Arapçası ise raydah'tır. Yazar bu iki kelimenin aynı kökten gelmesini ve dilbilimsel ilişkilerini anlamlı bulmaktadır.

İSLAM

Bireyle toplum ve bireyle evren arasındaki ilişkinin felsefe ve İslam'daki yerlerini ele aldık. Bunu yaparken felsefenin yanıtlayamadığı bazı soruların izini İslam'da sürdük. Tüm bu yanıtları Allah'tan aldığımıza göre artık üzerinde durduğumuz zemini de keşfetmeye başlayabiliriz.

İSLAM NEDİR?

"Aslam" teslim olan ve boyun eğen demektir. İslam, özünde teslim oluş ve boyun eğiştir. Allah bu durumu şöyle açıklıyor: "*Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar? Oysa göklerde ve yerde kim varsa ister istemez O'na teslim olmuştur ve hepsi O'na döndürülecektir.*" (3:83) Din, bu anlamda pratik hayat, davranışlar ve yaklaşımlar, yol veya çizgidir. Allah'ın dini nesnelerin de özü olan Allah'ın yoludur.

Nesnelerin özü Allah'a boyun eğmektir, "Oysa göklerde ve yerde kim varsa ister istemez O'na teslim olmuştur ve hepsi O'na döndürülecektir." İslam, bu anlamda, insanoğlunun da içinde olduğu

tüm yaratıkların başlangıçtaki, sondaki ve ara süreçteki dinidir.

Allah'ın rahmeti yaratılanların özgür irade dışında boyun eğmelerini istemez. Aksine, Allah tüm yaratılanların öncüsü olan insanoğluna diğerlerinden farklı olduğuna inanma izni vermiştir. Bu yanılsama insanoğlunun kısa vadedeki acısının ve sonsuz mutluluğunun kaynağıdır. Özgür iradenin getirdiği yanılsama Allah tarafından bahşedilmiştir. Allah diyor ki: "*Biz sorumluluğu (sınanmayı) göklere, yere, dağlara sunmuştuk da onlar onu yüklenmekten çekinmişler ve kabul etmemişlerdi. Ancak onu insan yüklendi; o zalim ve cahil olmuştu.*" (33:72) "o zalim ve cahil olmuştu" cümlesi suçlama biçimindeki bir övgüdür. Bu sorumluluğu üstlenmeleri nedeniyle insanoğlu onurlandırılmıştır. Allah diyor ki: "*Adem oğullarına onur verdik. Onları karada ve denizde taşıdık. Onları güzel nimetlerle besledik. Yarattıklarımızın bir çoğundan daha üstün kıldık.*" (17:70)

Allah insanoğlunun diğerlerinden farklı olduğunu şöyle dile getirir: "*Göklerde ve yerde bulunan kimselerin, güneşin, ayın, yıldızların, dağların, ağaçların, hayvanların ve insanlardan birçok kişinin Allah'a secde ettiklerini (boyun eğdiklerini) görmez misin? Birçok kişi de azabı hakketmiştir. Allah'ın alçalttığını hiç kimse onurlu kılamaz. Allah dilediğini yapar.*" (22:18)

"Boyun eğmek" kelimesi bir çok anlama gelir ve İlahi Takdiri kabullenmeyi de içerir. İnsanlardaki kabullenme ile inorganik maddelerdeki kabullenme arasında bir fark yoktur. Kelimenin secde etmek anlamı da vardır ve bu nedenle "insanlardan bir çok kişiden" de söz edilmektedir. Bunlar bedenlerini secdeye yatıranlardır. İkinci bölümdekiler secde etmeyi reddedenlerdir: "Birçok kişi de azabı hakketmiştir". Bunlar İlahi Takdire boyun eğmediklerinden değil, aslında boyun eğdiklerinden, ancak secde etmedikleri için bu boyun eğişleri kabul görmeyerek cezaya çarptırılanlardır.

Boyun eğmek, Allah'ın hizmetkarlığını kabul etmek demektir. Ancak bu hizmetkarlık da tam olarak yerine getirilemez, çünkü

aynen Tanrı olmak gibi hizmetkarlık da sınırsızdır. İnsanlığın öncüleri olan peygamberler bu tür bir hizmetkarlığın belli derecelerine ulaşmışlardır. Tüm tapınanları ifade eden ve kişilikteki zahir ve batın bölünmeyi işaret eden "*İşte şunlar, Rab'leri hakkında tartışan iki karşıt gruptur.*" (22:19) ayeti Allah'a kusursuz hizmetkarlığın tam olarak başarılamayacağını belirtir. İkili bir doğaya sahip olan insan benliği sonsuza dek bölünmüş kalacaktır ve kusursuz hizmetkarlık ise yalnızca bölünmemiş bir benliğe özgü olacaktır.

İbadete adanmak hizmetkarlığa adanmaktır, çünkü ibadet yanılsamayı ortadan kaldırır ve insanı tutsaklıktan özgürlüğe, cehaletten bilgiye, mutsuzluktan mutluluğa götürür. Ancak bu yalnızca insanoğlunun gönüllü olarak kendisini diğer inorganik maddelerden ayıran zekasıyla, anlayışıyla ve takdiriyle İlahi İradeye boyun eğmesiyle gerçekleşir. Allah diyor ki: "*Güzellikler sergileyerek ve bilerek-isteyerek İbrahim'in dinine uyarak yüzünü Allah'a teslim edenden daha güzel dinli kim olabilir! Allah İbrahim'i dost edinmişti.*" (4:125) Bu ayetin en önemli kısmı "bilerek-isteyerek" deyimidir. Aynı ifade şu ayette de geçer: "*Kim, bilerek-isteyerek tümüyle Allah'a yönelirse en sağlam bağa sarılmıştır. Tüm işleri Allah kontrol eder.*" (31:22) "bilerek-isteyerek" deyimi her iki ayet için de önem taşımaktadır. Çünkü inorganik maddeler de kendilerini Allah'a teslim ederler ancak bunu bilerek-isteyerek yapamazlar. Başka bir deyişle, teslimiyetlerinin bir anlamı yoktur çünkü bunu yalnızca İlahi Takdir uyarınca yaparlar ve onun onayına tabi olmazlar. Bu onaya yalnızca, menfaatleri için peygamberler yollanan insanlar mazhar olabilmiştir.

İslam, bu anlamda, insanoğlu son aşamada kavrayışlı İslam'a ulaşmak için aşamalı olarak gerçekçi bilgelikle aydınlatılana kadar özgür irade peşine düşerek kapıldığı insani yanılsamayı da barındıran bir insanlık dinidir.

İnsanlığın dini olarak İslam aklın evrimiyle birlikte gelişmiş ve olgunlaşan akla ilkel başlangıcından parlak ve incelikli sonuna

dek eşlik etmiştir.

İnsanlığın dini olan İslam aynı zamanda yukarıdaki ayette de belirtildiği üzere Allah'ın da Dinidir: "*Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar? Oysa göklerde ve yerde kim varsa ister istemez O'na teslim olmuştur ve hepsi O'na döndürülecektir.*" (3:83) İslam'ın insanlığın dini oluşuna şu ayette de değinilmektedir: "*Kim Allah'a teslimiyetten başka bir din ararsa, bu kendisinden asla kabul edilmeyecek ve o, ahirette kaybedenlerden olacaktır.*" (3:85) "Ve o, ahirette kaybedenlerden olacaktır" cümlesi insanoğlunun çabalarının boşa gideceğini ve sonunda teslimiyete razı olacağını belirtir. Başka bir ayette de benzer bir konuya değinilir: "*Allah tarafından onaylanan biricik din, İslam'dır. Kitap verilmiş olanlar, kendilerine bilgi geldikten sonra sırf aralarındaki kıskançlık yüzünden anlaşmazlığa düştüler. Allah'ın ayetlerini inkar edenler için Allah hesabı çabuk görür.*" (3:19)

Allah zaman ve mekanla sınırlı değildir. O, "sınırsız mükemmelliktir". İnsanlık dini olan İslam ile elementlerin dini olan İslam aynıdır ve bunların ikisinden de aynı derecede teslimiyet beklenir. Ne var ki, insanların teslimiyeti sonsuza dek sürecek bir farkındalık ve anlayış kazanma çabası içinde gerçekleşmelidir. "Kitap verilmiş olanlar, kendilerine bilgi geldikten sonra sırf aralarındaki kıskançlık yüzünden anlaşmazlığa düştüler" cümlesi bir anlamda, bu kişilerin hukukta ayrılıklar yaşadıklarını ifade eder. Gerçekte, din yalnızca bir tanedir ve hukuklar farklılaşabilir. Allah diyor ki: "*İnsanlar bir tek topluluktu. Allah peygamberleri müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdi ve anlaşmazlığa düştükleri konularda halk içindeki adaleti sağlamaları için onlarla birlikte gerçeği içeren kitabı indirdi.*" (2:213) İnsanlar ilkel bir cehalete sahip tek bir topluluktu ve Allah "onlarla (peygamberlerle) birlikte gerçeği içeren kitabı indirdi" cümlesi hem "la ilah ila-Allah"[27] kelimesini hem de toplulukları ve ibadetleri için en uy-

27) Bu kelime, Allah'ın tek Efendi ve Yaratıcı olduğunu ifade eder. Bu metinde tektanrıcı bir inancı temsil etmektedir.

gun hukuku ifade etmektedir. Sonra hukukla birlikte ayrılıklar belirmiştir ve "anlaşmazlığa düştükleri konularda halk içindeki adaleti sağlamaları için" kitap indirilmiştir.

Dinin tek bir tane olması konusunda *Kuran* şöyle der: "*Göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır. Sizden önce kendilerine kitap verilenlere de size de, "Allah'ı sayıp dinleyin," diye öğütledik. İnkar ederseniz, bilesiniz ki göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır. Kuşkusuz Allah kimseye muhtaç değildir, övgüye layıktır.*" (4:131) "Sizden önce kendilerine kitap verilenlere de size de, "Allah'ı sayıp dinleyin" diye öğütledik" cümlesi şunu ifade eder: Size yaptığımız gibi onlara da la ilah ila-Allah demelerini emrettik, çünkü bu Allah korkusunun en belirgin göstergesidir. Şu ayete de göz atalım: "*O zaman inkâr edenler, kalplerine taassubu, cahiliye taassubunu yerleştirmişlerdi. Allah da elçisine ve müminlere sükûnet ve güvenini indirdi, onların takvâ sözünü tutmalarını sağladı. Zaten onlar buna lâyık ve ehil kimselerdi. Allah her şeyi bilendir.*" Buradaki takva sözü la ilah ila-Allah'tır. Peygamber'in bu hadisi de aynı konudadır: "*Benim ve benden önceki peygamberlerin getirdiklerinin en iyisi la ilah ila-Allah'tır.*"

Dinin tek bir tane olması konusunda Allah diyor ki: "*Daha önce Nuh'a buyurduğu dini size yasa olarak belirledik. Sana vahyettiğimiz gibi İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya da öğütledik: "Bu dini doğru tutun ve onda ayrılığa düşmeyin." Fakat kendilerini çağırdığın şey, ortak koşanlara ağır gelmektedir. Allah dileyeni kendine seçer ve kendisine yöneleni doğruya ulaştırır.*" (42:13) "Daha önce Nuh'a buyurduğu dini size yasa olarak belirledik" daha önce Nuh'a ve ondan da önce Adem'e buyrulan dinin size de iletildiğini belirtir. Bunu açıklarken aynı dini size de buyurmaktadır. Burada kastedilen Şeriat değil Şeriat'ın dayandığı ilke olan tevhid'dir. Çünkü tevhid tek bir tane iken Şeriat çeşitlilik arz eder. Çünkü Allah der ki: "*Bu dini doğru tutun ve onda ayrılığa düşmeyin. Fakat kendilerini çağırdığın şey, ortak koşanlara ağır gelmektedir.*" Çoktanrıcılığa inananlara tektanrıcılığa çağrılmak ağır gelmektedir.

Bir din olarak İslam, bireyle toplum arasındaki ilişkiyi ele aldığımız bölümde de bahsettiğimiz gibi ilk insanla birlikte ortaya çıkmıştır. İslam İlahi Takdir ile uzlaşmak konusunda azami çaba harcar. Bu konuya da Yaratıcı Hüküm ve Teşrii Hüküm başlıklarında değinmiştik. Sonuçta, İslam'ın bir başlangıcı vardır ama sonu yoktur; çünkü onun sonu Allah'tır: "Allah tarafından onaylanan biricik din, İslam'dır"

Bu türden bir din kavramı ilk defa erken dönem pagan inançlarında belirmiştir. Daha sonra ilerlemiş kimi inançlarda görülmüş ve sonunda kutsal kitaplara sahip tektanrılı inançlarda boy göstermiştir. Bunlardan biri Yahudilik, diğeri Hıristiyanlıktır. Bütün bu süreç Muhammed'in gelişiyle ve *Kuranı Kerim*'in indirilişiyle son bulmuştur.

Bu sürecin piramit benzeri bir yapısı vardır: En altta çoktanrılı pagan inançlar varken, zirvede mutlak birliği de temsil eden Allah mevcuttur. Şurası açık ki, "aşağıdaki" ve yukarıdaki" dinler arasındaki fark özde değil yalnızca seviyededir.

Din kavramı, yeryüzünden, aynen hayatın su ve balçıktan evrilmesi gibi evrilmiştir. O, aynı zamanda bir yandan göksel güçlerle ruhani zirvelere çıkarılarak bir yandan da yerdeki güçler tarafından düşürülerek böylece temeli genişletilerek ve zirvesi alçaltılarak gökle yer arasında ikiye bölünmüştür. Temelin genişletilmesinin sebebi öncekinden daha yükseğe çıkacak olan yeni bir zirvedir. Din, işte bu şekilde çağlar boyunca telkin ve tekerrürle ilerlemiştir.

Bu yolla bu dev kavram uçurumla zirve arasında gidip gelen bir dalga misali mükemmellik merdiveninde yukarı çıkmaya devam etmiştir. Ne var ki, her zirve bir öncekinden daha yüksek, her uçurum da bir öncekinden daha derindir. Bu, yeryüzündeki ruhanilik gökyüzündeki zirveye ulaşıncaya dek sürecektir. *Kuran*'ın içerdiği tüm bu ilahi ifşaat şu anda uygulanmak üzere beklemektedir.

İSLAMİ TESLİS

Musa'nın gelişi ve İsrailoğulları'na *Tevrat*'ın indirilişiyle birlikte İslami süreç yeni bir evreye girmiştir. Bu evre sırasıyla Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam olmak üzere semavi dinler evresidir; Yahudiler için *Tevrat*, Hıristiyanlar için *İncil*, Müslümanlar için *Kuran*.

Bu yeni evre özellikle dini yasalardaki kapsayıcılık bakımından eski dönemlerden ayrılıyordu. Tüm yasalar Musa'ya aktarılan ilahi emirlerle Allah'la ilişkilendirilmişti. Tek bir Tanrı'dan alınan dini yasalar küçüklü büyüklü tüm ayrıntılarıyla ve anlaşılır biçimde toplumsal hayatı düzenlemeyi amaçlıyordu. Tarihte ilk defa tek tanrılı inanç geniş çaplı bir düzenleyici hukuku içeriyordu. Ardından *İncil*'le birlikte İsa geldi ve son Peygamber Muhammed'in gönderilmesiyle İslami Teslis tamamlanmış oldu. *Kuran* bu süreci şöyle anlatıyor:

Biz, içinde doğruya rehberlik ve nur olduğu halde Tevrat'ı indirdik. Kendilerini (Allah'a) vermiş peygamberler onunla Yahudilere hükmederlerdi. Allah'ın Kitabı'nı korumaları kendilerinden istendiği için Rablerine teslim olmuş zahitler ve bilginler de (onunla hükmederlerdi). Hepsi ona (hak olduğuna) şahitlerdi. Şu halde (Ey Yahudiler ve hakimler!) İnsanlardan korkmayın, benden korkun. Ayetlerimi az bir bedel karşılığında satmayın. Kim Allah'ın indirdiği (hükümler) ile hükmetmezse işte onlar kâfirlerin ta kendileridir. Tevrat'ta onlara şöyle yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş (karşılık ve cezadır). Yaralar da kısastır (Her yaralama misli ile cezalandırılır). Kim bunu (kısası) bağışlarsa kendisi için o kefâret olur. Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar zalimlerdir. Kendinden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı olarak peygamberlerin izleri üzerine, Meryem oğlu İsa'yı arkalarından gönderdik. Ve ona, içinde doğruya rehberlik ve nûr bulunmak, önündeki Tevrat'ı tasdik etmek, sakınanlara bir hidayet ve öğüt olmak üzere İncil'i verdik. İncil'e inananlar, Allah'ın onda indirdiği (hükümler) ile hükmetsinler. Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar fâsıklardır. Sana da, daha önceki kitabı doğrulamak ve onu korumak üzere hak olarak

Kitap'ı (Kuran'ı) gönderdik. Artık aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet; sana gelen gerçeği bırakıp da onların arzularına uyma. (Ey ümmetler!) Her birinize bir şerîat ve bir yol verdik. Allah dileseydi sizleri bir tek ümmet yapardı; fakat size verdiğinde (yol ve şerîatlarda) sizi denemek için (böyle yaptı). Öyleyse iyi işlerde birbirinizle yarışın. Hepinizin dönüşü Allah'adır. Artık size, üzerinde ayrılığa düştüğünüz şeyleri(n gerçek tarafını) O haber verecektir. (5:44-48)

Musa; toplumun ilkel ve gaddar, bireylerin kavgacı ve kötü huylu olduğu, ormandaki yaşantısının hâlâ aklından silinmediği on üçüncü yüzyılda gönderilmişti. *Tevrat* onu adil olmaya çağırdı -karşılıklılık- böylece yasaları kısasa kısas olacaktı. Fakat aynı zamanda sonradan *Kuran*'da da belirtildiği gibi bağışlayıcı olmaya davet edildi: "ve kim bağışlayıcı olursa ödüllendirilecektir." Yani, kim bağışlayıcı olursa ve suçluya karşı kısas hakkından feragat ederse Allah çektiği acı karşılığında onu ödüllendirecektir. *Kuran*'ın "içinde doğruya rehberlik ve nur olduğu" derken kastettiği rehberlik hukuk, nur ise hukukun üzerindeki ahlaki değerlerdir. Bu ahlaki değerler hukukun son noktasıdır ve yasal zorunluluklardan öte her bir bireyin kendi başına gönüllü itaatini sağlar.

Tevrat; o zamanlar bağışlayabilmenin çok ötesinde, adil olmaktan bile uzak olan kavgacı ve kötü huylu ilkel benliği doğasına en yakın çözüm olan kısastan başka bir şey önermemiştir. İsrailoğulları ise sürekli olarak kendilerine önerilen yolu geri çevirmişlerdir. Musa hâlâ aralarındayken ve Tanrı'nın onlara bahşettiği zafer hâlâ hafızalarından silinmemişken altından bir buzağıya tapmak istemişlerdi. *Kuran*'da hikaye şöyle aktarılıyor:

"Putlara tapan bir topluluğa rastladılar. Onlar Musa'ya: 'bunların ilahları gibi sen de bize bir ilah belirle' dediler. Musa şöyle yanıtladı: 'Siz cahilliği sürdürmekte olan bir toplumsunuz. Yoksa sizi başka bütün varlıklara yeğleyen Allah'tan başka Tanrı mı istiyorsunuz?' Hepsi sessizleştiler, ama hâlâ ikna olmamışlar ve inanmamışlardı. Musa

Allah'la konuşmaya gittiğinde ve ağabeyi Harun'u yerine vekil bıraktığında onlar buzağıyı kendilerine tanrı belleddiler ve Musa'nın tanrısının o buzağı olduğunu söylediler. Kuran diyor ki: 'Görmüyorlar mı ki; o buzağı onlara bir sözü geri çeviremiyor, kendilerine bir zarar veremiyor, bir yarar sağlayamıyor. Yemin olsun, Harun daha önce onlara şunu söylemişti: 'Ey kavmim, siz bununla imtihan edildiniz. Sizin Rabbiniz o Rahman'dır. Artık bana uyun, emrime itaat edin!' 'Musa gelinceye kadar ona tapmaya devam edeceğiz,' diye karşılık vermişlerdi." (20:89-91)

Kuran'da Yahudiler'in gaddarlığı ve bayağılığına ve ne zaman ruhani bir ilerlemeye davet edilseler bunu geri çevirdiklerine dair pek çok ayet vardır. Bu durum gelişimin bu ilkel aşamasında oldukça doğaldır. İçinde bulundukları koşullara rağmen Yahudiler dönemin uygarlığının seçkinleridir: "*ALLAH Adem'i, Nuh'u, İbrahim ailesini ve İmran ailesini halkların arasından (elçi olarak) seçti.*" (3:33) Yahudiler, İbrahim ve İmran soyundan gelmeydiler: "*tek bir soy zinciri halinde. Allah, her şeyi işiten, her şeyi bilendir.*" (3:34)

Ne olursa olsun, *Tevrat* yasaları bir şekilde ilkeldi ve Yahudiler bu yasaları uygularken Mısır esaretinden kalma pagan etkilerinden kendilerini tamamen kurtaramamışlardı. Bu nedenle yasaları daha da ilkel kalmıştı.

Ardından insanları daha önce yürürlükte olana bir tepki olarak tamamen başka bir uca sevk eden yasalarıyla İsa çıkageldi. Bu, her sebatkar kulun başına gelen bir şeydir. Kendini ibadete verdiği dönemin başında ruhu karanlıkla kaplanan kişi kilitlenir. Ne zaman ki Ahmed Peygamber'in yöntemleriyle[28] üç gün

28) Ahmed Peygamber'in yöntemleri Muhammed Peygamber'in yöntemlerinin dinsel bilgide yüksek bir düzeyine erişildiğinde uygulanan halidir. Bu yöntemler Peygamber'in kişisel örneğini tüm ayrıntılarıyla ve eksiksiz olarak çok yakından takip eder. Ahmed İslam Peygamberi'nin isimlerinden biridir ve İslami sufi literatüründe onun üstün ruhani nitelikleri için kullanılır.

iki gece ya da yedi gün altı gece oruç tutulur[29] ve özellikle de geceleyin dua edilir, o zaman karanlığa hapsolmuş benlik başka bir uca savrulur. Eğer bu Ahmedi yöntem yeterince sürdürülürse benlik giderek daha fazla aydınlanır ve bir sarkaç gibi aydınlıkla karanlık arasında salınarak özgürleşir. Hedef mutlak dengedir, ama bu noktaya ulaşmak imkansızdır çünkü bu aşama "*gözün ne kayıp şaştığı ne de azıp haddini aştığı*" (53:17) aşamadır.

İbadet edenin vardığı bu teslis aşaması üç dinin teslisini yansıtır: Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam. Böylece bireyin gelişimi toplumsal tarihin gelişimiyle paralellik kazanmış olur. Bu nedenle İsa, Yahudilerin aşırı materyalizmine aşırı bir ruhanilikle karşılık vermiştir. İsa havarilerine şöyle der: "*Kutsal Yasa'yı ya da peygamberlerin sözlerini geçersiz kılmak için geldiğimi sanmayın. Ben geçersiz kılmaya değil, tamamlamaya geldim.*" (*Matta* 5:17) Bunun bir benzerine Kuran'da yer verilmiştir: "*Onların ardından, önceki Tevrat'ı doğrulayıcı olarak Meryem oğlu İsa'yı gönderdik. Ona, içinde hidayet ve ışık bulunan, önceki Tevrat'ı doğrulayan ve erdemliler için bir kılavuz ve öğüt olan İncil'i verdik.*" (5:46) Böylece İsa ve *İncil* kendisinden önceki *Tevrat*'ı doğrular. Kendisinin de söylediği gibi geçersiz kılmaz, tamamlar, geliştirir ve daha önce zamanın ve koşulların gerekleri yüzünden tam olarak anlaşılamamış olanları yerli yerine koyar. İsa dini kavramları ve ilkeleri en uca sevk etmiştir.

Havarilerine aktardığı şu sözlere kulak verelim: "*Göze göz, dişe diş dendiğini duydunuz. Ama ben size diyorum ki, kötüye karşı direnmeyin. Sağ yanağınıza bir tokat atana öbür yanağınızı da çevirin.*" (*Matta* 5:38-39) İsa, Romalıların, yasaları artık kimi açılardan işlevsizleşmiş olan Yahudiler üzerinde otorite kurduğu bir dönemde gelmişti. Bu nedenle, İsa'nın mesajı toplumsal hayatın pratik

29) Normal bir oruçta bir Müslüman gün boyu oruç tutarken, geceleyin yiyip içebilir. Bu oruçta ise kişi üç, beş ya da yedi gün boyunca gece gündüz yemekten ve içmekten uzak durur.

sorunlarına yönelik değil belli ahlaki ilkeleri ilerletmek yönünde oldu. İsa'nın uzun yaşayamaması nedeniyle bu süreç kesintiye uğradı. Görevi üstlenmesinden sadece üç yıl sonra öldü.

Aslında Yahudilerin hukuku İsa tarafından geliştirilen Hıristiyan hukuku ile aynıydı. Bu gerçek Hıristiyanlar tarafından hiçbir zaman önemsenmedi.

"Ve biz ona erdemliler için bir kılavuz ve öğüt olan *İncil*'i verdik." Buradaki "kılavuz" kelimesi hukuk anlamına, "öğüt" kelimesi hukukun üstündeki ahlaki değerler anlamına gelir. *İncil Tevrat*'ın aktardıklarının dışında ahlaki değerleri de ileri taşır. Bu nedenle Peygamberi tarafından da aktarıldığı gibi yasaları bağışlayıcılığı içerir. İsa, "Göze göz, dişe diş dendiğini duydunuz" derken dini hukukun ruhanilik taşımayan ilkel biçimine gönderme yapmaktadır. Ardından eklemektedir: "Ama ben size diyorum ki, kötüye karşı direnmeyin. Sağ yanağınıza bir tokat atana öbür yanağınızı da çevirin." Böylece hukuku ruhaniliğin en ucuna taşımış olur.

Hepsinden sonra Muhammed İslam'ı getirmiştir. İslam boşluk ve aşırılık arasındaki dengeyi temsil eder. Üç dinden biri olan İslam "gözün ne kayıp şaştığı ne de azıp haddini aştığı" bir denge durumunu sağlar. Bu denge insanın doğasında varolan güçlerle elde edilebilecek dengeyi andırmaktadır. Allah der ki: "*Böylece sizi açık fikirli bir toplum kıldık ki halkın arasında tanıklar olabilesiniz ve elçi de aranızda tanık olabilsin.*" (2:143) "Açık fikirli bir toplum" ruhanilikten yoksunlukla aşırı ruhanilik arasındaki dengeyi sağlayan bir toplumdur. "Halkın arasında tanıklar olabilesiniz" cümlesi halka ait tüm niteliklere sahip olmalısınız anlamına gelir. "*Bizi doğru yola ilet; gazaba uğrayanların ve sapmışların değil; kendilerine iyilikte bulunduğun kimselerin yoluna..*" (1:6-7) Doğru yol iki uç arasındaki orta yoldur. Bu iki uçtan biri ruhanilikten yoksun olduğu için Allah'ın gazabına uğramış diğeri ise aşırı ruhanilik nedeniyle yolundan sapmıştır. "İyilikte bulunulan kimseler" şu ayette de belirtildiği üzere Müslümanlardır: "*Bugün*

size dininizi olgunlaştırdım, size nimetimi tamamladım ve size din olarak İslam'ı beğendim." (5:3)

Muhammed tarafından sunulan İslam dini, Yahudilik ile Hıristiyanlık arasındaki denge merkezinde olduğundan *Kuran* her iki dinin de niteliklerini taşır. Örneğin: "*Kötülüğün cezası, benzeri bir kötülüktür; ancak kim affeder ve erdemli davranırsa Allah tarafından ödüllendirilir. O, zalimleri sevmez.*" (42:40) "Kötülüğün cezası, benzeri bir kötülüktür" İsa tarafından *Tevrat*'tan aktarılan cümle olan "Göze göz, dişe diş" ile bağdaşmaktadır. Ne var ki, *Kuran*; kısas cezasını bir adım ileri taşıyarak ve bağışlayıcılık için hak tanıyarak *Tevrat*'tan ayrılır. "Ancak kim affeder ve erdemli davranırsa Allah tarafından ödüllendirilir. O, zalimleri sevmez" cümlesi İsa'nın şu sözüne benzemektedir: "*Ama ben size diyorum ki, kötüye karşı direnmeyin. Sağ yanağınıza bir tokat atana öbür yanağınızı da çevirin.*" Ancak *Kuran* bundan daha fazla bir bağışlayıcılığı da öğütler. "kim affeder ve erdemli davranırsa Allah tarafından ödüllendirilir" cümlesi daha çok İsa'nın şu sözüyle benzeşir: "*Ama ben size diyorum ki, düşmanlarınızı sevin, size zulmedenler için dua edin.*" (*Matta* 5:44)

İslam'ın, başlangıçla uç (Yahudilik ve Hıristiyanlık) arasındaki dengeyi her iki ucun da niteliklerini alarak bulduğu gerçeği İslam'ın kendisini iki uca kavuşturur: Sonlardan biri başlangıca (Yahudilik) yakındır, diğeri sona (Hıristiyanlık). Bu durum aynen ailesinin niteliklerini kazanmış bir çocuk gibi iki uç arasındaki tüm dengeler için geçerlidir. Bu kazanım iki taraftan alınanların miktarı konusunda değişiklik gösterse de, her iki ebeveynin nitelikleri de tespit edilebilir.

Bu apaçık sonucun İslami düşüncenin geleceği konusunda kayda değer çıkarımlara yol açacağı kesindir. Bunun anlamı, *Kuran*'da da belirtildiği gibi İslam'ın bir değil iki mesajı olduğudur. Birincisi Yahudiliğe yakın olan mesajı, ikincisi ise Hıristiyanlığa yakın olan mesajıdır. Peygamber *Kuran* ve Sünnet aracılığıyla her iki mesajı da aktarmıştır. İlk mesajı Şeriat yoluyla ay-

rıntılandırmış, ancak her iki mesajı da ilgilendiren ve genel anlamıyla ikinci mesaja dahil olan konular dışında ikinci mesajı olduğu gibi bırakmıştır. Bu durum zekatın[30] hangi ölçülerde verileceği dışında ibadetle ilgili konularda da geçerlidir.

30) Daha önce de belirtildiği gibi yazar zekat oranlarında bir indirime gidilmesini değil yoksulların hak ettikleri şeylere sahip olabildikleri ve bunun bir bağış sonucu olmayacağı sosyalist bir sistemin kurulmasını önermektedir. Bireylerin dini görevlerini yerine getirirken ne kadar özenli davranacakları konusu ayrı bir konudur.

BİRİNCİ MESAJ

İslam'ın Birinci Mesajı belli yasalar çerçevesinde ayrıntılarıyla işlenmiştir. Bu; Müslümanların değil Müminlerin yasasıdır ve bu ikisi arasında özde değil seviyede bir farklılık vardır. Her mümin bir Müslüman olmayabilir, ancak her Müslüman bir mümindir.

İslam hem bir başlangıç hem de bir sondur. Fikirlerin de, zaman ve mekan gibi, doğada sarmal halde bulunduğu düşünülebilir. İslam'ın yüksek basamaklarına çıkmayı arzulayan kul her bir çemberin sonunda yeni bir çemberin başladığı döngüsel bir sarmala yerleşir. İslami döngünün sekiz çemberi vardır. Bunlar sırasıyla: *İslam, iman, ihsan, zahiri ilim, gözlemsel ilim, hissedilen ilim* ve çemberin sonunda tekrar *İslam.*

İslam'ın Birinci Mesajının aktarıldığı kişiler Müminlerdi. Başlangıçtaki İslam düşünüldüğünde bu kişilere Müslüman demek mümkün olsa da İslam'ın nihai aşaması düşünüldüğünde bu doğru değildir.

"*Allah tarafından onaylanan biricik din, İslam'dır*" ayeti açık biçimde başlangıç aşamasındaki değil nihai İslam'ı işaret etmekte-

dir. İslam, ilk dönemlerde Peygamberi ve Sahabesini çekemedikleri halde kendi hayatlarını korumak için İslam'a sığınan ikiyüzlüler tarafından da benimsenmişti. Bu insanlara hoşgörülü davranılmasını bizzat Peygamber istemişti: "*Ben insanlar Allah birdir ve Muhammed onun elçisidir diyene dek onlarla savaşmakla görevliyim. İnananları gözetiniz ve zekat veriniz. Bunu söyledikleri sürece yasaları ihlal etmezlerse malları ve canları güvendedir. Onların yargılamasını Allah yapacaktır.*" İslam Mekke ile Medine arasında gelişmiştir. Her şey Mekke'de başlamış (İS 610 civarında), orada kabul görmeyince başarıya ulaşacağı Medine'ye hicret edilmiştir (İS 622). Onun Mekke'de kabul görmeyeceği hatta reddedileceği açıktır: "*Bunlar bizim, insanlara verdiklerimiz örneklerdir. Ancak ilim sahiplerinden başkasının aklı onlara ermez.*" (29:43)

Bu nedenle başarı kazanan, nihai İslam değil iman düzeyindeki İslam'dır. *Kuran* kendi içinde iki bölüme ayrılır: iman ve İslam. Bunlardan ilki Medine'de sergilenmişken ikincisi Mekke'de ortaya konmuştur. Metinlerin her bir bölümü kendini belli eder. Medine dönemine özgü metinler iman aşamasına, Mekke dönemi metinleri İslam aşamasına yakındır. Örneğin, Hac Suresi haricindeki "Ey İnananlar" diye başlayan metinler Medine dönemine aittir. Bu dönemin ayetleri ikiyüzlülerin ifşa edilmesine ve cihada yöneliktir.

Diğer yandan Mekke dönemi metinleri de kimi ayırt edici özelliklere sahiptir. Örneğin, secdeyi öğütleyen ya da Bakara ve İmran Sureleri dışında alfabetik harflerle başlayanlar Mekke dönemine aittir. Yine *Bakara* ve *Nisa* sureleri dışındaki "Ey İnsanoğlu" ya da "Ey Adem'in Çocukları" diye başlayanlar Mekke dönemine özgüdür.

Bu istisnalar da iman ve İslam evreleri arasındaki geçiş sürecine özgüdür. Yukarıda da belirtildiği gibi, her mümin başlangıç olarak Müslüman olsa da nihai aşamada olmayabilir. Ne var ki her Müslüman nihai aşamadadır ve birer mümindir.

Mekke ve Medine dönemlerine ait metinler, yalnızca açıklandıkları zaman ve mekan dolayısıyla değil, yöneltildikleri halk nedeniyle de farklılıklar taşırlar. "Ey İnananlar" hitabı yalnızca belli bir ulusa seslenirken "Ey İnsanoğlu" hitabı tüm insanlığa yönelir. "*Andolsun size kendinizden öyle bir Peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona çok ağır gelir. O, size çok düşkün, müminlere karşı çok şefkatlidir, merhametlidir.*" (9:128) ile "*Allah insanlara karşı şefkatli ve merhametlidir.*" (2:143) ayetleri arasındaki çelişki *Kuran*'ın seslendiği halkların farklılığını yani bir mümin ile bir Müslüman arasındaki farkı ortaya koyar.

İkiyüzlülerden ilk defa ifşaatın on yılının geçtiği Medine'de söz edilmiştir. Ancak Mekke'deki on üç yıllık süreçte bunlardan hiç bahsedilmemiştir çünkü Mekke'de ikiyüzlü yoktur. Orada zorlamalardan ziyade ikna ayetleri hakimdir ve bu nedenle Mekke'de yalnızca inananlar ve inanmayanlar vardır. "*Rabbinin yoluna bilgelikle ve güzel bir aydınlatma ile çağır. Onlarla en güzel biçimde tartış. Rabbin, yolundan sapanları ve doğru yolda olanları en iyi bilendir.*" (16:125) Mekke dönemine ait başka ayetler de barışçıl ikna örnekleri sergilemektedir.

Hicretin ve barışçıl ikna ayetlerinin ilgasının ardından kılıçla yaymaya dair ayetler hakim olmuştur: Örneğin: "*Kutsal aylar çıkınca, (hâlâ barışa yanaşmıyorlarsa) o putperestleri yakaladığınız yerde öldürün. Onları yakalayın, onları kuşatın ve her hareketlerini izleyin. Tövbe edip namaz kılar ve zekat verirlerse yollarını serbest bırakın. Allah Bağışlayandır, Rahimdir.*" (9:5) Bu şiddet tehdidi altında kimileri bazı fikirlerini açıklayıp bazılarını gizlemeye başlamışlar, böylece İslam toplumu ikiyüzlülükle tanışmıştır.

Cihat kavramı ve kuralları Medine döneminin bir karakteristiğidir ve herhangi bir açıklama da gerektirmez.

Secde ise yukarıda da belirtildiği gibi Mekke dönemine aittir çünkü secde, (Allah'a isteyerek boyun eğme) imandan değil İslam'dan gelmedir. Bir hadiste şöyle denmektedir: "*Kulun secde ettiği an Allah'a en yakın olduğu andır.*" *Kuran*'da da şöyle yazar:

"*secde et ve (Allah'a) yaklaş!*" (96:19) Secde, hizmetkarlığın merdivenine tırmanırken karşılaşılan önemli bir basamaktır.

Mekke döneminin en ayırt edici niteliklerinden biri de surelerin alfabetik harflerle başlamasıdır. Her ne kadar bu nitelik *Kuran*'ın özü açısından büyük önem taşısa da bunun İslam'ın iki mesajı arasındaki farkla ilintisini ortaya koymak konusunda kendimizi sınırlamalıyız.

Arap alfabesindeki harflerin yarısı yani on dört harf *Kuran* surelerinin başlangıcında kullanılmıştır. Bu harfler yirmi dokuz bölümün on dört farklı biçimde başlaması için kullanılmıştır: elif lam mim, elif lam mim sad, elif lam ra', elif lam mim ra, kaf ha' ya', 'ayn sad, ta' sin mim, ta' sin, ya' sin, sad, ha' mim, 'ayn sin qaf, qaf, nun. Tüm bu kurguları kendilerinin *Kuran* olduğunu belirten ayetler izlemiştir. Bunun en açık örneklerinden biri şu ayettir: "*Elif. Lâm. Mim. Şüphe yok ki, bu, Allah korkusuna yönelten Kitap'tır.*" (2:1-2) Bu iki ayet kimi zaman farkli bir noktada duraklama yapılarak şu anlama gelecek şekilde de okunmaktadır: "Elif. Lam. Mim. Bu, kesinlikle Allah korkusu için yol gösterici yapan Kitap'tır." Ne var ki, "Kitap"ın iki farklı okunuş biçiminde de "Elif lam mim"e ulaşılmaktadır.

Alfabedeki harfler bugünkü şekillerine antik dönemlerdeki ilkel biçimlerinden geliştirilerek kavuşmuşlardır. İnsanoğlunun yazmaya ve iletişim kurmaya duyduğu ihtiyaç, toplumun gündelik hayatını düzenleyen kurallara duyduğu ihtiyaçtan önde gelmiştir. Daha önce de belirttiğimiz gibi bu kurallar bireyin heveslerinin önünü kesmiş ve belli sınırlamalara saygı duyulmasını sağlamıştır.

İletişim ve fikirleri aktarma ihtiyacı toplum içinde yaşama ihtiyacıyla birlikte öne çıkmıştır. Hayvanlar ortaklaşa varoluşa ihtiyaç duyarken insanoğlu sahip olduğu iletişim yeteneği sayesinde bunu başarabilmiştir. Bunu, elementlerin ve canlıların seslerini taklit ederek, ayağa kalkarak, ellerini ve başını özgürleştirerek başarmıştır. Bunların yanı sıra sesinin sahip olduğu duygu-

lar da bu başarısında etkili olmuştur. İnsan tarafından geliştirilen bu taklit yeteneği dilin ve yazının, bunların basit ve nahif başlangıçlarından günümüzün kusursuz görünümlerine dek gelişimlerinin kökenidir.

Allah tarafından insanoğluna bahşedilen bu taklit yeteneği onun öğrenmesinin ve mükemmelliğinin temeli olmuştur. Taklitte, öncelikle orijinalin özümsenmesi, ardından eller, kafa, yüz ve gözler -elbette akılla birlikte- gibi taklit araçlarının kaynaştırılması gerekir. Bu çabalar aklın ve bedenin koordinasyonunu ve bütünleşmesini sağlar. Aklın ve bedenin bu şekilde bütünleşmesi süreci henüz tamamlanmamıştır ancak gelişimini sürdürmektedir.

Her ne kadar yazma ihtiyacı konuşma ihtiyacıyla aynı dönemlerde belirmiş olsa da o kadar da acil değildi. Uzun bir süre boyunca jestler yeterli oldu. Yazı dili nesnelerin ve hayvanların ya da daha önce gerçekleşmiş olayların resmedilmesiyle başladı. Bir hayvanın resmini çizmek av ritüelinin bir parçasıydı. Bu aynı zamanda inanç ve ibadet ritüellerine de dahildi. Belki de avcı peşine düştüğü hayvanı ancak mağarasında resmettiğinde avlayabileceğine inanıyordu. Bu, biçimle ruh arasındaki bir tür geçişe inanmak gibiydi.

Zamanla bu süreç ressamın, hayvanın yalnızca betimlemek istediği kısmını resmetmesi biçiminde gelişti. Sözgelimi bir boğanın bütün vücudu yerine yalnızca başını çiziyordu. Bu tür gelişmeler günümüzdeki alfabenin yeşermesine dek uzun ve yavaş bir süreç içinde devam etti.

Alfabedeki harflerin sayısı dilden dile farklılık gösterir. Arap dilindeki yirmi sekiz harf Elif'le başlar Gayn'la biter.[31] Bu durum Arapça'yı aşağıda anlatacağımız üzere en kusursuz dil yapmaktadır.

Sayma süreci de benzer bir gelişim göstermiştir. Parmaklar ve

31) Bu, Arap alfabesinin klasik düzenidir. Ancak okullardaki modern müfredatlarda bu düzen biraz farklıdır. Yine de her iki düzende de harfler değişmez.

tırnaklar bu sürece katkıda bulunmuştur. Süreç on parmağın kullanılmasıyla başladığı için 10 sayısı saymanın temeli halini almıştır. Bugün bildiğimiz sayılar çok uzun bir gelişme sürecinin sonucunda ortaya çıkmışlardır. Yunanlılar ve Romalılar döneminde alfabenin harfleri aynı zamanda sayı olarak kullanılmıştır.

Aynı kullanım Arap dili içinde geçerlidir. Bu dilde ilk dokuz harf dokuz tek sayıyı belirtir. Onuncu harften on sekizinci harfe kadar olanlar onluk sayıları, on dokuzuncu harften yirmi sekizinci harfe kadar olanlar ise yüzlükleri belirtir. Bu şekilde alfabenin son harfi bin sayısına denk gelir. Arap dilinin en kusursuz dil olduğunu bu nedenle söylemiştik. Çünkü "1000" sayısının ruhani bir anlamı vardır. *Kuran* der ki: "*Rabbinin katında bir gün, onların hesabıyla bin sene gibidir.*" (22:47) Bir başka ayette de şöyle yazmaktadır: "*Biz onu Kadir gecesinde indirdik. Kadir gecesinin ne olduğunu sen bilir misin? Kadir gecesi, bin aydan hayırlıdır.*" (97:1-3) *Kuran*'da aynı zamanda şu yazar: "*Yükseliş Yollarının Sahibi olan Allah'tandır. Melekler ve Ruh, elli bin yıla denk olan bir günde yükselirler O'na.*" (70:3-4)

Kuran'ın tamamı bir temeli ve bir zirvesi olan piramitsel bir yapıdadır. İçerdiği anlamlar da aynı biçimde temelden zirveye gittikçe derinleşir. Zirvede bazı surelerin açılışında alfabetik harfler kullanılmıştır. Bu harfler de, aynı biçimde, temelden zirveye doğru piramitsel bir yapı arz eder.

Harfler üç sınıfa ayrılır: Alfabetik harfler, sesli harfler, entelektüel harfler. Alfabetik harfler, konuşmaya da yarayan, bilinen yirmi sekiz harften oluşur. Sesli harfler; duyulabilenler kadar duyu organları tarafından algılanamayan harfleri de kapsayacak biçimde bilincin düşüncelerini oluştururlar ve sınırsızdırlar. Entelektüel harfler ise hepsinden üstündür ve Allah'ın sözlerini meydana getirirler: "*De ki: 'Rabbimin kelimeleri için deniz mürekkep olsa, Rabbimin kelimeleri tükenmeden önce deniz mutlaka biter. Bir o kadarını daha getirsek de yetmez.*'" (18:109) Bu entelektüel harfler bilinçaltındaki gizli düşünceleri bir araya getirirler. Bilin-

çaltı mutlak doğrunun ve dinin kalbidir. Alfabetik, sesli ve entelektüel harflere şu ayette değinilmektedir: "*Sen bu sözü açıkça duyuracaksın da O, gizliyi de bilir, gizliden daha gizliyi de.*" (20:7) Sesli konuşma alfabetik harflere, sır sesli harflere, bilinçaltı "O, gizliyi de bilir, gizliden daha gizliyi de" cümlesinde belirtildiği gibi entelektüel harflere dayanır. Bu entelektüel harflerden bazıları ancak yedinci hisle algılanabilir. Bu üç seviyedeki harfler şu ayette de açıklanmaktadır: "*Sesler Rahman'ın huzurunda kısılmıştır; fısıltıdan başka bir şey işitemezsin.*" (20:108) Bu ayette duyulabilen ve duyulamayan seslere, başka bir deyişle dille ve düşüncelerle konuşmaya vurgu yapılmaktadır. Bilinçaltına ise şu ayette rastlanır: "*Tüm yüzler O Yaşayan, Ebedi Yönetici'ye çevrilmiştir. Zulüm yüklenenler kaybedecektir.*" (20:111) "Zulüm" insan kişiliğini bilinç ile bilinçaltı arasında ikiye bölen ve akli sinikliğe yol açan çoktanrıcılıktır.

Bu kitapta daha önce sinikliğin nedeninin korku olduğunu ve mutlak bireysel özgürlüğe ulaşmanın yolunun korkudan kurtulmaktan geçtiğini söylemiştik. Bu korkulardan kurtulup özgürlüğe kavuşmak için, kurtulmak için toplumu, bireyleri geçim, baskıcı otorite ve hoşgörüsüzlük korkusunu yaşamayacağı biçimde örgütlemek gerekir. Korkudan kaçınmak için, birey, çevre ve o çevrenin özüyle olan ilişkisine dair kapsamlı bir algıya sahip olmalıdır. Yalnızca bu yolla insan aklı geçmişinden kalan bilinçaltı korkulardan sıyrılabilir.

Kuran'ın kayda değer ilerici bir sürecin ardından tam tersine dönen bir yaklaşım edindiğinden bahsetmiştik. Şu ayeti ele alalım: "*Onun gerçek olduğu onlara apaçık oluncaya kadar onlara, ufuklarda ve kendi içlerinde ayetlerimizi (işaret ve kanıtlarımızı)göstereceğiz. Rabbinin her şeye tanık olması yetmez mi?*" (41:53) Sâlik; saldırgan eylemlere son vermek için aşamalı bir gelişme çizgisi içinde bir miktar saldırgan söze başvurur. Bir sonraki adım saldırgan sözlere de son vermektir. Bu aşamada da bilinç düzeyindeki bir takım saldırgan düşünceler görmezden gelinebilir. Ar-

dından bilinç düzeyindeki saldırgan düşüncelere de son verilirken bu çaba bilinçaltındaki düşüncelerin tamamen arınmasına dek sürer. Bu noktada kalbin yararlılığı ve benliğin berraklığı içinde Her Şeye Gücü Yeten'i görme yeteneği belirir. Bu aşamadan itibaren dışa doğru ilerleyen bir yaklaşım ortaya çıkar. Artık sâlik kendisiyle, Tanrısıyla ve canlı cansız her şeyle barışmış olur. İşte bu Allah'ın müminlere emrettiği zirvedeki İslam'dır: "*İnananlar, tümüyle barışa teslim olun. Şeytanın adımlarını izlemeyin; çünkü o sizin apaçık düşmanınızdır.*" (2:208) Bu kapsamda "barış" zirveye çıkmış İslam'dır.

MÜMİNLER ULUSU

Kuran'ın Mekke ve Medine'de yayılış biçimleriyle iman ve İslam olarak ikiye bölündüğünü söylemiştik. Önce Mekke metinleri ifşa edilmiştir. Başka bir deyişle, önce insanların İslam'ı (nihai anlamda) benimsemeleri istenmiş, bu gerçekleşmeyince ve insanların henüz *Kuran*'ın standardının altında olduğu görülünce onların kapasitelerine uygun bir süreç benimsenmiştir. Bu yüksek standart nihai mesajdır ve şu ayette belirtilir: "*Sizden (Allah yolunda) savaşanları ve güçlüklere karşı direnenleri ortaya çıkarıncaya kadar sizi sınayacağız; Kendi hakkınızdaki gerçeği bilmenizi sağlayacağız.*" (47:31) Bu deneyim ve devamında gelen pratik insanoğlunun menfaatinedir çünkü Allah'ın bilgisi şaşmazdır.[32] "Savaşanlar" yani benliklerini denetlemek için çaba harcayanlar gerçek cihadın peşindedirler.[33] "Direnenler" kavramı da Allah'tan uzak olmaya dayanma durumu olarak açıklanabilir. "Gerçeğin sizin tarafınızdan anlaşılmasını sağlayacağı" cümlesi bilinçaltınızdaki düşüncelerin açığa çıkarılması anlamını taşı-

32) Allah İslam'ın ilk önerildiği yer olan Mekke'de reddedileceğini biliyordu, yine de menfaatimiz için bu deneyime sahip olmamızı sağladı. Allah'ın bilgisi zamanın ötesindedir ve kadimdir.

33) Burada Peygamber'in, özdenetimi asıl ve gerçek cihat olarak tanımladığı hadise gönderme yapılıyor.

maktadır. Nihai İslam'dan iman düzeyindeki İslam'a gerilendiğini gösteren çok sayıda ayet vardır: "*Ey iman edenler!Allah'tan, kendisinden korkmaya yaraşır biçimde korkun.Müslümanlar olmanın dışında bir hal üzere sakın can vermeyin.*" (3:102) İman edenler, "Hangimiz Allah'tan ona yaraşır biçimde korkabilir?" diye sorduklarında, *Kuran* şu ayeti indirmiştir: "*Gücünüz ölçüsünde Allah'tan korkun, dinleyin, itaat edin. Ve benlikleriniz için bir hayır olarak zekat verin. Nefsinin cimrilik ve doymazlığından korunanlar, kurtuluşa erenlerin ta kendileridir.*" (64:16)

"*İnananlar ve imanlarını bir zulümle bulaştırmayanlar güvenliği hakketmişlerdir ve onlar doğruyu bulmuşlardır.*" (6:82) ayeti indirildiğinde insanlar bunu uygulamanın zorluğundan yakınmışlar ve "Ey Allah'ın Elçisi, hangimiz kendisine karşı dürüst değildir?" diye sormuşlardır. Peygamber bu soruya şu yanıtı vermiştir: "*Düşündüğünüz gibi değil. Allah'ın gerçek kulu olan Lokman'ın şu sözlerini hiç işitmediniz mi: 'Ey oğul, sakın Allah'ı inkar etme. İnkar en büyük yalancılıktır.' Ayet işte bu inkardan bahsetmektedir.*" Müminler rahatlamıştı, çünkü inanmaya başladıklarından beri inkara sapmadıklarından eminlerdi. Aslında Peygamber onlara bu ayetti mümin seviyesinde açıklamıştı. Çünkü onların Müslüman seviyesindeki bir açıklamaya henüz izanlarının yetmeyeceğini biliyordu. Halbuki inkar şu ayette de belirtildiği gibi ikiyüzlü çoktanrıcılıktan başka bir şey değildir: "*Tüm yüzler O Yaşayan, Ebedi Yönetici'ye çevrilmiştir. Zulüm yüklenenler kaybedecektir.*" (20:111)

"İnananlar ve imanlarını bir zulümle bulaştırmayanlar güvenliği hakketmişlerdir ve onlar doğruyu bulmuşlardır." ayetinin gönderilmesinin ardından Peygamber'in, "*benim onlardan biri olduğum söylendi*" dediği rivayet olunur. Peygamber yalnızca müminlerden değil, kendini Allah'a adamışların (Müslüman) en önde gelenidir: "*De ki: 'Namazım, ibadetlerim, hayatım ve ölümüm evrenlerin Rabbi olan Allah içindir. Ortağı yoktur O'nun. Bununla emrolundum ben. Ve Müslümanların ilkiyim ben.'*" (6:162-163)

İlk mesajın ulaştığı halkın Müslüman olduğunu söylemiştik. Her ne kadar *Kuran* Musa zamanındaki Yahudileri ve İsa zamanındaki Hıristiyanları da Müslüman olarak tanımlıyor olsa da ilk Muhammed Mesajı zamanında onlar için mümin yani "inananlar" denmiştir. *Kuran*'daki şu ayetlere bakalım: "*Şu bir gerçek ki, iman edenlerden, Yahudilerden, Hıristiyanlardan,Sabiilerden Allah'a ve ahiret gününe inanıp barışa ve hayra yönelik iş yapanların, Rableri katında kendilerine has ödülleri olacaktır.Korku yoktur onlar için, tasalanmayacaklardır onlar.*" (2:62) "*Şu bir gerçek ki, iman edenler, Yahudiler, Sabiiler ve Hıristiyanlardan Allah'a ve ahiret gününe inanıp hayra ve barışa yönelik iş yapanlar için korku yoktur. Tasalanmayacaklardır onlar.*" (5:69) Başka bir aydınlatıcı ayette de şöyle yazar: "*Ey iman edenler! Allah'a, onun resulüne, resulüne indirmiş olduğu Kitap'a, daha önce indirmiş olduğu Kitap'a inanın. Kim Allah'ı, O'nun meleklerini, kitaplarını, resullerini ve ahiret gününü inkar ederse geri dönüşü olmayan bir sapıklığa gömülmüş olur.*" (4:136) Yani onlara mümin demektedir ve onları daha fazla imana davet etmektedir.

"Ey iman edenler! Allah'tan, kendisinden korkmaya yaraşır biçimde korkun.Müslümanlar olmanın dışında bir hal üzere sakın can vermeyin." ile "Gücünüz ölçüsünde Allah'tan korkun, dinleyin, itaat edin. Ve benlikleriniz için bir hayır olarak zekat verin. Nefsinin cimrilik ve doymazlığından korunanlar, kurtuluşa erenlerin ta kendileridir." ayetleri açık biçimde iki farklı anlam taşımaktadır. Ayetlerden biri orijinal bir emri aktarmakta iken diğeri yardımcı bir önlemi önermektedir. İlk buyruğun yerine getirilemeyeceği anlaşıldıktan sonra ilga edilmiş, yerine geçici bir buyruk verilmiştir. Orijinal buyruğu yerine getirmek için gereken koşullar ya da başka bir deyişle hem bireysel hem de toplumsal kapasiteler yeterince olgunlaştığında yeniden geçerli olacaktır. Dinin orijinal buyruklarının ilgasının ve yenilerinin geçici önlemler olarak verilmesinin nedeni budur.

CİHAT İSLAM'IN TEMEL ŞARTLARINDAN DEĞİLDİR

İslam'ın orijinal bakış açısına göre bir insan, pratikte özgürlüğünü suistimal etmediği sürece özgürdür. Özgürlük, doğru kullanılması şartıyla, doğal bir haktır. Özgür bir kişi, özgürlüğünü doğru olarak kullanmazsa, o özgürlük anayasayla uyumlu bir yasa tarafından kısıtlanır. Bu yasa, bireyin mutlak bireysel özgürlük ihtiyacıyla toplumun tam toplumsal adalet ihtiyacı arasındaki çelişkileri giderir. Daha önce de söz ettiğimiz gibi bu, karşılıklılık yasasıdır.

İşte bu İslam'ın başlangıçtaki temel ilkesi idi. İslam propagandası; "*Rabbinin yoluna bilgelikle ve güzel bir aydınlatma ile çağır. Onlar için üzülme ve onların tuzaklarından da endişelenme.*" (16:125) ve bir çok benzer ayetin açıklandığı Mekke'de ikna yöntemiyle başladı. Bu yaklaşım mucizevi *Kuran*'ın yarıdan fazlasının ifşa edildiği ve çok sayıda erkek, kadın ve çocuğun yeni düzenin rehberliğine riayet ettiği on üç yıl boyunca sürdürüldü. İlk Müslümanlar zayıf ya da yenik düşmeden dinlerini yaymak amacıyla inanmayanlara karşı saldırgan davranmadılar, acıya katlandılar ve kendi huzurlarından fedakarlık ettiler. Onların hayatları dinlerinin en mucizevi örnekleriydi ve içten bir ibadet, nezaket ve barışçılık içeriyordu.

Allah diyor ki: "*Cinleri ve insanları ancak bana ibadet etmeleri için yarattım.*" (51:56) Böylece insanlara kendisine ibadet etmeleri ve yüceliğine boyun eğmeleri için akıl, beden ve zenginlik bahşetti. Şu ayetlere de kulak verelim: "*Allah adaleti, iyilik yapmayı ve akrabaya yardım etmeyi emreder. Kötülükten, fenalıktan ve azgınlıktan ise sizi men eder. Öğüt almanız için sizi böyle aydınlatır.*" (16:90); "*Yoksulluk endişesiyle çocuklarınızı öldürmeyin; biz sizi de onları da rızıklandırırız. Kötülüklerin görünenine de gizli kalanına da yaklaşmayın. Allah'ın saygın ve aziz kıldığı cana, bir hakkı savunmak dışında kıymayın. Allah size bunları önerdi ki, aklınızı işletebilesiniz.*" (6:151) *Kuran*'ın öğrettiği ve Peygamber ile Sahabelerinin kendi davranışlarıyla yaydığı bu yeni din insanların menfa-

atine ve yararına hizmet ediyordu.

Ne var ki, insanlar kendi yonttukları taşa tapmaya, yakın akrabalarıyla didişmeye, hayatı tahrip etmeye ve kızları canlı canlı gömmeye devam ettiler.[34] Böylece özgürlüklerini suistimal ederek kısıtlanmasının yolunu açmış oldular. O dönemde kılıç dışında bir yasa olmadığı için özgürlüğün kısıtlanması amacıyla kılıç kullanıldı. Böylece dini yayma görevi ileten "*O halde (Resûlüm), öğüt ver. Çünkü sen ancak öğüt vericisin. Onların üzerinde bir zorba değilsin.*" (88:21-22) ayetlerinin ardından şu ayetler gelmiştir: "*Yüz çevirip inkar edenlerin dışında.. İşte öylesini Allah en büyük azap ile cezalandırır.*" (88:23-24) Allah'ın demek istediği şudur: "*Ey Muhammed biz seni yüz çevirip inkar edenler üzerinde savaşarak hüküm kurman üzere gönderdik. Allah da bunları cehennemde en büyük azap ile cezalandıracaktır.*" "*Hiç kuşkusuz onlar bize dönecektir. Hesaplarını görmek de bize düşer.*" (88:25-26) Böylece ilk iki ayet diğer iki ayet tarafından ilga edilmiştir. İşte bu şekilde, temel ya da orijinal buyrukları ileten ayetlerin yerlerine zorlama (cihat) öneren ayetler gelmiştir. Bu değişikliğe zamanın koşulları ve insanların o dönemde özgürlük sorumluluklarını taşımak konusundaki yetersizliği nedeniyle gerek duyulmuştur. Peygamber diyor ki: "*Ben insanlar Allah birdir ve Muhammed onun elçisidir diyene dek onlarla savaşmakla görevliyim. İnananları gözetiniz ve zekat veriniz. Bunu söyledikleri sürece yasaları ihlal etmezlerse malları ve canları güvendedir. Onların yargılamasını Allah yapacaktır.*"

Kimi Müslüman araştırmacılar İslami savaşların yalnızca savunma savaşları olduğuna inanırlar. Bu yanlış bir inanıştır ve oryantalistlerin İslam'ın kılıç yoluyla yayıldığı biçimindeki iddialarına duyulan tepkiden kaynaklanır. Aslına bakacak olursak, kılıç özgürlük suistimalini engellemek amacıyla kullanılmıştır.

---

34) İslam öncesi dönemde Araplar kızlarının hasımları tarafından kaçırılarak ileride yol açabilecekleri utanç verici durumlardan sakınmak ya da onları korumak ve beslemek zahmetinden kurtulmak amacıyla onları diri diri gömüyorlardı.

İslam, birey ve toplum için taşıdığı açık mesajın propagandası sürecinde ikna yöntemini on üç yıl boyunca kullanmıştır. İnsanlar özgürlüklerini gereği gibi kullanmayı başaramayınca bu özgürlüklerini kaybetmişler, Peygamber de onlar olgunlaşıncaya dek onların düzenleyicisi olarak görevlendirilmiştir. Yeni dini kavradıklarında, can ve mal kutsallığını anladıklarında ve akrabalarının ve dostlarının sosyal haklarını benimsediklerinde kılıç yasaklanmış, özgürlük suistimalleri yeni yasalar uyarınca cezalandırılmaya başlanmıştır. Böylece İslami Şeriat hukuku gelişmiş ve yeni bir tür yönetim kurulmuştur.

Kılıç kullanımının mantığını açıklamak için onu bir kasap bıçağından çok bir cerrah neşterine benzetebiliriz. O; yeterli bilgelik, merhamet ve bilgiyle kullanıldığında bireyi ve toplumu üst seviyelere çıkarır. Allah diyor ki: "*Andolsun, biz resullerimizi açık-seçik delillerle gönderdik ve onlarla birlikte Kitap'ı ve ölçüyü de indirdik ki, insanlar adaleti ayakta tutsunlar/adaletle doğrulsunlar. Ve demiri de indirdik. Onda zorlu bir kuvvet ve insanlar için birçok yarar vardır. Allah bu sayede, kendisine resullerine, gayba inanarak kimin yardım edeceğini bilecektir. ALLAH Güçlüdür, Üstündür.*" (57:25) "Biz resullerimizi açık-seçik delillerle gönderdik" cümlesi mesajların geçerliliğinin açık kanıtını ifade eder. "Onlarla birlikte Kitap'ı indirdik" cümlesi la ilah ila-Allah ilkesini, "ölçü" kelimesi ise bir yandan kulla Allah arasındaki öte yandan kulla kul arasındaki Şeriatı işaret eder. Böylece insanlar "adaleti ayakta tutabilirler" yani ilişkilerinde adil olurlar.

"Ve demiri de indirdik. Onda zorlu bir kuvvet ve insanlar için birçok yarar vardır." kısmı ise şu anlama gelir: Biz özgürlüğü suistimal edenlerle kılıçla savaşmayı emrettik. Kılıç onların duygularını yerine getirecek ve özgürlüklerini yeniden kazanıp hayattan faydalanmalarını sağlayacaktır. Bu, kuşkusuz, demirin şu anda burada saymakla bitiremeyeceğimiz sayısız faydalarından biridir. "Allah bu sayede, kendisine resullerine, gayba inanarak kimin yardım edeceğini bilecektir" cümlesi insanoğlunun savaş-

manın çirkin ve zorlu olduğunu kendi deneyimleriyle keşfetmesini ifade eder. Diğer bir deyişle, amaç kimlerin hem kendi içinde hem de başkalarıyla adaleti ayakta tutarak Allah yolunda ve ezilenlerin yanında savaşmanın zorluklarına katlanabildiğini görmektir. "ALLAH Güçlüdür, Üstündür" cümlesi onun hiç kimsenin desteğine ihtiyacı olmadığını ve ondan Esirgeyiciliğinin dışında bir şey elde edilemeyeceğini anlatır.

Bu anlamda ondan edinilebilecek şey zaferdir. Şu ayete kulak verelim: "*Ey iman sahipleri! Eğer siz Allah'a yardım ederseniz, Allah da size yardım eder ve ayaklarınızı sağlam bastırır.*" (47:7) Eğer dengeyi korumak adına onun Peygamberini desteklemek yoluyla Allah'ı desteklerseniz Allah da sizi destekleyecek ve düşük benliğinize karşı zafere ulaşmanızı sağlayacaktır. Yani, Allah yoluna savaşırsanız (cihat) o da sizi destekleyecek ve kişinin Allah'ın yardımı olmaksızın çaresiz olduğu ve onun dışında kimsenin zaferi veremeyeceği öz denetim savaşını da (cihat) kazanırsınız. "ayaklarınızı sağlam bastırır" cümlesi akıldaki huzuru ve dinginliği ve elbette savaştaki fiziksel cesareti ifade eder.

Kalbin hastalıklarını tedavi etmeye incelikli araçlardan başlamak gerekir. Katı önlemler ise yalnızca kesinlikle gerektiğinde kullanılmalıdır. Bu hayatta kılıç darbesiyle can vermek öteki hayatta cehennemde yanmak gibidir ve bunların ikisi de inkara verilen cezalardır. Kendi inkarlarının yanında başkalarını da inkara teşvik edenler ya da Allah yolundan döndürenler bu inkarları nedeniyle henüz silahlanmadan baskı altına alınmalıdırlar. Allah diyor ki: "*İnkar edenler, insanları ALLAH yolundan menetmek için paralarını harcarlar ve daha da harcamaya devam edecekler. Fakat bu, sonradan kendileri için bir üzüntü kaynağı olacak ve ardından yenilecekler. İnkar edenler cehenneme sürüleceklerdir. Böylece Allah kötüyü iyiden ayırt eder, kötüleri üst üste koyup topluca yığar ve cehenneme yollar. İşte kaybedenler onlardır. Küfre sapanlara söyle: "Eğer son verirlerse eskide kalmış olan, kendileri için affedilir. Eğer yeniden başlarlarsa, daha öncekilere uygulanan yol ve yöntem,*

eskisi gibi devam etmiş olacaktır." Baskı ve zulmü ortadan kaldırıncaya ve dini sadece Allah'a ait kılıncaya dek onlarla savaşın. Düşmanlığa son verirlerse, elbette Allah yaptıklarını görür." (8:36-39)

"*İnkar edenler cehenneme sürüleceklerdir. Böylece Allah kötüyü iyiden ayırt eder*" cümlesinden azabın inkardan kaynaklandığını çıkarabiliriz. "*İnanır şükrederseniz, Allah size azabı ne yapacak? Allah da teşekkür eder, O her şeyi gereğince bilir.*" (4:147) "Baskı ve zulmü ortadan kaldırıncaya dek onlarla savaşın" emri bu sayede inkar ya da inancın önünün kesilmesinin engellenmesi için verilmiştir. "dini sadece Allah'a ait kılıncaya dek onlarla savaşın" cümlesi savaşmanın asıl amacını ifade eder: "*Rabbin, yalnız kendisine kulluk etmenizi emretti.*" (17:23) İşte bu inkarcıların ne düşündüklerine bakılmaksızın Allah'ın gerçekleştireceği şeydir.

Başka bir ayette Allah şöyle der: "*Zulüm ve işkence ortadan kalkıncaya ve din Allah için oluncaya kadar onlarla savaşın. Son verirlerse, artık sapkınlardan başkasına düşmanlık yoktur.*" (2:193) Sapkınlık iki seviyede olur. Bir yandakiler Allah'tan başkasına ibadet eder ve bu konuda üstelerler, diğer yandakiler ise Allah'a itaat ettikleri halde diğer insanların haklarını yerler ve adaletsiz davranırlar. Ayete göre özürlüklerini suistimal edenler özgürlüklerinden olurlar, ancak bu yoksunluk suistimal derecelerine göre değişir: inkarcılara karşı savaş ve kılıç ilkesi uygulanırken, hak yiyenlere karşı barış yasaları devreye girer. Şu ifade bunun açıklamasıdır: "artık sapkınlardan başkasına düşmanlık yoktur."

Orijinal ilkelerden yardımcı ilkelere geçiş İslam düzeyinden iman düzeyine gerilemeyi ifade eder. Buna şu ayette değinilmiştir: "*Sana da bu Zikir'i/Kuran'ı vahyettik ki, kendilerine indirileni insanlara açık-seçik bildiresin de derin derin düşünebilsinler.*" (16:44) "Sana da bu Zikir'i/*Kuran*'ı vahyettik" cümlesi, *Kuran*'ın hem orijinal hem de ikincil ilkelerini kapsamaktadır. "kendilerine indirileni insanlara açık-seçik bildiresin" cümlesi, müminlere onların seviyesine indirilmiş olanları yasalar yoluyla ayrıntılandırmayı ve başka yollarla açıklamayı emreder. "Derin derin düşünebil-

sinler" cümlesi belki de bu düşünme aşaması, ikincil ilkeleri uygularken, onları başlangıçta kavrayamadıkları orijinal ilkelere götürür, anlamı taşımaktadır. Şu ayette İslam'ın üst basamaklarına arı düşünme, rehberlik eden konuşma ve akıllı davranış yoluyla ulaşılacağını incelikli bir şekilde dile getirmektedir: "*Arı kelime O'na yükselir; iyi işler de o kelimeyi yüceltir.*" (35:10) Böylece oldukça önemli bir sonuca varmış bulunuyoruz: Bugünün İslami Şeriatının pek çok ilkesi orijinal ilkeler ya da İslam'ın hedefleri değildir. Onlar yalnızca zamanın ve insan kapasitesinin sınırları nedeniyle ortaya konmuş bir düşüşü yansıtır.

KÖLELİK İSLAM'IN TEMEL ŞARTLARINDAN DEĞİLDİR

İslam'ın temel ilkesi özgürlüktür. Ancak İslam dini köleliğin sosyoekonomik düzenin bir parçası olduğu bir topluma indirilmiştir. Bu toplum aynı zamanda kendi özgürlüğünü doğru biçimde kullanabilmekten yoksundur ve bu nedenle bireylerinin kılavuzluğa ihtiyacı olmuştur. Cihada gerek duyulmasının nedenlerinden biri budur. İslami cihat sürecinde Müslümanlar öncelikle inanmayanlara yeni dini açıklamışlardır. Reddedildiklerinde ise cizye ödemekle ve Müslüman hükümet altında yaşamakla sorumlu tutulmuşlardır. Bu sırada kendi dinlerini yaşayabilmişler ve kişisel güvenliklerini sağlayabilmişlerdir. Cizye seçeneğini reddedenler ise Müslümanlarla savaşmak zorunda kalmış, bu savaşlarda esir düşenler ise hali hazırdaki kölelerin arasında katılmıştır.

Bu tür bir köleliğin mantığı karşılıklılık ilkesinde bulunabilir. Eğer bir insan Allah'ın kulu olmaya davet ediliyor ve bunu reddediyorsa, bu ret bir cehalet göstergesidir ve eğitim gerektirir. Birey bir başka bireyin köleliğini yaparak Allah'ın kulu olmaya hazırlanır. Böylece itaati ve alçakgönüllülüğü öğrenir. Karşılıklılık ilkesi bu noktada şu şekilde işler: Eğer özgür bir insan Allah'ın kulu olmayı reddediyorsa esaret altına alınabilir ve Allah'ın kulu olan birinin kulu olur: "*Kim bir zerre ağırlığı kötülük-*

te bulunursa onu görür." (99:8)

Bu şekilde, zamanın koşulları ve insanların yetersizliği nedeniyle daha ilkel olan İslam öncesi dönemden kalma bir gelenek olan köleliğin de içinde olduğu bir takım yöntemler İslam'ın propagandası için kullanıldı. O dönemde yasadaki köleliği bir kalem darbesiyle silmek ne mümkündü ne de isteniyordu. Toplumun toplumsal ve ekonomik ihtiyaçlarının yanı sıra köleleşmiş bireylere de duyduğu ihtiyaç bir yandan gelişmekte olan sistemin bu köleler özgürleşene dek öylece sürmesine neden oldu. Bu gelişme süreci, köle kendi ayakları üzerinde durmayı öğrenene, bir toplum içinde kendi alın teriyle yaşayabilene dek sürdü. Aynı geçiş sürecinde İslam öncesi cahiliye devrinde uzun bir süre onurları ayaklar altına alınan ve insani yaşam hakları engellenen kölelerin bu berbat sömürü düzeniyle başa çıkabilecek kadar olgunlaşması gerekti.

Aslına bakılacak olursa, İslam, daha önce yalnızca görevleri olan ama hiç bir hakka sahip olmayan kölelerin haklarını ve görevlerini belli kıstaslarla düzenleyerek açık kölelik kuralları koydu. Bir takım günahların kefareti olarak sağlıklı ve inançlı kölelerin azat edilmesi benimsendi. İslam aynı zamanda önceden kararlaştırılmış belli koşulları sağlayan kölelerin özgürlüklerini kazanarak tam bir yurttaş olmalarını sağlayacak köle-efendi anlaşmaları yapılmasını sağladı. İslami yasalar tüm köleler için daha insani yaklaşımlar benimsenmesine hükmetti. Peygamber'in bu konudaki sözlerine kulak verelim: "*Köleler, Allah'ın sizin yanınızda bulundurduğu kardeşlerinizdir. Onları kendi yemeklerinizle besleyin, kendi giydiklerinizle giydirin.*"

ÖZEL MÜLKİYET İSLAM'IN TEMEL ŞARTLARINDAN BİRİ DEĞİLDİR

İslam'ın temel ilkesi Allah'ın kulları arasında mülkiyetin ortak ya da birlikte kullanımıdır. Böylece herkes kendi ihtiyacı oranında faydalanabilir. Bu ihtiyaçlar bu hayattan asıl ve sonsuz olan

öte hayata geçmekte olan bir faninin ihtiyaçlarıdır. Bu ilke zamanın tek gerçek Müslüman'ı olan Peygamberin uyguladığı bir ilkedir. Ne var ki, İslam böyle bir bölüşüm deneyimini hiç yaşamamış ve yalnızca özel mülkiyetten anlayan bir topluma gönderilmiştir. Hiç bir yönetim onların mülkleri üzerinde hak iddia etmemiş, hatta kendi mallarından zekat vermekte bile zorlanmışlardır. Peygamber'in ardından sergiledikleri tersine davranışın nedeni de işte bu isteksizliktir. (Burada Peygamber'in ölümünün ardından inançlarını kirleten ve zekat ödemeyi reddeden bir kısım Müslüman'a gönderme yapılmaktadır. Peygamberin varisi ve ilk halife olan Ebubekir, Ridde Savaşı olarak bilinen savaşla bu insanlarla dövüşmek zorunda kalmıştı.) İşte bu insanlara yönelik Allah'ın sözleri şöyledir: "*Şu iğreti dünya hayatı, sadece bir oyun ve eğlencedir. Eğer iman eder korunursanız, Allah, ödüllerinizi verecek ve sizden mallarınızı istemeyecektir. Onları sizden isteseydi ve sizi sıkıştırsaydı cimrilik ederdiniz ve sizin gizli kötülüklerinizi açığa çıkarırdı. İşte sizler, Allah yolunda harcamaya çağrılan insanlarsınız. Ama bir kısmınız cimrilik ediyor. Oysaki cimrilik eden kendi aleyhine cimrileşmiş olur. Allah Gani'dir; yoksul olan sizlersiniz. Eğer yüz çevirirseniz, Allah yerinize başka bir toplum getirir. Ve onlar, sizin benzerleriniz olmazlar.*" (47:36-38)

"Şu iğreti dünya hayatı, sadece bir oyun ve eğlencedir." cümlesi bu hayatın bir pervasızlık, cehalet ve çocuksu sorumsuzluk süreci olduğuna işaret eder. "Eğer Allah'a" ve onun elçisine "iman eder", "Allah'tan korkarsanız", yani inkardan, çoktanrıcılıktan ve günahlardan uzak durursanız, iyi davranışlarınızdan ötürü "Allah sizi ödüllendirir." "sizden mallarınızı istemeyecektir" cümlesi her şeyinizi zekat olarak vermenizi istemeyecektir, anlamına gelir. "Onları sizden isteseydi ve sizi sıkıştırsaydı cimrilik ederdiniz" cümlesine göre, eğer sizden her şeyinizi vermenizi isteseydi böyle bir isteği karşılamak için zorlanırdınız ve "sizin gizli kötülüklerinizi açığa çıkarırdı" ya da mülkiyet sevdanızı, zayıf inancınızı ve gizli çoktanrıcılığınızı deşifre ederdi. "Eğer

yüz çevirirseniz, Allah yerinize başka bir toplum getirir. Ve onlar, sizin benzerleriniz olmazlar" cümlesinde, müminlerin ardından daha üst düzey bir gerçek Allah kullarından oluşan toplumun geleceği anlamı vardır. Bu nedenlerle bugünkü İslami yasaların mülkiyetle ilgili kısımları İslam'ın asıl hedefini yansıtmamaktadır, ancak aşamalı olarak Müslümanları gerçek mülkiyet anlayışına yaklaştırmaktadır. Bu nedenle, Allah'ın bilgeliği doğrultusunda zekat inancın vazgeçilmezlerinden biri olmuştur. (Başka bir deyişle, Allah Müslümanlara özel mülkiyet edinmelerine izin vermiş ve mallarının belirli bir kısmını zekat olarak vermelerini öğütlemiştir. Bu aşama bir sonraki bölümde açıklanacağı gibi insanları sosyalizme hazırlamanın bir yoludur.)

KADIN ERKEK EŞİTSİZLİĞİ İSLAM'IN TEMEL ŞARTLARINDAN BİRİ DEĞİLDİR

İslam'ın temel ilkesi kadınlarla erkekler arasında tam eşitliğin sağlanmasıdır. Bu nedenle sevap tartılarının hazırlanacağı Sorgu Gününde, Allah kadınlarla erkekleri eşit sorumluluklara sahip olarak değerlendirecektir. Allah der ki: "*Herkes kendi yaptığından yarar görür ve kimse kimsenin yükünü çekmez. Sonunda dönüşünüz Rabbinizedir.*" (6:164); "*O gün her kişiye yaptığının karşılığı ödenir. O gün haksızlık yoktur. ALLAH hesabı çabuk görendir.*" (40:17); "*Her kişi kendi günahıyla mahkum olur.*" (74:38)

Ancak İslam, kızların savaş ganimeti olarak alınıp da rezalete neden olmalarından korkularak ya da kıtlık dönemlerinde besleme zahmetinden kaçınarak diri diri gömülecek kadar ileri gidildiği bir topluma indirilmiştir. Allah bu olguyu şöyle tarif ediyor: "*Onlardan birine kız çocuk müjdelendiğinde yüzü simsiyah kesilir. Öfkeden kuduracak gibidir o. Kendisine müjdelenen 'kötülükten' utanarak halkından kendini gizlemeye çalışır. Şimdi onu utana utana tutsun mu, yoksa toprağa mı gömsün! Ne kötü yargıda bulunuyorlar.*" (16:58-59) Ne var ki ne toplumun tamamı ne de kadınlar İslam'ın kadınlar için öngördüğü mutlak iyi için henüz hazır de-

ğildi. Hem bireyler olarak kadınlar ve erkekler için hem de bütün bir toplum için bir geçiş sürecine ihtiyaç vardı. Yine de, yasalar kadınlara, miras ve tanıklık konularında erkeklerin yarısı kadar hak tanıdı. Kadınlar babalarına, erkek kardeşlerine ve kocalarına tabi kılındı: "*Allah'ın insanlardan bir kısmını diğerlerine üstün kılması sebebiyle ve mallarından harcama yaptıkları için erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudur.*" (4:34) İlk İslami yasalar, aslında, kadınlar için daha önceki statülerine kıyasla oldukça ileri bir adımdı. Ne var ki, yine de İslam'ın nihai hedefi açısından yeterli değildi.

ÇOKEŞLİLİK İSLAM'IN TEMEL ŞARTLARINDAN BİRİ DEĞİLDİR

İslam'ın temel ilkesi başlık parası ya da boşanma olmaksızın bir erkekle bir kadının evlenmesidir. Çokeşliliğin yasaklanmasına şu ayette rastlıyoruz: "*Onlara eşit davranamamaktan korkuyorsanız bir taneyle yetinin.*" (4:3); "*Ne kadar isteseniz de kadınlara eşit davranamazsınız.*" (4:129) Boşanma yasağına da şu hadiste rastlıyoruz: "Allah katında en sevimsiz olan helal boşanmadır." Allah'ın boşanmayı sevimsiz bulduğu biçimindeki incelikli bir vurguyla olası ya da uygulanabilir olduğunda boşanmanın yasaklanması gerektiğine değinilmektedir. Her zaman Allah'ın dediği olur.

İslam'ın ilkesel olarak başlık parasına karşı çıkması kadınların şu üç yoldan biriyle alındığı döneme benzer biçimde fiyat biçilmesini yansıtmasına dayanır: Savaş ganimeti, kaçırma, satın alma. Başlık parası İslam'ın temel ilkelerinin uygulanmasıyla kadınların onurlarını ve saygınlıklarını kazanacakları dönemde devam ettirilmemesi gereken bir eski zaman uygulamasıdır. İslam'dan önce kadınların hiç bir saygınlığı yoktu. Evlilik ilişkileri insani sebeplere ya da nezakete dayanmıyordu. Bir erkek, çocuklarına bakmaları ya da çalışmaları için on ya da yirmi kadar kadınla evlenebiliyordu. İslam öncesi toplumun belirgin nitelik-

lerinden biri de erkeklerin savaşlarda ölmesi nedeniyle kadın sayısının erkek sayısından fazla oluşuydu. İslam çokeşliliği sınırladı ancak tekeşliliğe hızla geçemedi. Çünkü o halde bir çok kadın korunmasız kalacaktı. İlk İslam bir erkeğin en fazla dört kadın alabileceğine hükmetti: "*Yetimler hakkında adaletli davranamamaktan korkuyorsanız uygun gördüğünüz kadınlarla ikişer, üçer, dörder evlenebilirsiniz. Onlara eşit davranamamaktan korkuyorsanız bir taneyle veya yeminlerinizin/anlaşmalarınızın hak sahibi oldukları ile yetinin.*" (4:3) Bunun dışında kadınlara adil davranmanın zorluğuna dair incelikli bir ayet vardır: "*Ne kadar isteseniz de kadınlara eşit davranamazsınız. Öyleyse tamamen birine yönelip de diğerini askıdaymış gibi bırakmayın. Bu durumu düzeltip erdemli olursanız ALLAH Bağışlayandır, Rahimdir.*" (4:129) Böylece Şeriat ya da ilk dönem İslam hukuku, orijinal dini ilkeler uyarınca gereken "mükemmel" adaletten uzaklaşmak durumunda kaldı. Çünkü bu henüz hem erkekler ve kadınlar hem de toplum için erken bir hamle idi. "Ne kadar isteseniz de kadınlara eşit davranamazsınız." cümlesini "Öyleyse tamamen birine yönelip de diğerini askıdaymış gibi bırakmayın." cümlesi izlemektedir. Bu şekilde istenen denge maddiyatla sınırlandırılmış, maneviyat devre dışı bırakılmıştır. Bu esneklik çokeşliliği olası ve uygulanabilir kılmıştır. Çünkü bu, o dönemin müminler toplumunda önlenemez bir haldedir. Bu kapsamda adalet de, özgürlüğün sınırlandırılmasına benzer biçimde sınırlandırılmıştır: Yani, yapılması gereken bir görevin üstesinden gelinemediğinde görevin anlaşılabilmesi için haktan feragat edilmesi istenmiştir. O dönemde kadınlar erkeklerle eşit olabilmenin çok gerisindeydiler. Çokeşlilik, bir şekilde, nihai hedef olan kadın erkek eşitliğine yönelik bir geçiş süreciydi. Bu noktada "denge" ve adalet artık maneviyatı da kapsayabilecekti. Buna göre, "Onlara eşit davranamamaktan korkuyorsanız" biçimindeki önkoşul istisnai koşullar haricinde çokeşliliğin yasaklanmasının zeminini hazırlamaktadır. Bu durum yasalarla düzenlenir ve eşin rızasına tabi olur.

BOŞANMA İSLAM'IN TEMEL ŞARTLARINDAN BİRİ DEĞİLDİR

İslam'ın temel şartı eşler arasındaki ilişkinin daimiliğidir. Bir erkeğin karısı onun ayrılmaz bir parçası ve benliğinin dışarıdaki görüntüsüdür. O, erkeğin benliğiyle ilişkili dış yansımaların bütünlüğüdür: "*Onun gerçek olduğu onlara apaçık oluncaya kadar onlara, ufuklarda ve kendi içlerinde ayetlerimizi (işaret ve kanıtlarımızı)göstereceğiz. Rabbinin her şeye tanık olması yetmez mi?*" (41:53) Ancak ikinci yarımızı doğru seçme yetisinden yoksun olabiliriz. Bizler ellerinde kare, dikdörtgen, üçgen, daire, yarım daire biçiminde çiviler tutan körler gibiyiz. Çemberin öte yanında ise önümüzdeki boşlukta ellerimizde tuttuğumuz çivilere tıpatıp uyan delikler vardır. Erkek her bir çivi için doğru deliği bulmaya çalışır ve yanıldığı bir kaç denemenin ardından sonunda başarılı olur. Hiç bir zaman çiviyi herhangi bir deliğe uydurmayı başaramayabilir de. Aslında, bu örnek eşimizi seçmemiz için harcadığımız çabalara kusursuz bir örnek değildir. Kör biri bu denemeleri yapan herhangi birimizden daha başarılı olabilir. Örneğin, kişi daire biçimindeki bir çiviyi kare biçimindeki bir deliğe soktuğunda yeni bir deneme için ikinci bir şansa ihtiyaç duyar. Boşanmaya işte böyle bir ikinci şans için izin verilmiştir.

Adem ile Havva günah işleyip cennetten kovulduklarında yeryüzüne ayrı ayrı indiler ve birbirlerini aramaya koyuldular: Adem Havva'yı, Havva da Adem'i arıyordu. Uzun uğraşların ardından Adem onu tam olarak bulamasa da ona kavuştu. Havva da keza. O günden bu yana her Adem kendi Havva'sını, her Havva da kendi Adem'ini arar durur. Yanlış rehberlik kapıları ardına dek açıktır, doğru yola giden kapılar ise daracıktır. Ama Allah'a şükürler olsun ki, gün geçtikçe yanlış seçim çemberi gitgide daralırken, doğru seçim çemberi genişlemektedir. İnanç ışığı yeterli değildir. Aynı ışık müminlerin doğru seçimi yapması için de yeterli değildi. Allah nurunu bir kez gönderdiğinde ve İslam'ın güneşi yükseldiğinde boşanmayla düzetilecek yanlışlara

yer olmayacaktır. Çünkü doğru eşler karşılaşacak ve tam birlik sağlanacaktır: "*Her halk kendi su içeceği yeri bilecektir.*" (7:160)

İslam'da evlilik ebedi bir ilişkidir. Şeriat düzlemindeki yasal evlilik bir erkeğin ve bir kadının Adem ile Havva arasında Havva'nın Adem'den yaratıldığı zamanda varolmuş ilişkiyi elde etmeye çalışmasına yöneliktir: "*İnsanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan, ondan da eşini yaratan, ikisinden pek çok erkek ve kadın üreten Rabbinizi dinleyin. Adına birbirinizden isteklerde bulunduğunuz Allah'a saygı gösterin; akrabalara da... Allah elbette sizi Gözetlemektedir.*" (4:1) Boşanma erkeğin hata yapma ve deneyimlerinden ders alma eğilimine hizmet eder. Boşanmaya izin veren Şeriat yasası artık hükümsüz olduğunda ebediyen ilga edilecektir.

ÖRTÜNME İSLAM'IN TEMEL ŞARTLARINDAN BİRİ DEĞİLDİR

İslam'ın temel ilkesi *al-sufur*, yani açıklıktır. (Şeriat tarafından öngörülen örtünme kadınların yüzleri ve elleri haricindeki tüm bölgelerini örtmesi anlamına gelir. Diğer yandan açıklık daha fazla açıklığa izin verir, daha ılımlı ve uygun bir giyinmeyi teşvik eder.) İslam'ın amacı erkeklerden ve kadınlardan kapalı kapılar ya da uzun giysiler ardından değil de açıktan açığa yayılan namustur. İçsel namusu sağlamanın yolu eğitim ve disiplinden geçer. İffetli olmaya örtünme yoluyla teşvik edilen bir geçiş dönemi gereklidir. Temel ilke ilk günahlarını işlemeden önce Adem ile Havva arasındaki ilişkinin sağlanmasıdır:

"*Ey Adem! Sen ve eşin cennette yerleşip dilediğiniz yerden yeyin. Ancak şu ağaca yaklaşmayın! Sonra zalimlerden olursunuz.*

Derken şeytan, birbirine kapalı ayıp yerlerini kendilerine göstermek için onlara vesvese verdi ve: Rabbiniz size bu ağacı sırf melek olursunuz veya ebedî kalanlardan olursunuz diye yasakladı, dedi.Ve onlara: Ben gerçekten size öğüt verenlerdenim, diye yemin etti. Böylece onları hile ile aldattı. Ağacın meyvesini tattıklarında ayıp yerle-

ri kendilerine göründü. Ve cennet yapraklarından üzerlerini örtmeye başladılar. Rableri onlara: Ben size o ağacı yasaklamadım mı ve şeytan size apaçık bir düşmandır, demedim mi? diye nidâ etti. (Adem ile eşi) dediler ki: Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz. Allah: Birbirinize düşman olarak inin! Sizin için yeryüzünde bir süreye kadar yerleşme ve faydalanma vardır, buyurdu. "Orada yaşayacaksınız, orada öleceksiniz ve orada (diriltilip) çıkarılacaksınız" dedi. Ey Adem oğulları! Size ayıp yerlerinizi örtecek giysi, süslenecek elbise yarattık. Takvâ elbisesi... İşte o daha hayırlıdır. Bunlar Allah'ın âyetlerindendir. Belki düşünüp öğüt alırlar (diye onları indirdi). Ey Âdem oğulları! Şeytan, ana-babanızı, ayıp yerlerini kendilerine göstermek için elbiselerini soyarak cennetten çıkardığı gibi sizi de aldatmasın. Çünkü o ve yandaşları, sizin onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler. Şüphesiz biz şeytanları, inanmayanların dostları kıldık." (7:19-27)

"Kendilerine göstermek için" kısmı, "birbirine kapalı ayıp yerlerini" onlara göstermek anlamını taşır. "Böylece onları hile ile aldattı" cümlesi günah işleyene dek onları kandırmasıdır. Bir kez kandıklarında ise "ayıp yerleri kendilerine göründü. Ve cennet yapraklarından üzerlerini örtmeye başladılar"; yani mahrem yerlerini incir yapraklarıyla örtmeye koyuldular. Tam o günden itibaren örtünme başladı. Örtünme bir günahın sonucudur ve bu günah ortadan kalkana dek sürecektir. "Ey Adem oğulları! Size ayıp yerlerinizi örtecek giysi, süslenecek elbise yarattık" cümlesi mahrem bölgelerinizi örtmeniz için pamuktan dokumalar, yün ve başka malzemeler bahşettik. Bunları giyin, demektir. "Takvâ elbisesi... İşte o daha hayırlıdır" doğru inanç (*tevhid*) kıyafetini simgeler. Kalbinize yerleşmiş takva ve edep tüm diğer pamuktan giysilerden daha değerlidir. "Bunlar Allah'ın âyetlerindendir" ayeti pamuktan kıyafetlerin Allah'ın emirlerinden olduğunu belirtir. "Belki düşünüp öğüt alırlar" cümlesi günah işlemeden ön-

ce daha önce sahip oldukları temizliği, masumiyeti ve takvayı hatırlayıp o konuma geri dönerler, anlamını taşır. Bu ayet bizim örtünmeyle ilgili olan yaklaşımımızı içermektedir.

Açıklık, *al sufur*, İslam'ın temel ilkelerinden biridir, çünkü temel ilkelerden olan özgürlükle bağdaşır. Yukarıda da belirtildiği gibi, İslam'ın temel ilkesi herkesin, özgürlüklerini suistimal etmedikleri sürece özgür olduğudur. Suistimal halinde ise anayasayla uyuşan yasalar gereği özgürlükler kısıtlanır.

Şu ayette örtünme ile ilgili bilgilere ulaşılabilir: "*Kadınlarınızdan fuhuş yapanlara karşı içinizden dört tanık getirin. Tanıklık ederlerse, onları, ölünceye veya Allah onlara bir yol açıncaya kadar evlerde tutun.*" (4:15) Fuhuş yapıldığına dair yeterli tanık olduğunda bir kadının özgürlüğü, onun açıklık hakkı elinden alınarak kısıtlanır. Ayrıca ölene dek ya da kapatılmasından dolayı aklı başına gelip doğru davranmaya başlayana ve artık açıklık özgürlüğünü suistimal etmeyinceye dek eve kapatılır.

Örtünme açıklık özgürlüğünün suistimalinden doğan akılcı bir cezadır. İslam'ın temel ilkesi işte budur. Bugün de uygulanmakta olan örtünme pratiği, açıklık özgürlüğünün devam eden bir ilgasıdır ve Şeriat tarafından olgunlaşmamış müminler nedeniyle uygulamaya konmuştur. Yalnızca gerçek kullar yani Müslümanlar al-sufur, açıklık sorumluluğunu omuzlayabilirler ve örtünmeye tabi kalmazlar.

HAREMLİK SELAMLIK UYGULAMASI İSLAM'IN TEMEL İLKELERİNDEN BİRİ DEĞİLDİR

Açıklığa dair söylenenler erkeklerle kadınların bir arada olmaları için de söylenebilir. İslam'ın temel ilkesi erkeklerle kadınların toplum içinde bir arada olmalarıdır. Ancak bu biraradalık bugünkü aşırı toleranslı toplumlarınkine benzer değildir.

Tüm bu örnekler İslam'ın temel ve ikincil ilkeleri arasındaki ayrımları sergilemektedir. Birinci Mesaj, zamana uyum sağlamak ve topluma ulaşabilmek amacıyla İkinci Mesaj'ın standartlarını

aşağıya çekmiştir. Birinci Mesaj insani zayıflıkları ve kifayetsizlikleri göz önüne almıştır ve İslam'ın ilk dönemleri için bu önlemler kaçınılmazdır.

İSLAM'IN İKİNCİ MESAJI

İkinci Mesaj, İslam'dır. Peygamber bu İkinci Mesajı "ibadet ve cezalar" gibi Birinci Mesajla çakışan konular haricinde ayrıntıya girmeden ve doğrudan bildirmiştir. Allah diyor ki: "*Bugün size dininizi olgunlaştırdım, size nimetimi tamamladım ve size din olarak İslam'ı beğendim.*" (5:3) Hicretin üzerinden sekiz yıl geçmişti. O gün veda haccının arifesi ve günlerden cuma idi. Bu ayet *Kuran*'ın son ifşa edilen ayeti idi ve İlahi Mesajın nihai sözüydü.

Allah insanoğlu için İslam'ı beğenmişti, bu nedenle biz de sahiplenmiştik. Çünkü O'nun tarafından kabul görmeyen hiçbir şey bizim tarafımızdan yapılamazdı. Allah diyor ki: "*Sonra onlara tövbe nasip etti ki, eski hallerine dönsünler.*" (9:118)[35]

Bir çok insan, "Bugün size dininizi olgunlaştırdım" cümlesini şöyle algılamıştır: İslam, o gün yeryüzünde olan tüm insanlar tarafında tam olarak algılanmıştır. Şu ayet de *Kuran*'ın tam ve nihai olarak açıklandığı biçiminde yorumlanmaktadır: "*Sana da bu Zikir'i/Kuran'ı vahyettik ki, kendilerine indirileni insanlara açık-se-*

35) Yani, insanların tövbesi de onlar karar vermeden önce Allah tarafından belirlenir.

çik bildiresin de derin derin düşünebilsinler." (16:44) Bu bakış açısından daha fazla gerçeklerden uzak bir yorum olamaz. *Kuran*'ın "açıklaması" yalnızca Şeriat yasalarıyla, böyle bir açıklama için zamanın gerektirdiği anlatımlarla, kitlelerin kapasiteleriyle ve halkın kifayetiyle sınırlıdır.

Kuran asla nihai olarak ve sonuna dek açıklanamaz. İslam da, aynı biçimde asla sonuçlandırılamaz. Onun ilerlemesi ebedidir: "*Allah tarafından onaylanan biricik din, İslam'dır*" (3:19) "Allah'ın onayı" zamanın ve mekanın ötesindedir. İslam'ın *Kuran* aracılığıyla ilerlemesi sonsuzluktaki Allah yolunda ilerlemedir. Bu nedenle, asla tam olarak ve sonuca yönelik açıklanma ihtimali yoktur. Sonuçlanmış olan yalnızca onun bir kitap olarak Arap dilindeki ifşasıdır, asla açıklaması değil.

Şu ayetteki "vahyettik" ve "bildirmek" kelimeleri arasındaki fark işte bu şekilde anlaşılmalıdır: "Sana da bu Zikir'i/*Kuran*'ı vahyettik ki, kendilerine indirileni insanlara açık-seçik bildiresin de derin derin düşünebilsinler." Önde gelen Müslüman araştırmacıların anlayışlarına göre, bu iki kavram eşanlamlıdır. "kendilerine indirileni" kısmındaki anlayış seviyesi *Kuran*'ın tamamına değil, yalnızca açıklamanın bir kısmına, yani İlk Mesaja ve İlk Mesajla İkinci Mesajın çakıştığı kısımlara tekabül etmektedir.

Kuran ikili anlamlar içerir. Allah bu konuda şöyle diyor: "*Allah, sözün en güzelini, birbirine benzer iç içe ikili manalar ifade eden bir Kitap halinde indirmiştir. Rablerinden korkanların ondan derileri ürperir. Sonra da hem derileri hem de kalpleri, Allah'ın Zikri/Kuran'ı karşısında yumuşar. Bu, Allah'ın kılavuzudur ki, onunla dilediğini/dileyeni hidayete erdirir. Allah'ın saptırdığına gelince, ona kılavuzluk edecek yoktur.*" (39:23) "Birbirine benzer" kavramı *Kuran*'ın temelindeki ve zirvesindeki ile önünde ve arkasındaki anlamların birbirlerine benzerliği kastedilmektedir. "İç içe ikili manalar" ise onun zahir ve batın anlamlarını ifade eder: Allah'a uzak bir anlam ile kula indirilmiş daha yakın bir anlam.

Kuran'ın tamamı ikili anlamlardan oluşur: Her ayetin, kelimenin, hatta harfin iki anlamı vardır. Bunun sebebi *Kuran*'ın Allah'ın kuluna gönderdiği sözleri olmasıdır. *Kuran*'daki benzerlikler şu hadiste de belirtildiği üzere Efendi ile kul arasındaki benzerliklerden kaynaklanır: "*Allah Adem'i kendi suretinden yarattı.*" *Aynı anlam şu ayette de mevcuttur: "İnsanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan Rabbinizi dinleyin.*" (4:1) Bu ayetteki "tek bir nefis" Onun Mübarek ve Yüce Nefsidir.

Sözgelimi, İslam kelimesinin şu *Kuran* ayetinde de belirtildiği şekliyle benzer bir anlamı vardır: "Bedeviler: "İman ettik." dediler. De ki: "*Siz iman etmediniz. Ancak 'Müslüman' olduk deyin. İman sizin kalplerinize girmemiştir.*" (49:14) İslam'ın sonsuzlukta Allah'a uzanan daha öte bir anlamı vardır. Bu öte anlama dair referansa şu ayetten ulaşıyoruz: "*Ey iman edenler! Allah'tan, kendisinden korkmaya yaraşır biçimde korkun. Müslümanlar olmanın dışında bir hal üzere sakın can vermeyin.*" (3:102)

Allah dışında hiç kimsenin Allah'tan ona yaraşır biçimde korkamayacağını söylemeye gerek yoktur. Bu nedenledir ki, ayette kastedilen, hizmetkarlık, tevazu ve itaat yoluyla Allah'a ulaşmanın bir yöntemidir. Hizmetkarlık, Allah'ın kendisi gibi sınırsızdır. Allah'a mutlak hizmetkarlık; Allah hakkında mutlak bilgiyi gerektirir ve buna yalnızca Allah'ın kendisi sahiptir. "*De ki, "Göklerde ve yerde, Allah'tan başka kimse Bilinmeyeni bilemez.*" (27:65) Buradaki Bilinmeyen Allah'ın kendisidir, yani "Allah dışında hiç kimse Allah'ı bilemez." Rasalat al-Salah adlı kitabımızda hizmetkarlığın özgürlük anlamına nasıl geldiğini göstermiştik.

İslam hizmetkarlığa yükselme yöntemidir ve *Kuran* da bu yola sevk eden kitaptır. *Kuran*'ın indirilmesinin sebebi budur: "*Andolsun ki, biz, Kuran'ı öğüt ve ibret için kolaylaştırdık. Yok mudur ondan ders almak isteyen?*" (54:17) *Kuran* bize, önce üstlenip sonra unuttuğumuz hizmetkarlığı anımsatmaktadır:

"*Rabbin, Adem oğullarının bellerinden soylarını çıkarırken onları*

kendi kendilerine tanık tutar: "Ben, Rabbiniz değil miyim?" "Evet, tanıklık ediyoruz," derler. Böylece diriliş günü, "Biz bundan habersizdik," diyemezsiniz. Yahut, "Atalarımız önceden ortak koştu ve biz de onlardan sonra gelen soylarıyız, bizi bidat ve hurafelere dalanlardan dolayı mı yok edeceksin," diyemezsiniz. Ayetleri böyle açıklıyoruz ki (bize) dönebilsinler." (7:172-174)

Bu şekilde, İslam yoluyla, Allah'ın hizmetkarlığına ve kulluğuna geri döneceklerdir.

Kuran Allah'a yükselmenin bir yöntemi olduğundan: "'*Oradan topluca ininiz', dedik, 'Benden size bir yol gösterici geldiği zaman, o yol göstericiye uyanlar için artık bir korku yok ve onlar üzülmeyecekler.*'" (2:38) *Kuran* bu yol gösterici ise, başlangıcı Allah, bitimi de biziz. Eğer onun aşamalarını doğru biçimde kat edebilirsek Adem'in günahları nedeniyle kaybettiğimiz cennete yeniden kavuşabilir ve sonsuzluğa yükselebiliriz. Allah *Kuran* hakkında şöyle der: "*Elif. Lâm. Mim. Şüphe yok ki, bu, Allah korkusuna yönelten Kitap'tır.*" (2:1-2) *Kuran* tarafından yönlendirilerek Allah'tan korkanlar hakkında da şöyle der: "*Korunup sakınanlar; Güçlü Yönetici'nin yanında bahçelerde, nehir kıyılarındadır.*" (54:54-55) Bunlar; cennetle başlayarak, bir doğruluk koltuğunun üzerinde nehirde devam eden ve sonsuzlukta Güçlü Yönetici ile tamamlanan aşamalar ya da basamaklardır.

Bu basamaklar günah yoluyla kaybedilmiş fiziki cennetten sonsuzluktaki Allah'a kadar yükselir. *Kuran*, son aşamaya ulaşmanın olanaksızlığından söz eder: De ki: "*Rabbimin kelimeleri için deniz mürekkep olsa, Rabbimin kelimeleri tükenmeden önce deniz mutlaka biter. Bir o kadarını daha getirsek de yetmez.*" (18:109) Bu nedenle *Kuran*'ın nihai ve tam olarak anlaşılması imkansızdır. *Kuran*; saf inayetten kulların algılayabileceği seviyelere inen Allah Benliği'dir. *Kuran*'ın indirilmesi süreci üç basamakta gerçekleşir: *Zikir*, *Kuran* ve *furkan*. *Furkan*, *Kuran* ve *Zikir* seviyelerini Arapça ifade edebilmenin en iyi yoludur. Allah'ı anlayabil-

memiz için *Kuran* Arap diliyle ifade edilmiştir. Allah diyor ki: "*Anlamanız için onu kusursuz bir dile sahip bir Kuran yaptık.*" (43:3) Bu ve benzeri ayetler Müslüman araştırmacıların *Kuran*'ın özünde Arapça olduğu yanılgısına kapılmalarına neden olmuştur. Çünkü içerdiği anlamlar özellikle Arap dili ile anlaşılabilmektedir. Bunun böyle olmadığını, yukarıda, alfabetik harflerle başlayan surelerden bahsederken açıklamıştık.

En yüce din olan İslam, bugüne dek hiçbir ulus tarafından tam olarak uygulanamamıştır. Müslüman ulusu henüz yeşermemiştir. Ne var ki, insanlığın geleceğinde gerçekleşmesi umulabilir. Onun yeşerdiği gün nihai hac günü, "*Bugün size dininizi olgunlaştırdım, size nimetimi tamamladım ve size din olarak İslam'ı beğendim.*" (5:3) ayetinin vücut bulduğu gün olacaktır.

Muhammed, kendi dönemindeki Müslümanların öncüsüydü. Sanki içinde bulunduğu müminler ulusuna gelecekten gönderilmiş gibiydi. O, onların arasındaki tek Müslüman'dı. "*De ki: 'Namazım, ibadetlerim, hayatım ve ölümüm evrenlerin Rabbi olan Allah içindir. Ortağı yoktur O'nun. Bununla emrolundum ben. Ve Müslümanların ilkiyim ben.'*" (6:162-163)

İkinci adam Ebubekir müminlerin en üstünüydü, ancak onunla Peygamber arasında büyük bir fark vardı. Bu fark Peygamber'in aşağıda belirttiği gelecekteki Müslümanlarla onların arasındaki farktı:

"*Henüz hayatta olmayan kardeşlerimi özledim.*" *Ebubekir dedi ki: "Biz senin kardeşlerin değil miyiz, ey Allah'ın Elçisi?" Yanıtladı: "Hayır, siz benim Sahabemsiniz!" Sonra yeniden dedi ki: "Henüz hayatta olmayan kardeşlerimi özledim." Ebubekir tekrar sordu: "Biz senin kardeşlerin değil miyiz, ey Allah'ın Elçisi?" Yanıtladı: "Hayır, siz benim Sahabemsiniz!" Ardından üçüncü kez dedi ki: "Henüz hayatta olmayan kardeşlerimi özledim." Sordular: "Senin kardeşlerin kimlerdir, ey Allah'ın Elçisi?" Dedi ki: "Zamanın sonunda gelecek olan ve her biri sizden yetmiş misli fazla ödüllendirilecek olanlardır." Sordu-*

lar: "Yetmiş misli mi?" Dedi ki: "Evet!" "Niçin?" diye sordular. Şöyle yanıtladı: "Çünkü siz iyilik yapmak konusunda yardım alıyorsunuz ama onların hiçbir kılavuzları olmayacak."

MÜSLÜMANLAR

Müslümanlar, henüz bir ulus olmamışlardır. Ancak Peygamber onların koşullar olgunlaştığında, zamanın sonuna doğru ve Allah'ın vaadi gerçekleştiğinde geleceklerini müjdelemiştir: "*Kim Allah'a teslimiyetten başka bir din ararsa, bu kendisinden asla kabul edilmeyecek ve o, ahirette kaybedenlerden olacaktır.*" (3:85) O gün herkes dine yönelecek ve başka bir seçenek bulamayacaktır çünkü yanıtları sağlayan sadece din olacaktır.

Dünyanın gerçek kulların kuracağı İslami Şeriat düzenine hazırlandığına inanıyoruz. Bu yeni düzen yeni bir uygarlığın önünü açacaktır. Çağdaş toplumsal felsefelerin iflas ettiği düşünüldüğünde başka bir seçenek yoktur. Bu kitabın başlangıcında da belirtildiği gibi bugün insanlığın tamamı ideolojik bir yabanıllık içindedir. Batı uygarlığı[36] kaybolmuş ve iflas etmiştir. Demokrasi, sosyalizm ve bireysel özgürlüğe dair sorular acilen yanıt beklemektedir. Batı uygarlığının farklı bir iç içeliğe ihtiyaç duyduğu açıktır. Daha net söylemek gerekirse, Batıcı maddi ilerleme yeni bir ruhla, açıkçası İslam ruhuyla doldurulmalıdır. İslam, bugünün bireyle toplum ve bireyle evren arasındaki çelişkilerini çözebilen tek ideolojidir.

Müslümanlar kelimesini bugünkü uluslara verilen aynı kelimeyle karıştırmamalıyız. Bugünkü ulusların isimlerini başlangıçtaki İslam'dan aldığını daha önce belirtmiştik. Aslına bakılacak olursa, mevcut Müslüman toplum bir müminler ulusudur. Bugüne dek hiçbir ulus Müslümanlar adını hak etmemiştir. Geçmişteki ulusların isimlerindeki benzerlik yalnızca ilk İslam'a bir

36) Daha önce de belirtildiği gibi yazar Batı uygarlığı içine hem Marksist hem de liberal gelenekleri dahil etmektedir.

atıftır. İnsanlığın nihai İslam'a ulaşacak öncüleri ya da bir nebze yaklaşacak olanlar dışında nihai İslam asla ulaşılabilecek bir hedef değildir. Bu öncüler henüz vücuda gelmemiş olan Müslümanlar ulusunun öncüleridir. Allah diyor ki:

"Bir zamanlar İbrahim, İsmail ile beraber Beytullah'ın temellerini yükseltiyor (şöyle diyorlardı:) Ey Rabbimiz! Bizden bunu kabul buyur; şüphesiz sen işitensin, bilensin. Ey Rabbimiz! Bizi sana boyun eğenlerden kıl, neslimizden de sana itaat eden bir ümmet çıkar, bize ibadet usullerimizi göster, tövbemizi kabul et; zira, tövbeleri çokça kabul eden, çok merhametli olan ancak sensin. Ey Rabbimiz! Onlara, içlerinden senin âyetlerini kendilerine okuyacak, onlara kitap ve hikmeti öğretecek, onları temizleyecek bir peygamber gönder. Çünkü üstün gelen, her şeyi yerli yerince yapan yalnız sensin. İbrahim'in dininden kendini bilmezlerden başka kim yüz çevirir? Andolsun ki, biz onu dünyada (elçi) seçtik, şüphesiz o ahirette de iyilerdendir. Çünkü Rabbi ona: Müslüman ol, demiş, o da: Alemlerin Rabbine boyun eğdim, demişti. Bunu İbrahim de kendi oğullarına vasiyet etti, Yakub da: Oğullarım! Allah sizin için bu dini (İslâm'ı) seçti. O halde sadece Müslümanlar olarak ölünüz (dedi). Yoksa Yakub'a ölüm geldiği zaman siz orada mı idiniz? O zaman (Yakub) oğullarına: Benden sonra kime kulluk edeceksiniz? demişti. Onlar: Senin ve ataların İbrahim, İsmail ve İshak'ın ilâhı olan tek Allah'a kulluk edeceğiz; biz ancak O'na teslim olmuşuzdur, dediler." (2:127-133)

"Bizi sana boyun eğenlerden kıl" cümlesi nihai İslam'ı ifade etmektedir ve İbrahim ile İsmail kuşkusuz Müslüman'dırlar. Ancak "neslimizden de sana itaat eden bir ümmet çıkar" cümlesi, kısa vadede, başlangıç düzeyindeki İslam'a yönelen Müslüman bir ulusu ifade eder. Bu ulus sonradan evrilecek ve nihai İslam'a yönelecektir. Dualarının karşılığını almışlardır. İbrahim de Yakub da oğullarına Allah'ın bir olduğunu söylemişlerdir: "Oğullarım! Allah sizin için bu dini (İslâm'ı) seçti. O halde sadece Müs-

lümanlar olarak ölünüz." Yani, inancınıza bağlı kalınız ve ölene dek Allah'ın birliğine inanınız. Onların yanıtı; "Senin ve ataların İbrahim, İsmail ve İshak'ın ilâhı olan tek Allah'a kulluk edeceğiz; biz ancak O'na teslim olmuşuzdur" ise başlangıç düzeyindeki İslam'ı işaret eder.

Allah der ki: "*Hani havârîlere, "Bana ve peygamberime iman edin" diye ilham etmiştim. Onlar (da), "İman ettik, bizim Allah'a teslim olmuş kimseler (Müslümanlar) olduğumuza sen de şahit ol" demişlerdi.*" (5:111) Onları İslam'ı imanla eş anlamlıdır. Ayette Allah onların inanmalarına hükmetmiştir. Onlar da inanıp bunu beyan ettiklerinde imanlarının İslam anlamına geldiğini sandılar ve "Bizim Allah'a teslim olmuş kimseler (Müslümanlar) olduğumuza sen de şahit ol." dediler. İlim sahibi bir insan Allah'ın onlara şu yanıtı verdiğini duyabilir: "Teslim olduk, değil; inandık, diyebilirsiniz." Onlar nihai İslam düzeyinde teslim olmamışlar yalnızca başlangıç düzeyindeki İslam'a inanmışlardır.

Havariler başlangıç düzeyindeki İslam'a göre Müslümanlar'dı çünkü nihai İslam'ın ilk aşaması bir bütün olarak toplumun yasasından sıyrılıp bireysel hukuka geçiş yapmayı gerektirir. Bireysellik ise yalnızca toplumsal hukukun tamamlanmasıyla sağlanabilir. Ancak bu şekilde kişi mutlak bireysel özgürlüğü tadabilir. Nihai İslam bireysellikler aşamasıdır.

Bireysellik kendi içinde bölünmüş kişiler tarafından kazanılamaz. Bilinç artık bilinçaltıyla çelişki içinde olmadığında varlığın birliği sağlanabilir. Bu da kalbin sükunetiyle, düşüncenin berraklığıyla ve bedenin güzelliğiyle mümkündür. Böylece entelektüel ve duygusal hayat tam ve anlaşılır biçimde kavranabilir. "*Nihai hayat ahiret hayatıdır.*" (29:64) Kusurlardan, hastalıktan ve ölümden arınmış nihai hayat kuşkusuz ölümün zıddıdır.

Bir bireyin varlığın birleştirebilmesi dilediği gibi düşünmesi, düşündüğü gibi konuşması ve konuştuğu gibi davranması anlamını taşır. İslam'ın hedefi budur: "*Ey inananlar, neden yapmadığınız veya yapmayacağınız şeyleri söylüyorsunuz? Yapmadığınız şe-*

yi söylemeniz, Allah katında en sevilmeyen davranışlardandır." (61:2-3)

İYİ TOPLUM

Üstün bir devlete ulaşmanın iki sacayağı vardır. Birincisi, iyi toplum; ikincisi, bireyin geçmişten gelen korkulardan sıyrılabilmesi için benimsenen bilimsel eğitim yöntemleridir.

İyi toplum şu üç eşitlik üzerine kuruludur: Bugün sosyalizm olarak bilinen ekonomik eşitlik ya da zenginliğin bölüşümü; politik eşitlik ve demokrasi ya da gündelik hayatı etkileyen politik kararlara ortak katılım. Sosyalizm ve demokrasinin içerdiği ve toplumsal sınıflar ile renk, inanç, ırk ve cinsiyet ayrımlarının ortadan kalktığı toplumsal eşitlik. İyi toplumda insanlar entelektüel ve ahlaki yapılarına göre değerlendirilirler ve bu değerlendirme onların kamusal ve özel hayatlarını da etkiler. Buna göre kişiler daima ve her tür araçla kamusal hayatın ruhuna katkıda bulunurlar. Toplumsal eşitlik ruhu toplumsal sınıfların ve kentsel ve kırsal bölgeler arasındaki farklılıkların ortadan kaldırılmasını hedefler. Bunun için kültürel zenginleşme yolunda eşit fırsatlar yaratır. Toplumsal eşitliğin temel kriteri bütün erkeklerle kadınlar arasında evlilik (en köklü ve yakın ilişki) yapılabilmesini olanaklı kılmaktır. Toplumsal eşitliğin eksiksiz uygulanabilmesinin yolu budur.

İyi bir toplum aynı zamanda topluma faydalı oldukları sürece farklı yaşam tarzlarına ve tavırlarına hoşgörülü bir kamusal ortam yaratır.

Kamusal düşünce yasalardan daha üstün yargılara sahiptir ve sapkınlıkları ve saldırganlıkları önlemek yolunda yasalardan daha etkili olabilir. Kamusal düşünce, bir yandan da, onaylamadığı tavırlara saldırgan davranabilir, ancak bunu yalnızca şiddet içermeyen araçlarla yapmalıdır. Çünkü şiddet daima şu iki kötü yanıttan birini alır: karşı şiddet ya da ikiyüzlülük. Kimi zaman kamusal düşünce yasalara da dahil edilebilir. Ancak bu yalnızca

temel kurallarla uyumlu bir şekilde yapılmalıdır (bireyin mutlak bireysel özgürlüğe ulaşma ihtiyacı ile toplumun tam toplumsal adalete ulaşma ihtiyacını uzlaştıran kurallar).

EKONOMİK EŞİTLİK: SOSYALİZM

Burada sosyalizmin detaylı bir analizi için yeterli boşluğa sahip değiliz ve bunu *İslam Demokratik ve Sosyalisttir*[37] başlıklı yeni bir kitapta genişleteceğiz.

Sosyalizm, insanların yeryüzünün zenginliklerini bölüşmesi anlamına gelir. Toplumun başlangıcından itibaren sosyalizm de kapitalizmle birlikte gelişmiştir. Kapitalizm ya da bireysel mülkiyet uzun bir süre boyunca toplumun temel taşı olmuş ve bugünkü konumuna dek evrilmiştir. Sosyalizm de benzer bir şekilde ancak daha yavaş bir hızla gelişmiştir, çünkü kapitalizm sosyalizme doğal bir giriş aşaması sayılabilir. Sosyalizm zayıfın haklarını savunan yasadan güç alırken kapitalizm orman yasasını ya da güçlünün egemenliğini savunur. Doğal olarak orman yasası adalet ve merhamet yasasından önce uygulanmıştır.

En ilkel haliyle sosyalizm "mülksüzlerin" "mülkiyet sahiplerine" karşı duyduğu gıptayla başlamıştır. Sözgelimi, ışık, güç ve keskin taş aletlere ya da silahlara, geniş ve güvenli bir mağaraya veya güzel, sevecen, itaatkar ve sağlıklı bir kadına sahip olanlar nedeniyle tarihsel orman "mülksüzler" ile "mülkiyet sahipleri" arasında ikiye bölünmüştür. Bu çekişme bireylerin yeryüzünün zenginliğini bölüşmek konusunda mutlak eşitliğe ulaşmasına kadar sürecektir.

Bilimsel sosyalizm tarih sahnesinde belirmeden önce ilkel sosyalizm zenginliğin belli bölümlerinin bölüşülmesini sağlamıştır. Peygamber tarafından da ifade edildiği gibi, "İnsanlar üç şeyde

37) Yazarın bu bölümde sıkça söz edeceği bu kitap hiçbir zaman yazılamamış ve basılamamıştır. Ne var ki, yazar bu konuya sayısız makalede ve konuşmada değinmiş ve bunların bazıları Arapça bir kitap halinde basılmıştır.

ortaktır: su, mera, ateş." Bu hadis, doğal ve endüstriyel kaynakların uygun kullanımı sayesinde malların çoğaltılması yoluyla sosyalizmi inşa etmemiz gerektiğinin kanıtıdır.

Sosyalizm bilimsel aşamasına çok yakın bir zamanda geçmiştir ve dünyanın çeşitli halkları arasında hızla popüler olmuştur. On dokuzuncu yüzyılın başlangıcında "sosyalizm" ve "komünizm" kavramları taşınamaz malların kamusal mülkiyetini savunarak boy göstermişlerdir. Modern sosyalizmin kurucusu olarak gösterilen zengin sanayici Robert Owen 1820'lerde "sosyalizm" terimini ilk kullanan kişidir. Owen, hazırlıksız bir devrimin korku dolu şiddet senaryolarının aksine yavaş ve düzenli bir anayasal gelişim çizgisiyle toplumsal değişim sağlanabileceğine inanmıştır.

"Komünizm" terimi "ortak" anlamına gelen Latince bir kelimeden türetilmiştir. İlk defa 1835'lerde Fransız gizli devrimci komiteler tarafından kullanılmıştır. Bu komiteler orta sınıfı güç kullanarak ortadan kaldırmayı ve ortak mülkiyet ile proletarya diktatörlüğüne dayalı yeni bir ekonomik düzen kurmayı hedeflemiştir.

Ardından Karl Marx çeşitli sosyalim ve komünizm teorilerini ve pratiklerini formüle etmiş ve geliştirmiştir. Köklü toplumsal değişim öngörüsüne yakın olduğu için kendi sistemine komünizm terimini uygun görmüştür. Onun ideolojisi dört temel ilke üzerine kuruludur:

1. Tarihin gidişatı ekonomik güçlerle belirlenir.
2. Tarih sınıf mücadelelerinin kaydından başka bir şey değildir.
3. Hükümet yalnızca bir sınıfın diğer sınıflar üzerinde baskı kurma aracıdır.
4. Şiddet ve güç toplumda köklü değişimleri sağlamanın tek yoludur.

Bu ilkeler ışığında Marx, Robert Owen tarafından öngörülen sosyalist deneyimleri eleştirmeyi sürdürmüştür. Onları bilimsellik ve gerçeklik karşıtı olarak nitelemiştir. Zira kendi bakış açısına göre tarih bilimsel yasalarla ilerler ve hiçbir köklü değişim şiddet ve güç kullanımı olmaksızın sağlanamaz. Böylece Owen'ın ve başka sosyalistlerin toplumsal değişimin yoldaşlık, işbirliği ve yavaş gelişme aracılığıyla sağlanabileceği biçimindeki bakış açılarını reddetmiştir. Başka sosyalistlerin yaklaşımlarını idealist sosyalizm olarak nitelemiş, kendi sistemine "bilimsel sosyalizm" ya da "komünizm" adını vermiştir.

Bizim bahsettiğimiz "bilimsel sosyalizmin" Marx'ın yaklaşımıyla ilgisi yoktur. Aslına bakılacak olursa Marx'ın sosyalizmi gerçekten bilimsel değildir çünkü temel bir yanılgı içerir. Bu yanılgıya Allah izin verirse bir diğer kitabımız olan *İslam Demokratik ve Sosyalisttir*'de değineceğiz.[38]

Bize göre, bilimsel sosyalizm birbirine bağlı iki temel ilke üzerine kuruludur: mineraller, tarım, hayvancılık ve sanayi gibi kaynaklardan bilim, teknoloji ve yönetim yoluyla sürekli artan bir üretim sağlamak; kişisel gelirlerin, çocuklar, yaşlılar ve engelliler de dahil olmak üzere her yurttaşa onurlu bir hayat seviyesi sağlayacak düzeyde minimum ve maksimum bir limit belirlenerek düzenlenmesini de içerecek biçimde eşit bölüşümün sağlanması. Minimum ve maksimum gelirler arasındaki uçurum düşük gelirli sınıftan birileriyle evlenmeyi reddedecek denli yüksek bir sınıf yaratacak kadar fazla olmamalıdır. Üretimi artırmak için üretim araçlarının mülkiyetinin tek bir kişiye ya da bir gruba verilmesi engellenmelidir. Hiçbir yurttaşın bahçesi olan bir ev, mobilya ve bir araba dışında mülkiyeti olmamalıdır. Bunun amacı bir kişinin mülkiyet sahibi olarak başka yurttaşların emeğini sömürmesini engellemektir. Bireysel mülkiyet, mülki-

38) Yazar bu gibi sorunlara bir açık oturumda değinmiş ve bu konuşmalar daha sonra *Bir Marksizm Eleştirisi* adıyla basılmıştır.

yete bu şekilde sahip olmaktan çok o mülklerin faydasına sahip olmak anlamını taşımalıdır. Zira mülk Allah'ın ve bir bütün olarak toplumundur.

Kaynaklardan elde edilen üretim arttıkça bölüşümdeki eşitlik de kusursuzlaşır ve farklılıklar minimum ve maksimum gelir dilimlerinin ikisini de artırarak azaltılır. Ancak bu ikisi arasındaki fark mutlak eşitliğe ulaşmak amacıyla aşamalı olarak daraltılır. Bu mutlak eşitliğe Allah'ın yardımı ve geniş kapasiteli üretimin sonucunda eriştikten sonra komünizme ya da dünya zenginliklerinin tüm insanlar tarafından bölüşümü aşamasına ulaşmış oluruz. Komünizm, bu anlamda sosyalizmden aşama olarak ayrılır. Şöyle ki, sosyalizm yalnızca komünizme ulaşmak için atılan bir adımdır.

Peygamber, kişisel hukuku şu ayetle uyuştuğu dönemde nihai komünizmi uygulamıştır: "*Size ne vereceğinizi sorduklarında, ihtiyacım olmayan her şeyi, yanıtını verin.*" (2:219) İhtiyacınız olmayan şeyler o anda ihtiyaç duymadıklarınızın tümüdür. Komünizme dair *al-Ash'ariun*[39] adlı bir kabileden de şöyle bahseder: "Bunlar zor zamanlarında ya da seyahat ederlerken ortaya bir kumaş serer ve ellerindeki tüm yiyeceği onun üzerine yığarlar. Böylece tüm gıdayı aralarında eşit olarak bölüşürler. İşte bunlar benim ait olduğum halktır ve onlar da bendendir." Bu henüz gerçekleşmemiş olan Müslüman ulus kavramının vücut bulmuş halidir. Sufiler bunu kavramışlar, bu nedenle tüm zenginliğiyle dünyayı Allah'ın her birine bir yolcunun ihtiyacından fazlasını taşımamalarını ve O'na doğru ilerlemelerini öğütleyerek kullarına sunduğu bir masa olarak algılamışlardır. Dünya etrafında on kişinin oturduğu, etle, ekmekle, sebzeyle ve tatlılarla donatılmış bir masa gibidir. Masadaki her şey oradakilerin hepsine aittir ve hiç kimse tek başına, parmaklarıyla kavrayıncaya ya da ağzına götürünceye kadar oradaki etin sahibi değildir.

39) Güney Arabistan'da bir kabile.

Kuran cennetten şöyle bahseder: "*Bize verdiği sözü gerçekleştiren, yeri bize miras bırakan ve cennette dilediğimiz yerde oturmamızı sağlayan Allah'a övgüler olsun,*" *derler. Çalışanların ücreti ne de güzelmiş!*" (39:74) Bu; kuşkusuz, nihai cennetin bir tasviridir ve Peygamber'in söylediği gibi "Dünya daha önce olduğu kadar adaletle dolduğunda" bu tasvire yeryüzünde de yaklaşılabilir. Bu, Marx'ın da hayalini kurduğu ancak başarmanın yolunu bulamadığı durumdur. Onu ancak henüz vücut bulmamış olan Müslümanlar gerçekleştirebilir. O zaman yeryüzü şu ayette de söz edilen biçimde tatminkarlıkla dolar: "*Allah'ın azabından korkup rahmetine sığınan takvâ sahipleri, mutlaka cennetlerde ve pınar başlarında olacaklar. 'Oraya emniyet ve selâmetle girin' denilir, onlara. Biz, onların gönüllerindeki kini söküp attık; onlar artık köşkler üzerinde karşı karşıya oturan kardeşler olacaklar.*" (15:45-48) Bu; Müslümanlar ulusunun yeşermesiyle birlikte İslam'ın erişeceği komünizm aşamasıdır. O zaman yeryüzü Efendisinin Nuruyla parıldayacak, Allah'ın Rahmeti yaşayanları koruyacak, barış hakim olacak ve sevgi zafer kazanacaktır.

POLİTİK EŞİTLİK: DEMOKRASİ

İslam Demokratik ve Sosyalisttir adlı kitabımızda ele alacağımız için demokrasi kavramının ayrıntısına burada girmeyelim. Sosyalizmin "mülksüzler" ve "mülkiyet sahipleri" arasındaki maddiyat çekişmesinin bir ürünü olduğu gibi demokrasi de aynı uçların politik katmandaki çekişmelerinin ürünüdür. Demokrasinin amacı da iktidarın paylaşılmasıdır. Demokrasi sosyalizmle paralellikler taşır. Her ikisi de toplumun kanatlarıdır. Bir kuşun tek bir kanatla uçamaması gibi toplumun da demokrasi ve sosyalizm kanatlarına ihtiyacı vardır.

Başlangıçta yalnızca birkaç aydınlanmış birey tarafından uygulanabilmiş olan demokrasi gelişmiş bir toplumsal farkındalık gerektiren sosyalizmin öncülüdür. Bilimsel sosyalizm de aynı biçimde gelişmiş kapitalizmin zenginliklerine ve modern teknolo-

jiye bir temel olarak ihtiyaç duyar. İlkel sosyalizmin kökleri antik çağlardadır.

Demokrasi, Yunan şehir devletlerinin kültürel anlamda en gelişmişi olan Atina'da doğmuştur. Bu şehirlerin her birinin kendine ait hükümeti vardır. Şehir devletleri küçük olduğundan nüfusun tamamının halk meclisleri yoluyla hükümet işlerine karışması kolay olmuştur. Bu nedenle Yunan demokrasisi doğrudan demokrasidir ve modern demokratik hükümetlerdeki gibi seçilmiş bir yetkililer ve temsilciler grubuna ihtiyaç olmamıştır. Yunanistan'da yetkililer yıllık olarak seçilir ve seçimler oylamayla yapılırdı. Atinalılar halk meclislerine katılımın her bir yurttaşın hakkı ve grevi olduğuna inanıyorlardı. (Kadınları ve köleleri yurttaş olarak görmediklerini eklemek gerek). En büyük hatiplerinden Perikles 430 yılında Sparta ile yapılan savaşın ardından yaptığı cenaze koşuşmasında Atina demokrasisini şöyle betimliyordu:

Bizde idare birkaç kişinin değil çoğunluğun eline verildiği için demokrasi adını alıyor. Burada herkes, yasalara göre eşit haklara sahiptir. Siyasi konuma gelince, her birey belli bir sınıftan olması dolayısıyla değil çalışkanlığı sonucunda devlet yönetimine çağrılır. Bunun yanında hiç kimse sınıfının aşağılığı ya da yoksulluğu nedeniyle devlet görevinden men edilemez. Devlet işlerinde nasıl özgür düşünceyle hareket ediyorsak gündelik hayatımızda da böyleyiz. Yani biz ne hislerine kapılmış olan komşuya hiddetleniriz ne de ceza gerektirmeyen ama yalnızca kabalık olarak algılanan o davranışı kendimiz uygularız. Ancak özel hayatımızdaki bu rahatlığımız bizi yurttaşlar olarak yasalar dışında davranmaya sevk etmez. Biz otoritelerden ve yasalardan, özellikle de haksızlığa uğrayanların korunması için çıkarılan ve yazılı olmamakla beraber uyulması herkesin menfaatine olan ayıplardan sakınarak kendimizi koruruz.

Sonra biz, boş zamanlarımızın çoğunu da ruha ayırırız. Bütün sene boyunca oyunlarımız ve kurban törenlerimiz vardır. Kendi evleri-

mizde güzel düzenlerimiz vardır. Bunların her günkü rahatlatıcı etkileri içimizdeki kederi ve karanlığı söker atar. Ayrıca kentin büyüklüğü nedeniyle başka ülkelerin ürünleri buraya getirilir. Atinalılar için başka ülkelerin ürünleri de en az kendilerininki kadar tanıdıktır.

... Biz israfa kapılmadan güzelden zevk alır rehavete düşmeden ilimle uğraşırız. Zenginliği gösteriş olarak değil bir araç olarak kullanırız. Yoksulluğa gelince, asıl ayıp olan bunu itiraf etmek değil, yoksulluktan kurtulmaya çalışmamaktır. Bizde çoğunluk hem toplumsal hem de kişisel menfaatlerine özen gösterir. Zanaatkarlar ayrıntılı olmasa da politik işlerden anlarlar. Çünkü biz bunlara hiç katılmayanları zararsız değil yararsız olarak görürüz. Biz Atinalılar tüm olgular hakkında ya bir hüküm verir ya da bir görüşle ortaya koyarız. Çünkü tartışmakta işleri önleyici bir yan görmeyiz. Tersine, herhangi bir iş hakkında önceden haberdar edilmemeyi zararlı buluruz."

Perikles tarafından tarif edilen Atina demokrasisi gelişmeye ve kentin çöküşünün ardından dünyanın başka bölgelerine yayılmaya devam etmiştir. Bu tür demokrasinin temel ilkeleri ve ayırt edici bir hayat görüşü vardır; insan onurunu tanımak ve insan ilişkilerini adalet, doğruluk ve kamusal onay çerçevesinde yönetmek. Modern demokraside de belli başlı ilkeler vardır. Bunların en önemlilerini şu şekilde özetleyebiliriz:

1. Tüm bireyler arasında temel eşitliğin sağlanması
2. Bireyin değerinin devletin değeriyle eşit seviyeye çıkarılması
3. Hükümetin halkın hizmetçisi olması
4. Hukuk ilkesi
5. Mantığa, deneyime ve deneye başvurma
6. Azınlığın haklarına azami oranda saygı gösteren çoğunluğun yönetimi
7. Hedeflere ulaşmak için gereken demokratik yöntem ve süreçler

Demokratik yöntemler ve süreçler kendi içlerinde birer amaç değil, onların ötesindeki bir amaca ulaşmak için gereken araçlardır. Demokrasinin hedefi yalnızca yasama, yürütme ve yargı organlarını kurmak değildir. Zira bunlar yalnızca insan onurunu tanımanın birer aracıdır. Demokrasi yalnızca bir yönetim biçimi değil aynı zamanda bir yaşam biçimidir. Onun hedefi ise bireye ulaşmaktır. İnsanların demokratik yönetim yaklaşımına duydukları saygı ve yüksek bağlılık onun bireyin onurunu kazanması için en iyi yaklaşım olmasından kaynaklanır.

Ne var ki, bugünkü demokratik yaklaşımların bazı yetersizlikleri vardır. Yine de Marksizm'in demokratik kusurlarının yanında daha hafif kalırlar. Bu konunun daha ayrıntılı bir açıklamasını *İslam Demokratik ve Sosyalisttir* adlı kitabıma saklıyorum.

İnsanın saygınlığı fikri onun öğrenme ve gelişme konularında tüm canlılardan daha yetenekli olmasından doğmuştur. Demokrasinin değeri ise onun insanoğlunun kendi saygınlığının ve onurunun farkına varabilmesi için en iyi araç olmasından kaynaklanır. Diktatörlüklerde, hükümet bireylerin deneyim edinme ve sorumluluk alma haklarını elinden alır ve onların entelektüel, duygusal ve ahlaki gelişimlerine set çeker. Diktatörlüğün aksine demokrasi insanların hata yapma hakkı üzerine kuruludur. Bu durur bireylerin sırf bu haktan yararlanarak hata yapmaya yönelmelerini ifade etmez. Aksine özgürlüğün farklı davranış biçimleri arasında seçim yapmayı sağladığını gösterir. Demokrasi, seçim yapmayı, iyi seçim yapmayı ve eski hataları düzeltmeyi sağlar. Aslında, tüm öz disiplin çeşitleri ve özgürlüğün doğru kullanımı bireysel seçim ve uygulamaya yöneliktir. Diğer bir deyişle, düşünce özgürlüğü, ifade özgürlüğü ve eylem özgürlüğü kişinin kendi konuşma ve davranışlarındaki hataları için yasalarla paralel sorumluluğunu kabul etmesi anlamına gelir. Demokrasi bu nedenle hata yapma hakkıdır. Buna şu hadiste de değinilmektedir: "*Eğer hata yapmaz ve tövbe etmezseniz, Allah sizi hata yapan ve ardından affedilmek için tövbeye yönelen insanlarla değiştirir.*"

İnsanın saygınlığı Allah katında öyle önemlidir ki, bireysel özgürlük hiçbir denetime tabi tutulmaz. Allah diyor ki: "*O halde (Resûlüm), öğüt ver. Çünkü sen ancak öğüt vericisin. Onların üzerinde bir zorba değilsin.*" (88:21-22) Burada Allah'a itaat etmeyi reddeden ve putlara yönelerek onlara ibadet eden ve onları kutsayan çoktanrıcılar kastedilmektedir. Kendisi için bir iktidar arayışında olmayan ve Allah'ın *Kuran*'da şu şekilde tasvir ettiği Peygamber Muhammed'in bile böyle geri kalmış insanlar üzerinde zorbalık yapmasına izin verilmemiştir: "*Sen, çok büyük bir ahlaka sahipsin.*" (68:4) Hiç kimse başkalarının özgürlüğü üzerinde söz sahibi olabilecek kadar yetkin değildir ve özgürlük ancak bireysel ihtiyatlılıkla korunabilir. Bireysel özgürlük temel bir hak ve ona bağlı olan bir görevdir.

Müminler toplumu bireysel seçme ve eylem özgürlüğü konusunda yetersiz olduğundan Peygamber onları mutlak bireysel özgürlük sorumluluğuna hazırlamak üzere görevlendirilmiştir. Bu görevi yerine getirirken onlara hata yapma özgürlüğü tanımaya özen göstermiş ve onları olabildiğince zorluklara koşmamıştır. Bu şekilde onları uymak için yeterli olgunluğa ve akla sahip olmaya zorlayan demokrasiye hazırlamıştır. Bu ayet Allah'ın bu konudaki emirlerindendir: "*Allah'ın sana bir bağışı olarak onlara yumuşak davrandın. Kaba ve katı yürekli olsaydın çevrenden dağılır giderlerdi. Onları affet, bağışlanmalarını dile ve yapılacak işler hakkında onlara danış. Karar verince de Allah 'a güven; Allah güvenenleri sever.*" (3:159)

Şimdi vereceğimiz ayet Şura (danışma) suresindendir ve danışma hiçbir şekilde demokrasiyle bağdaşmaz: "*Yine onlar, Rablerinin davetine icabet ederler ve namazı kılarlar. Onların işleri, aralarında danışma iledir. Kendilerine verdiğimiz rızıktan da harcarlar.*" (42:38) Şura, ne var ki, demokrasi yolunda geçilmesi gereken önemli bir aşamaydı.

Şura, temel bir İslam ilkesi değilse de ikincil bir ilkedir. O, demokrasi değildir, ancak ulusu demokratik olmaya hazırlayan ol-

gun bireyin hukukudur. Demokrasinin temel ilkesi ise şu ayettedir: "*O halde (Resûlüm), öğüt ver. Çünkü sen ancak öğüt vericisin. Onların üzerinde bir zorba değilsin.*" (88:21-22)

Aynı biçimde, zekat da sosyalist değil kapitalist bir pratiktir ve şu ayette açıklanır: "*Bunların mallarından bir sadaka al ki, onunla kendilerini iyice temizleyip aklayasın. Onlar için dua et, çünkü senin duan onlar için bir sükunettir. Allah her şeyi duyar ve bilir.*" (9:103) Zekat İslam'ın temel değil ikincil ilkelerinden biridir. Amacı halkı psikolojik ve maddi olarak sosyalizme hazırlamaktır. Zekat emrinin ilga ettiği ayet ise şudur: "*Size ne vereceğinizi sorduklarında, ihtiyacım olmayan her şeyi, yanıtını verin.*" (2:219)

İkinci Mesaj bu ikincil ilkelerden temel ilkelere dönüşen bir çağrıdır. Bu temel ilkeler koşullar ve maddi ve insani sınırlar nedeniyle geçici olarak ilga edilmiştir. Artık yasaları orijinal *Kuran* ayetlerine göre yeniden geliştirmeliyiz. Bu yolla sosyalizm ve demokrasi çağına geçiş yapabilir ve ibadet ve diğer insanlarla insani ilişkiler kurmak yoluyla mutlak bireysel özgürlüğe ulaşabiliriz. Bu; vücuda gelmek üzere olan Müslüman ulusunun Şeriat hukukudur. Müslümanların yolunu açmak *Kuran*'a inanan halkların görevidir. Bu kitabın da amacı budur.

TOPLUMSAL EŞİTLİK: SINIFLARI VE SÖMÜRÜYÜ ORTADAN KALDIRMAK

Toplumsal eşitlik pratikte elde edilmesi en zor eşitlik biçimidir. Toplumsal eşitlik ancak ekonomik ve politik eşitliklerle sağlanabilir. Sıkı çalışma, disiplin, eğitim, ıslah ve insan davranışının doğasında değişim elde etmeden bu eşitliğe ulaşmak imkansızdır. İnsanoğlu temel hayvani dürtülerinden uzaklaşıp üstün bir ahlaki karaktere sahip olduğunda uygarlığın bu zirvesine varılmış olacaktır. O zaman orman yasasının -şiddet ve baskı hukuku- yerini adalet, doğruluk ve merhamet hukuku alacaktır. Böylece insan ilişkilerinin niteliği artacaktır. Zorlamanın yerini uzlaşma, sömürünün yerini asalet, baskının yerini özgürlük, bencil bireysel

tutkuların yerini öngörülü toplumsal farkındalık alacaktır.

Toplumsal eşitliğin hedefi, ekonomik eşitlik konusunda olduğu gibi, bireydir. Daha önce de ele alındığı gibi, birey tüm toplumsal yaklaşımların İslam ve *Kuran* yoluyla hedefidir. Toplum, insanlık tarafından kotarılmış en iyi araçtır. En düşük insan bile başka bir amaca aracı yapılamaz. Bu nedenle ırk, soy, renk, inanç ve cinsiyet sömürüsü yapılamaz. Allah diyor ki: "*Ey halk, sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık ve birbirinizle tanışmanız için sizi ırklara ve boylara ayırdık. Allah yanında sizin en değerliniz en erdemli olanınızdır. Allah Bilendir, Haberdardır.*" (49:13) "Allah yanında sizin en değerliniz en erdemli olanınızdır" cümlesi saygının bilgi ve ahlak yoluyla kazanıldığını belirtir. Erdemlilik bu bilgi aracılığıyla Allah'ı bilmek ve ona göre davranmaktır. "Allah Bilendir, Haberdardır" cümlesi onun da aynı bilgiyle hareket ettiğini anlatır. Peygamber diyor ki: "Tüm insanlar Adem'den gelmedir ve o da bir toz zerreciğinden yapılmıştır. Allah en büyük değeri en erdemli olana verir."

Zayıflara yönelik sömürünün yok olması ve bireyler ve sınıflar arasındaki ayrımların ortadan kalkması uygarlığın gerçek işaretleridir. Zayıfların haklarını koruyan bir toplum saygınlığına sahip çıkar, kadınların özgürlüğünü ve onurunu korur, çocukları gözetir, hepsine karşı anlayışlı, merhametli ve sevgiyle yaklaşır. Bu toplum gerçekten uygar ve ilerlemiş bir toplumdur.

Aile, ilk toplumdur ve aile içinde birey doğru davranış biçimini, yasalara ve otoriteye saygılı olmayı, merhameti, bağışlayıcılığı ve sevgiyi öğrenir. Eğitimi en iyi şekilde sağlayacak ve bireyleri topluma ve dünyaya faydalı üyeler yapacak yer de ailedir.

Anne ailenin temel taşıdır. O, krallığın kraliçesidir. Ne var ki, bu uzun zaman gözden kaçmıştır. Anneye baskı uygulanmış, evdeki görevi hizmetçilik olarak görülmüştür. Bu durumun gelişmekte olan çocuklar için zararlı sonuçlara ve bir bütün olarak toplumsal hayatta yıkıcı sonuçlara yol açtığı açıktır.

Daha önce erkeklerle kadınlar arasındaki mutlak eşitlik konu-

sunu ele almıştık. Ancak toplumsal eşitliğin ilerlemenin doğal bir sonucu olarak kendiliğinden gelişmeyeceğini de söylemek gerekir. Bunun için toplumun eğitim, rehberlik ve disiplin yoluyla planlanması şarttır. Eğitim rehberlik etmekten biraz daha farklıdır. Çünkü eğitimin amacı bireyin yeteneklerine ve toplumun gereklerine uygun profesyonel nitelikler kazanmasıdır. Eğitim bireylere, bilimsel, teknik, idari ve teknolojik nitelikler kazandırırken toplumun da modernizasyonunu sağlar. Eğitim, toplumun gereksinimlerine hizmet etmek amacıyla uzmanlaşma ve örgütlenmeye yönelir. Bu niteliklerin ve yeteneklerin toplumun yararına etkili biçimde kullanılması için erkeklerle kadınlar arasında olduğu kadar erkeklerin kendi içlerindeki ayrımlar da ortadan kaldırılmalıdır.

Bununla birlikte, toplum içinde farklı rollere sahip olan erkekler ve kadınlar eşit kılınmıştır. Örneğin bir kadın bir anne olmak üzere eğitildiğinde onun topluma sunduğu hizmet bir mühendis, fizikçi ya da hukukçu olmak üzere eğitilen erkek kardeşinden daha az önemli değildir. İyi annelik eğitiminin bir sınırı yoktur. Bir kadın ne kadar çok öğrenirse o kadar iyi bir anne olur. Tüm bireylerin belli konularda uzmanlaşması, özellikle de her bir bireyin belli bir konuda uzmanlaşması toplumun yararınadır. Aynı durum bireyin kendi işine de gelir çünkü kişinin entelektüel ve ahlaki bakış açısı herhangi bir beden işi yapmadıkça olgunlaşmaz. Allah diyor ki: "*Arı kelime O'na yükselir; iyi işler de o kelimeyi yüceltir.*" (35:10) Tüm bu konular eğitimin hedefleriyle bir şekilde ilişkilidir.

Terbiyenin hedefi aklı ve kalbi yanılsama ve yanılgıdan kurtarmaktır. Kalbi korkulardan arındırarak ve düşünceleri yanılsamalardan kurtararak kişi her canlının hedefi olan tam ve kapsamlı bir entelektüel ve duygusal hayata kavuşur. Disiplin insanı bireysel davranışların törpülenmesi yoluyla yabanıllıktan uygarlığa sürükler. Böylece kişi hayatın farklı alanlarında başkalarının haklarına tecavüz etmeden uygar yollarla yemeyi, içmeyi, uyu-

mayı, oturmayı ve hareket etmeyi öğrenir. Her şeyi bulduğundan daha iyi bir halde bırakır. Terbiye okullar, kamusal alanlar ve radyo, televizyon, sinema, tiyatro, basın, kitaplar, dergiler, konferanslar ve sanat dalları aracılığıyla edinilebilir. Sanat dalları bireyleri daha yüksek davranış tarzlarına sevk etmek için kullanılabilir.

Toplum, bireylerinin çoğunun ergen ve çocuk olduğu ve pek azının gerçekle yüzleşebilecek olgunlukta olduğu bir durumda olabilir. Hüsnükuruntularla boğuşan ve uzun vadeli bir rasyonel düzlemde birbirleriyle çelişen istekleri ayırt edemeyen bir toplumun rehberliğe ihtiyacı vardır. Eğitimin aksine terbiye uzmanlaşmayı ve kadın erkek ayrımını vurgulamaz. Bireylerin ve çocukların terbiyeye olan ihtiyaçları yalnızca bu terbiyeyi almak, özümsemek ve uygulamakla sınırlıdır. İslam'ın terbiyeye olan bakışını daha önce ele almıştık ve burada bir tekrara girişmeye gerek yoktur.

Terbiye bireyleri sorumluluklarıyla baş başa bırakır ve onlara olgun bireyler olma yolunda bu sorumluluklarını yüklenme konusunda yardımcı olur. Gençler ve çocuklarla olgun erkek ve kadınlar arasındaki fark erkek ve kadınların özgürce hareket etmeleri ve bu hareketlerinin karşılığını kabullenmeleridir. Gençler ve çocuklar ise sorumluluk korkusuyla bu şekilde davranmaktan kaçınırlar. Ya da davranışlarının sorumluluğundan kaçmaya çalışırlar.

SONUÇ

Sonuç aşamasında, dinin bir piramitsi yapıya sahip olduğunu tekrar ediyoruz. Bu piramidin zirvesinde sonsuzluktaki Allah, temelinde ise insanlık vardır: "*Allah'ın beğendiği din İslam'dır*" (6:19) Geçmişte, din, zirvesinden koparılarak Şeriat biçiminde, insani ihtiyaçlar ve kifayetler seviyesine indirilmiştir. Piramidin zirvesi ise sonsuza dek bizim menzilimizin ötesinde kalacaktır. Her bir birey maddi dünya ve benlik bilgisi aracılığıyla sürekli olarak din algısını geliştirmek için çalışacaktır. Allah diyor ki: "*Zamanı geldiğinde insana mesajlarımızı (evrenin) uçsuz bucaksız ufuklarında ve kendi öz benliklerinde (bulduklarıyla) tam olarak anlatacağız ki bu (vahy)in tartışılmaz bir gerçek olduğu, apaçık ortaya çıksın. Rabbinin her şeye tanık olduğu(nu bilmeleri onlara) hâlâ yetmez mi?*" (41:53) "*Dilediği miktar dışında O'nun bilgisinden hiçbir şeyi kavrayamazlar.*" (2:255) Allah bizden her an onunla ilgili daha fazla şey öğrenmemizi bekler. O diyor ki: "*O, her an yeni bir iş ve oluştadır.*" (55:29) Başka bir deyişle, O daima kendisini kullarının anlamaları için başka bir şekilde belli etmektedir. O,

bizim yegane öğreticimizdir: "*Sana vahyi tamamlanmadan önce Kuran'ı (anlamak için) acele etme ve, 'Rabbim, bilgimi arttır,' de.*" (20:114) Bu tür bir bilgi hiç şüphe yok ki, İslam piramidinin temelinden zirvesine doğru yapılan yüksek bir hamle sağlar. İnsanoğlu kendi dini algısını geliştirirken kendi Şeriatını da her biri gün be gün incelen ve saflaşan kendi ihtiyaçları ve yeterlilikleri doğrultusunda geliştirir.

Bireyler dini algılamak konusunda ilerleyerek bireysel hukuka yönelirler. Aynı biçimde toplumlar da bireysel gelişmenin bir sonucu olarak gelişir ve Şeriat da daha incelikli ve insani bir şekle bürünür. Böylece temeli İlk Mesajın Şeriatı olan piramidin yukarı çıkan basamaklarında ilerleme sağlanır.

Eğer İslam'ın mülkiyet konusuna yönelik zirvesi: "*Size ne vereceğinizi sorduklarında, ihtiyacım olmayan her şeyi, yanıtını verin.*" (2:219) ayetinde ise temeli de şu ayettedir: "*Bunların mallarından bir sadaka al ki, onunla kendilerini iyice temizleyip aklayasın. Onlar için dua et, çünkü senin duan onlar için bir sükunettir.*" (9:103) Bu ayetler İlk Mesajla İkinci Mesaj arasındaki farkı ele vermektedir. Birinci Mesaj, halk henüz üstün bir standartta olmadığından, özel mülkiyeti ve belli bir yıllık zekat ödemesini emretmiştir. Yüksek bir algı seviyesine ulaşmak bireylerin yeterliliğine bağlı olmuştur. Daha yüksek bir ahlaki gelişme çizgisine şu hadiste rastlarız: "*Başkalarının zekat dışında da mallarınız üzerinde hakları vardır.*" "*De ki, 'Allah'ı seviyorsanız beni izleyin ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah Bağışlayandır, Rahimdir.'*" (3:31) ayeti Peygamber'in mülkiyet konusundaki bireysel hukukunu açıklamaktadır. Bu hukuk zirveye çok daha yakındır.

Dinin politika konusundaki zirvesi şu ayetlerde göze çarpmaktadır: "*O halde (Resûlüm), öğüt ver. Çünkü sen ancak öğüt vericisin. Onların üzerinde bir zorba değilsin.*" (88:21-22) Şura suresi ise temele daha yakındır: "*Allah'ın sana bir bağışı olarak onlara yumuşak davrandın. Kaba ve katı yürekli olsaydın çevrenden dağılır giderlerdi. Onları affet, bağışlanmalarını dile ve yapılacak işler hak-*

kında onlara danış. Karar verince de Allah 'a güven; Allah güvenenleri sever." (3:159) İlk Mesajı temsil eden ayetlerden biri de şudur: "*Kutsal aylar çıkınca, (hâlâ barışa yanaşmıyorlarsa) o putperestleri yakaladığınız yerde öldürün. Onları yakalayın, onları kuşatın ve her hareketlerini izleyin. Tövbe edip namaz kılar ve zekat verirlerse yollarını serbest bırakın. Allah Bağışlayandır, Rahim'dir.*" (9:5) Bu, cihat hukukunun temelidir. Şura suresi olgun bir bireyin toplum üzerindeki hakimiyeti ilkesini getirerek yönetim hukukuna önayak olmuştur.

Her ne kadar İlk Mesaj demokratik olmasa da toplumun bir bütün olarak gerçek bir demokrasiye hazır olmadığı bir dönemde demokrasiye yaklaşmıştır.

Yine, İlk Mesaj, her ne kadar sosyalist olmasa da toplumun gerçek bilimsel sosyalime hazır olmadığı bir dönemde sosyalizme yaklaşmıştır.

İnsanlık on dört yüzyıl boyunca (İlk Mesajdan beri) Allah'ın hikmetiyle maddi ve entelektüel olarak sosyalizm ve demokrasi konularında yeterli hale geldiği ve olgunlaştığı için İslam bundan böyle bu kavramları da içermelidir. Böylece daha ilkel bir İlk Mesaj hukukundan bir şekilde zirveye daha yakın daha az ilkel bir İlk Mesaj hukukuna yaklaşılabilir. Bu arada zirveye ancak mutlak bireysellikle ulaşılabileceği akıldan çıkarılmamalıdır. Yeni İslami düzenin başlangıcı sosyalizmle olacaktır. Bunun için üretim araçlarının ve kaynaklarının mülkiyetinin bir tek ya da birkaç kişiye verilmesi yasaklanacaktır. Böylece İslami yasaların kapıları sosyalizme açılacaktır.

Yeni İslami düzenin başlangıcı demokrasiyle olacaktır. Belli bir yaştaki kadın ya da erkek her yurttaşın oy verme ve seçilme hakkı garanti altına alınacaktır. Bu, İslami yasaların kapılarını demokrasiye açacaktır.

Bu süreç hukukun evrimidir ve ikincil *Kuran* metinlerinden orijinal metinlere doğru bir gelişmeyi ifade eder. Bu, bir *Kuran* metninden başka bir *Kuran* metnine geçiştir.

İbadet pratikleri gibi bireysel hukuk aşaması dışında hiçbir değişim yaşamamış bir alan da vardır. Bu alan Birinci Mesajla İkinci Mesajın üst üste bindiği alandır. Her birey Allah'ın inayeti doğrultusunda ve kendisini insan sürüsünün diğer bireylerinden ayıran kendi bireyselliğine ulaşana dek sünnete riayet ederek gelişebilir.

Toplumsal hukuktan çok bireysel hukuk İslam'ın temel ilkesidir çünkü toplumdan çok birey İslam'ın hedefidir. Ancak insanlar toplumlar içinde yaşamaya öyle alışmışlardır ki, birileri onlara bireysel hukuktan söz ettiğinde rahatsız olur ve irkilirler. Yanı sıra, bireysel hukuk bir çok insanın başkalarının kendi sorumluluklarını üstlenmelerini isteyen gelişmemiş çocuklar olarak kaldığı bir dönemde bir olgunluk ve sorumluluk sahnesi yaratır. Ne zaman sorumluluktan söz edilse, bu, sürünün bir parçası olarak yapılır ve sürekli tekrarlanan sözler kullanılır. Benlik sorumluluğu kabul etmekten ve bilinmeyen bir yola girmekten kaçınır.

Hukukunun evrime dayalı yanları dışında İkinci Mesajın eşiği Birinci Mesajdır. Zekat dışındaki ibadet biçimlerinde bir evrim yoktur. Daha önce halkın daha iyisini yapma kapasitesinden yoksunluğu nedeniyle belli oranlarda ödenen bir sadaka olan zekat inancın temel şartlarından biri olmuştur. Diğer yandan, Peygamber standardındaki zekat inancın temel şartlarından biridir, çünkü o dinin temel kaynaklarına dayalı orijinal bir ilkedir. Öte yandan toplumsal sözleşmeler alanında da ilerlemeler olacaktır. Bunların içine bireysel haklar ve ekonomik ve politik yapılar da dahildir. Toplumsal değişimle ilgili tüm konular toplumla birlikte gelişmeli ve gelişim ve yenilenme için gerekli canlılığı sağlamalıdır.

İkinci Mesajın temel ilkeleri canlılık, gelişme ve yenilenmedir. İkinci Mesajla birlikte gelişen sâlik entelektüel ve duygusal hayatını gece gündüz her dakika yenilemenin yollarını aramalıdır. Onun ideali, kendisini, "O, *her an yeni bir iş ve oluştadır.*"

(55:29) ayetiyle tanımlayan ve henüz "hiçbir şeyin kendisini herhangi bir ayıramadığı" Allah'ın kendisidir. Başlangıçta, kişi "Allah birdir ve Muhammed onun Elçisi'dir" inancına boyun eğer ve "Allah birdir" cümlesindeki kesin hükme ulaşabilmek için Peygamber'in sünnetine riayet eder. Peygamber'in sünnetine daha kusursuz biçimde riayet etmek kişiyi nihai inancın yalnızca şu ayet uyarınca Allah'a inanmakla gerçekleşeceğinin farkına varma noktasına götürür: "*Allah, kendisinden başka tanrı olmadığına şahadet eder; melekler ve adaleti gözeten ilim sahipleri de... O'ndan başka tanrı yoktur. Üstündür, Bilgedir.*" (3:18) bu noktada birey Allah'a doğrudan hizmetkarlığın eşiğine varır ve aradaki aracılar kalkar. O zaman şunu duyar: "'*Allah' de, sonra da bırak onlar kendi saçmalıklarında oynamaya devam etsinler.*" (6:91) "Allah de" cümlesi Allah'a "yaklaşmak" anlamına gelir (Onun niteliklerini kazanmak yolunda ileri bir aşamaya geçmek). Bu, bireysel hukukun odağıdır.

Kişi İlk Mesajın eşiğini geçip İkinci Mesajın merdivenlerini tırmandığında merdivendeki yedi basamağı kavramış olacaktır: İslam, iman, ihsan, ilmelyakin, aynelyakin, hakkelyakin ve yeniden İslam. Böylece yeni bir düzeyde yeni bir çember içine girer ve sonsuza dek döner.

İslam, başlangıcı toplumsal hukukta, sonu sonsuzluktaki Allah'ta olan bir sarmaldır. Bu merdivene tırmanan kişi sonsuzluktaki Allah'a doğru ilerler. Böylece her an daha fazla bilgiye kavuşur ve giderek artan biçimde Allah'a teslim olur. Tüm bu süreç onun entelektüel ve duygusal hayatını yeniler. Bireysel hukuk aşamasına geçiş zorunludur ve erişmesi zor değildir. Ne var ki, asıl sınav olan mükemmelleşme ulaşılması çok zor olan bir aşamadır ve kendi doğrunuzun Allah ile birlikte olması demektir. bu aşamada kendi bireysel hukukunuz bu doğrunun dahili bir parçası olur. Kaldı ki, hiçbir bireyin bu aşamaya tamamen erişmesi mümkün değildir. Çünkü bu süreç sonsuz ve sınırsız bir süreçtir.

Bu, idealist bir önerme değildir. Çünkü onun bilgi düzeylerine göre değişiklik gösterecek olmakla birlikte herkesi sonsuzluğa sevk etmek için ayakları yere basan pratik bir başlangıcı vardır. Bilgi düzeyleri "*tüm bilinmeyenleri Bilen*" (9:78) Allah'la en üst noktaya erişene dek herkes bu merdiveni tırmanacaktır: "*Her bilenin üstünde daha iyi bir bilen vardır.*" (12:76)

Buna göre insanın erişebileceği mükemmelliğin bir sınırı yoktur. İnsanın kaderi Efendisinin seviyesine yükselmektir. Bunu sağlamanın araçları ise ibadet pratiklerinde ve diğerleriyle kurulan toplumsal ilişkilerde yatmaktadır. Allah'ın, şu ana dek hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın duymadığı ve hiçbir insanın ulaşamadığı mükemmelliği insanoğlundan beklemesi bizim için yeterlidir.

Şükürler olsun sana Rabbim.

DİZİN

Çözüm İslam'dadır 28

A

Abboud El-Ferik Ibrahim (General) 9
Adem (Peygamber) 60, 71, 89, 90, 92, 93, 95- 99, 110, 113, 117, 124, 144-146, 151, 152, 168
ahiret
  günü 22, 132
  hayatı 156
ahlaki
  değerler insanı 37, kölelik 33, sapkınlık 76
Ahmedi yöntem 118
Al Hijab (kadınların örtünmesi)32
al-Ash'ariun 161
al-fitnah al-kubra 35
Al-Higailieg 7
al-Jinad 88
"Allah büyüktür" 28,
Allah (Allahu Teala) 107
  kelamı 35, 38, 94
Allahu Ekber 28
al-sufur 145, 147
Al Talaq (boşanma ve boşama) 32, 142, 145
Altı Gün Savaşları 10
Amerika Birleşik Devletleri (ABD) 19, 20
Amin, Samir 4, 29
Amru ibn al-'As (Mısır Valisi) 46
anayasayı ihlal etmek 15
Arabistan 10, 13, 24, 161
Arap 9-11, 24, 26, 38, 126-128, 150, 153
  devletleri 10
  dili 38, 127, 128, 150, 153
  dünyası 24, 26
  milliyetçileri 11, 26
  milliyetçiliği 10, rejimleri 26
Arap olmayan Sudanlılar 9
Arapça 30, 87, 127, 152, 153, 158
Arapların Sorunları 10
Atina 163, 164
  demokrasisi 163, 164
aydınlık ideoloji rolü 46, 49
aynelyakin 175
Ayşe (Peygamber'in karısı) 38

B

Bakara 124
Barış (silm) 108
Başkanlık sistemi 9
başlık parası 142
Batı
  kapitalizmi 39
  uygarlığı 39, 40, 41, 49, 154
Batıcı maddi ilerleme 154
batın 79, 81, 87, 90, 91, 111, 150
batıni 95
ben merkezci tutku 31
Benim Yolum (Qul Hadhihi Sabieli) 8, 20
berzah 95
  El Beşir, Ömer Hassan 28
Beytullah 155
bilgi alemi 86
bilimsel sosyalizm 160

bireysel
ben merkezcilik 31
hukuk 85, 86, 88, 105, 156, 172, 174, 175, mülkiyet 158
özgürlük 30, 37, 38, 39, 43, 52-56, 62-65, 77, 99, 106, 129, 133, 154, 156, 158, 166, 167
Birinci Dünya Savaşı 40
Birleşmiş Milletler (BM) 26
boşama/boşanma (Al Talaq) 32, 142, 145

C
cennet 23, 87, 146
ceza 14, 16, 44, 63, 73, 97, 101-103, 163
cihat 24, 125, 130, 134, 136, 138, 173
cinsiyet
ayrımcılığı 25, 157
eşitliği 25
Cizye 138
cumhuriyetçi hareket 9, 26
Cumhuriyetçi Kardeşler 11, 26, 28
Cumhuriyetçi Parti 7-11, 20, 25
Cumhuriyetçiler 11-15
çağdaş toplum 40, 46, 49
çağdaş toplumsal felsefe 46, 49
Çin 41
komünizmi 41
çok eşlilik 32
çok partili parlamenter sistem 10

D
Davut (Peygamber) 100
demokrasi 157, 162, 163, 165-167, 173
demokratik sivil özgürlükler 14
demokratik hükümet 9
determinizm 76, 78, 81, 83, 99, 100, 102, 104
dinci düşmanlık tohumları 13
dinden dönme suçu 16
dinden dönmek 10
dini
duygu 48
ifade biçimleri 31,
inziva (halvet) 8
kölelik 138
dini törenselleştirme 33
dinsel
çatışma 15
reform 10
Duadaki Mesaj 10
düşünce ve ifade özgürlüğü 10

E
Ebedi Yönetici 61, 129, 131
Ebubekir (ilk halife) 140, 153
eğitim 7, 25, 59, 138, 145, 157, 167, 169
Ehlikitap 63, 67
Einstein, Albert 69
El Kaide 24
Elif. Lâm. Mim 126, 152
Enver Sedat Kardeşler 26
Erkek egemen toplum 25
esir 138
evlilik 145, 157
evren 24, 42, 47, 49, 68, 76, 101, 106, 107, 109, 154

F
fani irade 73
federal, demokratik, sosyalist bir Sudan 9

Filistin 26
sorunu 26
fitne 15
furkan 152

G
Gagarin, Yuri 48
Gandhi, Mohandas Karamchand 19, 28
gayrimüslim 12
güney 12
gelenek 46, 139
gelenekçi dinci parti 9
gelişme çizgisi 36, 129, 172
gerçek mülkiyet 141
Gordon Memorial College 7
gözlemsel ilim 123
Güçlü Yönetici 152
Güney Afrika 19

H
Hadd cezası 15
hadis 23, 159
hak 19, 28, 45, 54, 58, 67, 80, 93, 95, 108, 115, 120, 121, 137, 140, 142, 143, 154, 166, 172
hakikat 65-68,79, 80, 86, 96-99
hakkelyakin 175
halk meclisleri 163
halkın huzurunu bozmak 12
halvete 8
haram 57, 59, 60, 95, 96, 98
haremlik selamlık uygulaması 147
Hartum 7, 9, 10, 14, 20, 29
  Şeriat 10
Havva 92, 144, 145
haz düşkünlüğü 97
helal 59, 95, 104, 142
Hıristiyan 29, 49, 119
  Batı 49, hukuku 119
Hıristiyan özgürleşme teolojisi 29
Hıristiyanlık 31, 49, 115, 118, 120
Hızır (Peygamber) 88
Hicret 21
hissedilen ilim 123
hoşgörü 28

I
İbn al-Farid 86
ırk 157, 168
  ayrımı 157
İslam huwa al-hall 28

İ
İbadet 118
  kuralları 59
İbadetle savaş 48
İblis 89, 91
İbrahim 45, 46, 77, 111, 113, 117, 155, 156
  ailesi 117
İbrahim (Peygamber) 45, 46, 77
iç dünya 62, 79
içsel
  huzur 28, namus 145
idam 13, 16, 17, 44
  cezası 44
ideal toplum 30, 32
idealist sosyalizm 160
İffetli olma 145
ihsan 68, 123, 175
İkinci Dünya Savaşı 40
İkinci Mesaj 10, 11, 20, 29, 147, 149, 150, 167, 172, 174, 175
ilahi determinizm 82
İlahi Mesaj 149

İlahi Takdir 99, 110, 111, 114
İlk dönem Hıristiyanlığı 22
İlk Mesaj 150, 172, 173, 175
-ın Şeriatı 172
ilkel doğal güçler 47
İlkel insan 47
ilmelyakin 175
iman 98, 123, 124, 130-132, 136, 137, 140, 151, 156, 175
İmran (Sureleri) 124
ailesi 117
inananlar 23, 33, 60, 81, 106, 115, 125, 132, 156
toplumu 33
İncil 96, 115, 118, 119
incir 87, 92, 146
İngiliz sömürgeciliği 20
insani gelişme 37
irade 53, 59, 71, 72, 75, 82, 84, 85, 94
İsa (Peygamber) 22, 45, 113, 115, 117-120, 132
İslam
anlayışı 9, 15
ilkesi 166
öncesi toplumu 142
propagandası 133
toplumu 33, 125
"İslam Demokratik ve Sosyalisttir" 158, 160, 162, 165
İslam Kardeşliği 33
İslam Üniversitesi 10
İslamcı 13, 26, 28
hükümet 26, grup 26
köktenci 13
İslami
özgürleşme teolojisi 4
ibadet biçimleri 8, savaş 134
Şeriat hukuku 52, 135
yasa 63, 139, 141, 42, 173,
yenileşme 29
İslami Teslis 115
İslamiyet 49
İslamlaştırma politikası 13, 14
İsmail (Peygamber) 45, 155, 156
İsrail 10, 25, 26
İsrailoğulları 115, 116
işbirliği 10, 47, 160
işkence 74, 137
İştirakiya 30
al-Jinayd, Abu al-Qasim 63

K
kadın erkek ayrımı 32, 170
kamusal hayat 157
kapitalist Batı 41
kapitalizm (Al Rismalia) 32, 41, 158
karşılıklılık ilkesi 64, 66-68, 92, 93, 96-99, 138
Khruschev 48
Khrushchev 48
kız çocukları 25
Kız Kardeşler 25
kolektif özgürlük 99
komünist 43, 48, 49
Doğu 49, düşünce 43, ideoloji 48
Komünist Devrim 41, 49
Komünist Parti 11
komünizm (şiyuiya) 26, 30, 41, 46, 49, 159-162
konjonktürel emirler 31
Konstantin 22
köktenci 12
inanç 29
köle 139
kölelik (Al Riq) 32, 138, 139
Kudüs 26

kurban 44, 45, 46, 53, 163
kutsal metin 31, 32
Kutsal Savaş (Cihat) 24, 32, 125, 130, 134, 136, 138, 173
Kutsal Yasa 118
Kuzey Hartum 14, 17
Kültür Devrimi 41
kültürel zenginleşme 157

L
la ilah ila-Allah 112, 113, 135
laik
  cumhuriyet 20
  politik rol 9

M
maddelerin özü 69
maddi
  dünya 69, 79, 86, 89, 171
  ilerleme 36-41, 49
  zevk 74
Mahkemeler Kanunu 14
manevi aya 36
Marksist komünizm 10
Marx, Karl 159, 160, 162
materyal zenginlik 30
materyalist 31, 35, 39
  felsefe 31
materyalist Pers uygarlığı 35
Mavi Nil 19
Medine 21, 22-24, 32, 124, 125, 130
  dönemi 23, 124, 125
  Ortaçağ dönemi 24
  toplumu 32
Mekke 21-24, 31, 35, 124-126, 130, 133
  dönemi 21, 23, 124-126
  emirleri 22
Meryem (İsa'nın annesi) 115, 118
mezhepçi 10, 12
Mısır 11, 46, 117
  -lı 10, 26
militan öğrenci grubu 33
Miller, Judith 27
modern
  çağ 30, 31, dünya 31
  insan toplumu 40, 41
  kapitalist toplum 31
  sosyalizm 159
modernist İslam 8
Muhammed (Peygamber) 2, 8, 10, 22, 35, 37, 38, 60, 90, 114, 115, 117, 119, 120, 124, 132, 134, 153, 166, 175
Musa (Peygamber) 59, 88, 113, 115-117, 132
mutlak
  iktidar 33, özgürlük 30, 57, 105
mülkiyet 32, 97, 140, 141, 158-160, 162, 172
  edinme 141
  sahibi 158, 160, 162
mülksüzler 158, 162
mümin 56, 123-125, 131, 132
  toplumu 166
mürtet 26
Müslüman 10, 12, 22, 26, 29, 31, 85, 118, 123-125, 131, 132, 134, 138, 140, 150, 151, 153-155, 161, 167
  bölge 31, kuzey 12, militanlık 26
Müslüman Kardeşler 10, 26
Müslümanlık 36

N
Nasser, Gamal Abdel 10
nihai 31
  hayat 156

mesaj 29, 30, 31, 33, 130
Nil 7, 46
Nimeiry, Gaafar 11-14, 16, 17, 26-28
rejimi 11-13
Nisa 124
Nuh (Peygamber)113, 117

O
Omdurman İslam Enstitüsü 9
Omdurman 14, 17
Ortodoks Hıristiyan 49
Osman (Halife)35
Owen, Robert 159, 160
ölüm cezası 22, 44, 73
Ömer (Halife) 28, 46
örtünme (Al Hijab)32, 146, 147
özel hayat 157, 163
özgür irade 72-76, 78, 94, 95, 100, 101, 110, 111
özgürlük 20, 24, 31, 52, 54, 57, 64, 77, 90, 99, 101, 102, 133-135, 151, 166, 167
mücadelesi 20
özgürlükçü hareket 20
özsel alem 89

P
Perikles 163, 164
Pers 36
uygarlığı 35

R
Rahim 59, 89, 173
Rahman 51, 104, 117, 129
Rasalat al-Salah 151
Rasyonel yaklaşım 80
Ridda 10
suçu 10
Ridde Savaşı 140
Risalat al-Salah 75
Roma 36
Romalılar 128
Rufaa 7, 8
ruh 36, 58, 87, 95, 127, 128
Rusya 40, 41, 49

S
Sabiiler 132
sâlik 80, 88, 129, 130, 174
sanayileşmiş Batı uygarlığı 39, 40, 42, 46, 49
sapkınlık 137
savaş korkusu 40
secde 89, 91, 93, 104, 110, 125, 126
Selefi mezhebi 24
Sina Dağı 87
sir al-sir 61
sivil diktatörlük 12
Siyasi İslam 33
Soğuk Savaş 26
Sonsuz ilahi irade 73
sonsuzluktaki Tanrı 99, 103
Sorgu Günü 141
sosyalist
blok 11, ve demokratik toplum 30
sosyalizm 30, 31, 49, 154, 157-159, 161, 162, 167, 173
sosyo-ekonomik düzen 138
Sovyet
modeli 31
toplumu 31
Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) 11, 31
Sömürgeci hükümet 8
Sparta 163
Sudan 7, 9-11, 17, 20, 25-27

anayasası 9, demiryolları 7
demokrasisi 10, diktatörü 26
Orta 7, 19
Sudan Halk Devrimi 11
Sudan Komünist Partisi 10
Sudan Ulusal Meclisi 9
Sudan Yüksek Mahkemesi 17
Sufi mezhebi 19, 63
Sufiler 24, 78, 79, 81, 161
sünnet 20, 31, 38, 120

Ş
Şeriat 12, 13, 16, 23, 24, 26, 27, 52, 58, 60, 65, 67, 68, 78, 97, 99, 113, 120, 143, 145, 147, 150, 154, 167, 171, 172
hukuku 13, 16, 52, 65, 78, 167
mahkemesi 26, yasası 26, 27, 60, 145, 150
Şeytan 89, 91-93, 95, 97, 103, 146
Şura (danışma) 166

T
Taha, Mahmoud Muhammed 3, 7-33
Tanrı 8, 20, 24, 31-33, 45, 48, 49, 51-53, 55, 71, 74, 88, 98, 111, 115, 116
bilgisi 52
Âlemlerin Rabbi 80
tanrısal bir yaratım 30
tanrısallık yolu 30
tarihsel sosyalizm 30, 31
tarihsel sosyalizm programları 30
tektanrı inancı (tevhid) 36, 52, 53
teorik felsefe 47
Teşrii Hüküm 84, 85, 93, 95, 114
tevhid 52, 81, 86, 113, 146
Tevrat 96, 115-120
yasaları 117
The Telegraph 19
toplumsal
adalet 39, 52-54, 56, 133, 158
değişim 159, 160
eşitlik 157, 167
mücadele 30
sınıflar 157
Tourabi 33
Tsetung, Mao 41

U
ulusal birliğin bozulması 12
ulusal birlik politikaları 12
uluslararası toplum 40
Uygarlığın ilerlemesi 36
uygarlık 35, 37, 39, 49
üretim organizasyonu 30
Üstün Varlık 88

V
Vahabi rejimi 13
vicdan özgürlüğü 22

Y
"Ya Bu Ya Tufan" 14, 27
Yahudiler 26, 59, 115, 117, 118, 132
Yahudilik 31, 114, 115, 118, 120
Yakub (Peygamber) 155
Yaratıcı Hüküm 84, 85, 93, 95, 114
Yaratıcının Bir'liği (wahdat al-fa'il) 81
Yasa (Şeriat) 32
yasak 95, 97
yaşama iradesi 72, 74, 75, 94, 95
yeni bir İslam anlayışı 8, 20
yoldaşlık 160
Yunan şehir devletleri 163
yüksek ahlaki değerler 37
Yüksek Mahkeme 10, 18

Z

zahir 79, 81, 87, 90, 91, 95, 111, 150
zahiri 123
ilim 123
zekat 22, 121, 124, 125, 131, 132, 134, 140, 141, 167, 172-174
zerre 51, 63, 66, 67, 96, 98, 138
zina suçu 44, 64
Zinacı 64

İSLAM'IN İKİNCİ MESAJI

MAHMOUD MOHAMED TAHA

Mahmoud Mohamed Taha'nın çalışması bir İslami özgürleşme teolojisinin doğuşunu mu müjdelemektedir? Bu sorunun yanıtı ne olursa olsun Sudanlı bir şeyh tarafından ortaya konan bu çalışmaya kayıtsız kalmak imkansızdır. Bu samimi Müslüman'ın derin itikatları, teolojiye olan hakimiyeti ve inancının radikal biçimde yeniden yorumlanması yönündeki güçlü çizgisi egemen köktenci inançla açıkça çelişerek bir çok yönüyle Latin Amerika'daki özgürleşme teolojisini andıran İslami yenileşmeye önemli bir katkı sağladığını ispatlamaktadır. Taha'ya göre İslam'da Allah'tan gelen iki mesaj vardır: birincisi ilk mesaj, ikincisi ise nihai mesajdır. İkinci mesajı anlamak, birinciyi anlamamızı kolaylaştıracak ve niçin baskın İslam'ın bu mesaja daha sıkı bağlandığını görmemizi sağlayacaktır.

Samir Amin

Fiyatı: 14 YTL

ISBN 978-9944-115-37-7